تیر ایان او ژبه یې

Ketabton.com

ذکریا ملاتړ

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترځ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(تیرایان او ژبه یې) اثر په اړه

دلارښوداستاد په توګه نظر:

د ژبپوهنې په پراخه ورشو کې یوازې ژوندۍ ژبې نه څېړل کېږي، بلکې مړې اوله منځه تللې ژبې هم تر څېړنو او پلټنو لاندې نیول کېږي. زمونږ پیاوړي استاد څېړندوی زکریا ملاتړ همداسې یوې ډېرې درنې چارې ته اوږه ورکړې ده. د خپل علمي کار د بشپړولو د پاره یې د پوهانو نظرونه او څرګندونې له پامه نه دي غورځولې او تر ټولو مهمه یې دا ده، چې ځان یې ستړی کړی دی او په دې برخه کې یې ساحوي څېړنه هم کړې ده. ساحوي څېړنه د یوې موضوع د سپیناوي په مورد کې د خپل ځان سره پخې پایلې لري او د یوه پاخه سند په سترګه ورته کتل کېدای شي.

د اثر لیکوال د کتاب په لومړي څپرکي کې د موضوع په اړه د پوهانو څرګندونې راوړې دي، چې په رښتیا هم د تیرایي ژبې په باره کې ډېر ګټور مواد په کې تر سترګو کېږي.

د کتاب په دویم څپرکي کې لیکوال د تیرایي ژبې او تیرایانو په اړه غږېدلی دی او د تاریخ د پوهانو د څېړنو پر مټ یې د دې قوم سلسله جوته کړې او د ښه وضاحت په موخه یې په جدولونو کې ښودلې ده. دا ډول کړنه د موضوع پېیل او پای معلوموي او نورو څپرنو ته هم لار هواروي، د همدې څپرکي په لړکې د تیرایانو پخواني (لومړني) مېشتځایونه ښودل شوي او هغه لاملونه هم په ګوته شوي دي، چې تیرایان یې د خپلو سیمو پرېښودلو ته اړ کړي دي زما په فکر دا هغه معلومات دي چې په تاریخي څېړنو کې هم د یوه څرېونکي سره پوره مرسته کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ثر په دریم څپرکي کې د تیریانو او ددوي د ژبې په باره کې د پوهانو نظرونه راوړل شوي او په دووبرخو ویشل شوي دي، چې په پیل کې د کورنیو پوهانو او څېړونکو او تر هغو وروسته د بهرنیو پوهانو نظریات راوړل شوي دي. د کورنیو پوهانو په نظریاتو کې د تیرایانو په باره کې د نورو معلوماتو تر څنګ دا دوه ټکي ډیر مهم دي یو دا چې تیرایان په پخوا کې بت پرستان وو او د سلطان شهاب الدین غوري له خوا په (۶۰۰-۶۰۱ هـ) کالونو کې مسلمانان کړی شول، دویم دا چې د دوی ژبه د سانسکریټ څخه راوتلې ژبه ګڼل شوې ده. دا یادونه پوهانو ته د دې امکان ورکوي چې د تیرایي ژبې د پاتې شویو (لاس ته راغلیو) توکو پر بنسټ په دې برخه کې څیړنې وکړي او دا ښکاره کړي چې دا نظر تر کومې اندازې پورې د منلو یا رد وړ دی.

لکه چې یادونه وشوه د تیرایي ژبې په اړه په ترتیب سره د بهرنیو پوهانو نظرونه هم راوړل شوي دي دلته زه یوازې د ګریرسن د نظر یادونه کوم تر څو د تیرایي ژبې لورې ښه څرګند او ښکاره شي.تیرایي ژبه د (داردیک) له نورو څانګو لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه یي)، د ګلګیټ (شینا)، د اندوس (کوهستاني) او (کشمیري) سره نیږدې تړاو لري لکه د مثال په ډول د تیرایي (مالا) مانا (پلار) د شینا (مالو) او د (وت) لفظ مانا (ولاړ) په کشمیري کې د (ووت) سره یوه ریښه لري.

دا څرګندونې دا ښیې چې پورتنۍ ژبې د خپلوۍ پخه تنسته لري او اصل یې یو دی.

په همدې څپرکي کې دا ویل، چې د تیرایي ژبې یو شمیر اصطلاحات د سانسکریټ پخوانۍ ژبې د لغاتو سره نیږدی دي اساس به یې جعرافیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقیعت وي. په هر صورت دا او دې ته ورته نور ټکي چې په دې علمي اثر کې تر سترګو کیږي پوهانو ته د اوږدو څیړنو امکانات برابروي.

په همدې څپرکي کې د تیرایي ژبو د غړ پوهنې ستونزې هم په ګوته شوي دي او دا ویل شوي دي چې په دې ژبه کې دا رټیکل څرګند ټکی نشته په همدې ډول دا هم ویل شوي دي، چې په دې ژبه کې داسې کافي مواد نه لرو چې د مذکرو اسمونو څخه د ښځینه نومونو په جوړولو کی د فرمول په ډول کار ورکړي خو ډیر ښځینه نومونه په دی(ې) پای ته رسیږي. د همدې څپرکي په اوږدو کې د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت باندی اوږدې خبرې شوي او د توان او امکان د اندازې پورې یې ټول اړخونه څیړل شوي دي او د لزوم په صورت کې جدولونه هم راوړل شوي دي.

د دې اثر په څلورم څپرکي کې د اندو اروپایې ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې موقیعت (دریځ) باندې خبرې شوي دي چې داردي ژبې د اریایي ژبو په ډله کی شمیرل کیږي. په دې څپرکي کې داردي ژبې په دریو څانګو ویشل شوي دي.

۱- لویدیځې داردي ژبې

۲- مرکزي داردي ژبې

۳- ختیځې داردي ژبې.

په دې برخه کې چې په هره څانګه پورې کومې ژبې تړلي دي په دې څپرکې کې ډیر په زړه پورې روانه تشریحې یادونه شوې ده.

هغه څانګه چې تیرایي ژبه ورته منسوبه ده د مرکزي داردي ژبو د څانګې په نوم یاد شوې ده او دا ترې څرګندیږي چې د دې څانګې اړوندې ژبې د نورو په پر تله ډیرې سره نیږدې دي، دا هم جوته شوې ده چې تیرایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه د دې ځانګې په جنوبي اړخ پورې تړلې ده. چې (پشه يي ،شوماشتي، نګلامي، وټه پوري ، ګواري ، کلشي، خواري) په کې شاملې دي. دا ويش د څېړنې د پاره ځکه ارزښت لري ، چې د ژبو تر منځ ډېره نيږدې خپلوي زباتوي.

په دې څپرکې د يادونې بل ټکې دا دې چې د پښتو ژبې سره د تيرايي ژبې اړيکه يوازې د ګاونډيتوب په نوم ياد شوی او ويل شوي دي چې په همدې علت يې ډيرې پښتو کلمې خپلې کړي او عربي کلمات هم د پښتو له لارې دغې ژبې ته ورننوتي دي. د دې ژبې د ټولې فونيميکي الفباد د پاره د کلمود پيدا کولو د نشتوالي علت هم ښودل شوې او هغه دا دې، چې دا ژبه له يوې مخې مړه او متروکه ده. دلته دا ويل شوي دي چې د رسالې د متن تيرايي کلمات د ژبې د الفبا مثالونه تر يو حد پورې بشپړولې شي.

ليکوال دا خبره په متن کې راوړې جدول کې سپينه کړې ده. په دې څپرکي کې د داردي ژبو سره د تيرايي الفبا ډير لږ توپير ته هم نغوته شوی ده. دا يادونه دا څرګندوي، چې محترم ليکوال په څېړنې کې د پوره دقت، پاملرنې او توجه څخه کار اخيستې دی ، او د تيرايي ژبې الفبا جدول يې هم راوړې دی. ليکوال په همدې څپرکې کې د همګروپ ژبو سره د تيرايي ژبې په پرتلنه هم غږيدلې دی او هغه خصوصيات يې ښودلي دي چې د ژبو په منځ کې په نيږدې بڼه او يا هم په متفاوت ډول تر سترګو کيږي.

د اثر ليکوال د داردي ژبو ځينې مورفولوژيکې ځانګړتياوې هم له پامه تير کړي دي او په دې ټکي باندې په تفصيل سره غږيدلي. په دې ژبو کې دايروګاتيف سيستم ته متوجه شوې او ويلی دي چې دا سيستم د فعل په برخه کې د پښتو په شان دی. مګر دا سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دی او د ګرامري حالت په وجه يو د بل څخه توپير لري. د ليکوال د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثرګندونو څخه ښکاري چې دا ډول مشخصات دا ژبې د نورو اريايي ژبو په څنګ کې دروي.

د همدې څېرکي په اوږدو کې د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې خبرې شوې دي. د ذات اسم په برخه کې راغلي دي چې تيرايي ژبه د جنس شمير (مفرد او جمع) او نور ګرامري حالتونه لري. په دې ژبه کې د جنس توپير لږ ليدل کيږي او د کونټکسټ يا قرينې څخه پيژندل کيږي. په تيرايي ژبه کې د مفرد او جمعي صيغې په ګرامري حالتونو سره افاده کيږي او دوه ګرامري حالتونه لري. د جمعې علامه يې يان ښودله شوې لکه mada (وګړی) adamian (وګړي). د مفرد مونث نومونو په اړه ويل شوي چې کله کله په واول تمام شوي نومونه د جمعی جوړولو د پاره ثرګند واو (U) اخلي لکه di، لور zaāSp (خور) چې جمع يې dun او zunāSp راځي. صفت هم د جنس له پاره بيله بڼه غوره کوي لکه Sura (وړوکی) Suri (وړوکې) عدد هم د جنس له مخې توپير کوي لکه naāk (غټ)، niāk (لويه، غټه). صفت په کې تر موصوف د مخه راځي.

په همدې برخه کې د تيرايي ژبې ضميرونو باندې هم رڼا اچول شوې، په فعل، فعلي تعريفونو او نورو برخو باندې ډيرې ژورې خبرې شوې او ځانګړنې يې ښودل شوې دي. په دې څپرکي کې د تيرايي ژبې جملې راوړل شوې په پښتو ترجمه شوې او وروسته انااليز شوې دي او د هغه ګرامري برخې ښودلې شوې دي، چې جملې يې جوړې کړې دي. دا کار مونږ د تيرايي ژبې د نحويې سره اشنايي ته رابولي.

د دې اهميت لرونکي علمي – څېړنيز اثر د څلورم څپرکي په وروستيو کې د تيرايي ژبې د ورکيدلو او متروک کيدلو لاملونه ښودل شوي دي. په رښتيا هم دا ډول او دې ورته لاملونه په نړيواله کچه د يو شمير

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د ورکیدو سبب ګرځیدلي دي چې نه په علمي لحاظ او نه هم په حقوقي لحاظ د یوه رواعمل په توګه د زغم او تحمل وړ دي. لیکوال په دې برخه کې ډیره لوړه څېړنه کړې او سړی کولای شي وو ایي ،چې په حق باندې یې سترګې نه دي پټې کړې او د علمي موازینو خیال یې ساتلی دی.

په پنځم څپرکي کې د تیرایي ژبې لاس ته راغلي ویېونه او جملې ښودلې شوې دي. تیرایي ویېونه د پښتو ویېونو تر څنګ ایښودل شوي او د هر پښتو ویي په خوا کې د تیرایي ژبې ویي هم راغلي او د تلفظ د پېژندلو په غرض یې د ترانسکرپشن بڼه هم له پامه نه ده غورځول شوې. یو شمیر جملې په پښتو ژبه هم اړول شوې دي او ګرامري خواوې یې هم ښودلې شوې دي. دا مواد که څه هم د حجم له مخې لږ ښکاري، خو د ارزښت له مخې د ډیر قدر وړ دي ځکه کولای شي چې د هغه څیړونکو سره پوره مرسته وکړي چې د تیرایي ژبې مختلفو اړخونو په اړه څېړنې او پلټنې کوي.

ددې اثر د محتوی اهمیت په دې کې نغښتی دی ، چې لیکوال یوازې ماخذونو ته مخ نه دی وراړولی، بلکې د معتبرو ماخذونو په خوا کې یې ساحوی څېړنه هم کړې او لازم مواد یې په ډیر دقیق ډول تر لاسه کړي دي او د هغوی رښتیني ماخذونه یې هم په امانت دارۍ سره ښودلي دي.زما په نظر لیکوال د علمي اصولو پخه پیروي کړې ده.

د اثر لیکوال د کتاب په وروستنۍ برخه کې د (ضمیمې) تر سرلیک لاندې یو شمیر نومونې،اثار، سیمې او د پښتون د ستر ولس ځینې خیلونه په ډیره خوږه ژبه شرحه کړي دي. دې معلوماتو ته په کتو سره سړی ددې توان پیدا کوي، چې په ښه توګه د متن یا د هغه د یوې برخې په مفهوم باندې وپوهیږي او هغه څه خپل کړي، چې په لټون پسې یې ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب په پای کې د تيرايي ژبې په باره کې د ګريرسن ليکنه چې کافي مواد لري په هيڅ وجه د هېرولو نه ده، ځکه چې هغه ددې علمي اثر ارزښت نوره هم لوړ کړی او داېې ښودلې ده چې ليکوال د څېړنې په اهميت ډېر ښه پوهيږي.

که د اوږدو خبرو څخه تېرشو، نو زه په لنډډول داوايم، چې:

- ليکوال د اثر په چمتو کولو کې زيات زحمت ايستلی او د باوري سرچينو څخه يې ګټه اخيستې ده.

- د اثر محتوی ډېره لوړه او علمي ده.

- د کتاب ژبه په رښتيا هم ډېره خوږه، روانه او سليسه ده.

- دا کتاب په ځانګړي ډول د تيرايي ژبې په باره کې لومړنی يوازينې اثر دی او څيړنکو ته ډېر مواد په لاس ورکولای شي.

زه د دې علمي اثر د چاپ هيله کوم، او د لوی خدای له دربار څخه خپل ګران ورور استاد څيړندوی زکريا ملاتړ ته د نورو برياوو هيله کوم.

په پښتني مينه !

څيړنوال مولاجان تنيوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

دلوی او مهربان خدای (ج) په نامه

تیرا یـان او ژبـه یـې، د هغـه نـوي او تانـد علمـي اثـر نـوم دی، چـې د علوموا کـادمۍ، د بشـري علومـو معاونیـت، د ژبـو او ادبیـاتو مرکـز د ژبپوهنې څانګې، درانه او عزیز استاد څېړندوی زکریا ملاتړ د هغې علمي مینې او علاقې له مخې، چې د ګران هیواد له او سینو خوږو ژبو او په تېره د آریـا یـې پخوانیـو ژبـو د تحقیـق او پیژنـدنې سره یـې لـري، پـه علمـي مینـه کښلی دی.

لـه ښـه مرغـه ملاتـړ استـاد د لـومړي ځـل لـه پـاره (تیرا یـان او ژبـه یـې) ترعنوان لاندې، په درندې ښې ژبنۍ موضوع باندې په پوره هڅې، هانـد او زیار سره، د ډېر رانه تحقیق په لړکې زیات علمي کـار سره تـه رسـولی دی، چې ایبره، ثمره او حاصل یې ددغې لرغونې ورکـې، او لـه منځـه تللـې ژبـې د بیا راژوندي کولو ډیر لغتونا کلمې، او زیاتې جملې راټولې کړي او د نورو داردي ژبو سره یې د پرتلې او مقایسـې لـه مخـې د کورنیـو او بهرنیـو سـترو ژبپوهانو د علمي اثارو او نظریو له مخې په پوره غور او څېړنې سره کښـلی او د غې مړې ژبې تـه یـې بیـا یـو څـه د نوي ژوند ساه پـکې پـو کلې او دغـې ورکـې او متروکې ژبې ته یې نوی روح ورکړی، چې دراتلونکو څېړنو د پـاره یې په دغه څېړنیز باب د نوې دروازې تمبه خلاصه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر هال ، ما د استاد ملاتړ په دازړه پورې ژبنی کمپوز شوی اثر د خپل وس او توان له مخې تول په ځیر سره ولوست، چې د لوست په رڼا کې يې په خپلې کمې پوهې سره دومره ويلی شم:

دغه ژبنې تحقیقي اثر په سريزې برسېره، پنځولويو فصلونو او د لیکوال په ژبه په پنځوڅپرکو کې، ددوو اویا(۷۲) څنګيزو او بغلي وړوعنوانو، پايلې، وړانديزونو او ضميمې کې راغوړيدلې او رغول شوی دی، چې منځپانګه يې په ژبنې متن او موادو ښه غني شتمنه او بډايه ده، چې دهرلوستونکي توجه ځانته وراړوي.

ددغه تحقیقي اثر، په سريزه کې لیکوال د آريايي لرغونو او معاصرو ژبو په پیژندنې باندې لنډې او پخې څرګندونې کړې او هم يې د نورو داردي ژبو په اړه لنډې اشارې کړې، چې د خپلې موضوع غوره والی يې پکې ښه راڅرګند کړی دی، چې مبرميت يې ترې راجوتېږي.

ددغه اثر لومړی څپرکی لیکوال، د موضوع شالید او پس منظر ته ځانګړی کړی، چې پکې يې د تيرايي ژبې ځنډن موجوديت، بيا يې د دغې ژبې د ورکيدو عوامل، د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او ماخذونو په ښو دلو سره خپل تحقیق ته د موضوغ په اړه بشپړه څرګندونه کړې. ددغې ژبې سره يې د نورو هم ګروپ ژبو يادونه او ورته والی هم څيړلی. لکه چې جوته ده په دغه ياده موضوع باندې داسې پوره او هر اړخيز کار تر مخه نه دی شوی. په شالید کې د تيرايانو عام قتل او اوتاراج، چې د روښان پير له خوا سرته رسيدلی يادونه شوې په داردي ژبو کې يې د تيرايي ژبې رنګينۍ ته هم اشاره کړې او دريغ يې روښانه کړی دی.

ددغه اثر، په دوهم څپرکي کې، د تيرايانو نسب او شجره په پوره رنګ او ښه دداخلي او خارجي پوهانو د هر اړخيزو څرګندونو او نظريو له مخې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باوري سرچینو، منابعو او ماخذونو په رڼا کې په پوره تفصیل سره رایاد او څرګند شوې دی او د اثر دښاغلي لیکوال د زړه پورې تحقیق، د څېړنو د اصولو سر سم راځلیدلې دی، چې د شجرې له مخې یې تیرایان په کرلاڼی لویې قبیلې پورې اړوند بللي، وایی ددوی ژبه په داردي ګروپ کې پوره روښتیا او موجودیت لري. دلې یې د تیرایانو استوګنځایونه په غور سره د ماخذونو په رڼا کې په ښه رنګ بیان او ښودلي دي، د لیکوال د اثر دا برخه ډیره په زړه پورې ځکه ده، چې د تیرایانو نسب او ژبه باندې یې پوره علمي څېړنه تر سره کړې ده. دلته یې د تیرایانو اوروښانیانو تر منځ اړیکي هم په ځانګړې رنګینی جوتې کړی او د بایزید روښان اور مړ د ظلم یادونه یې چې په تیرایانویې کړی او د له یوې مخې یې په چل او دوکې سره وژلي او ځپلی په ښه رنګ کړې ده.

ددغه څېړنیز اثر دریم څپرکی، د تیرایانوژبې ته ځانګړی شوی، چې ددغې ژبې د څېړنې په برخه کې یې، د کورنیو او بهرنیو لویو پوهانو اوژب څېړنکو درانده نظریات او لیکنې په کره ډول راوړې دي. د اثر لیکوال استاد ملاتړ په دغه څپرکي کې د تیرایي ژبې په غږ پوهنې،

ارتیکلونو، ښځینه او نرینه نومونو، د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت، په فاعلي او مفعولي حالت د جمعې او مفرد په حالت، اضافي حالت، مفعول منه، مفعول له، د صفتونو په حالت د شمیرنې په اعداد، ضمیرونو او په نورو ګرامري ارزښتونو باندې، د کورنیو او بهرنیو ژبپوهانو د نظریو په رڼا کې ښه په خوند او ټس سره پوره څېړنه کړې ده. چې موضوع یې ښه بشپړه راځلولې او څرګنده کړې ده.

ددغه زړه پورې ښه دانده ژبنې اثر څلورم څپرکی یې، داندو اریایې ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې دریځ ته ځانګړی کړی دی. په دغه پاخه او کره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحث کې داردي ژبې چې د اريايي ژبو په لويه لړۍ کې دي؛ په ټولو باندې پوره څرګندونه او پېژندنه شوې، ددغو داردي ژبو په رڼا کې يې بيا په تيرايي ژبه باندې، چې د نورو داردي ژبو سره ورته والی او شباهت لري. د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او علمي منابعو له مخې څيړلې او مقايسه کړې ده. دلې يې د تيرايي ژبې فونيميکه الفبا د مثالونو سره په ښه شان راوړې. د تيرايي ژبې ټولې خوايې د پرتلې له مخې د نورو ژبو سره، چې په يوه ګروپ پورې تړلې دي په مثالو څرګندې کړې دي. په دغه برخه کې يې د اثر منځپانګه په ټوله ژبنې بڼه سره ښه روڼا څيړلې، ډير زيارېې ايستلی دی، د سيمه ييز ريسرچ مالګه يې هم په ګډه کړې، چې ددغه اثر د موادو په زياتولو او ټولو کې يې خوند لا ډير زيات شوی دی. د لې يې د داردي ژبو مور فولوژيکي ځانګړتياوې هم په ښه شان سره په ګوته کړې او د تيرايي ژبې رنګيني او موجوديت يې پکې ښه بيان کړی دی، چې ددغو داردي ژبو په ګروپ کې يې غوره رنګ او مقام درلود. دلته يې د تيرايي ژبې ټول ګرامري جوړښت او ځانګړنې په ښه ټس او خرپ سره په ښه نيتيا څيړلې دي.

چې ددغه ژبنې اثر رغښت او ارزښت يې يو په لسه زيات کړی، په دغه برخه کې د استاد ملاتړ زيار د زياتې يادونې وړ دی، چې خورا علمي خواري او هڅه يې په مينه سرته رسولې ده.

د اثر ليکوال دلته د غې موضوع ته هم پوره پاملرنه کړې ده، چې د تيرايي ژبې دورکيدو او له منځه تلو عوامل يې په پوره توګه څېړلې دي. د زياتې رڼا او وضاحت د پاره يې دداخلي او خارجي سترو ژبپوهانو نظريې هم ورسره د شاهد په توګه راوړې او څېړلې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه محکم او غوره تحقیقي ژبنۍ اثر په پنځم څپرکي کې یې په ډیر ګڼ شمیر د تیرایي ژبې تر لاسه شوی لغتونو او ګڼو جملو ته ځای ورکړی دی، دا دده د ریسرچ او زحمت حاصل دی، چې ټول لغتونو او جملو یې د معنا سره راجوتې کړې، په پښتو یې ترجمه کړی دي چې لوستونکو ته یې پوره اسانتیا رامنځ ته کړې چې دا د نوموړی د علمي کار بله ارزښتمنه ځانګړتیا او غوره والی دی. دده د دغه ژبنۍ کار حاصل او میوه ډیره قیمیتی او د پوره ارزښت نه ځکه ډکه ده، چې د دغې ژبې لغتونه او جملې یې د پښتو، پشه یي او نورو داردي ژبو سره چې پخوانی جرړې، ریښې او معناوې هم لري څیړلي دي.

د اثر لیکوال د تیرایي ژبې یو نظم هم د خپل ریسرچ او پلټنې په زیار کې پیدا کړی، هغه یې هم دلې راوړی. دده دغه کار د دغې مړې ژبې په راژوندي کولو کې پوره هڅه ګڼلی شو. دا نظم، د تیرایي ژبې لغتونه او جملې د پوره سموالي او درستوالي د پاره چې د نیمګړتیا څخه بچ او خوندي وي. په فونیمیک الفبا سره هم کښلي دي، چې د لو ستونکو د پاره یې کار ډیر اسان کړی او په دې سره د لغتونو، جملو او نظم کې د غلطیو مخه هم نیول شوی ده... استاد ملاتړ د مورګنستیرن راپور او ګریرسن انګلیسي بشپړ متن د دغې ژبې په اړه راوړی دی، چې اثر ته یې پوره ارزښت ته غوره والی او ستر توب ورکړی دی...

څیړندوی استاد زکریا ملاتړ، د لیکنې د عمومي دود سره، دا ژبنی په زړه پورې اثر په یوې درندې پایلې (نتیجې) ختم کړی، چې د سپار ښتنو او نتیجې وروسته یې، هغه ماخذونه او سرچینې هم کښلې، چې د دغه اثر د تحقیق په برخه کې یې ورڅخه استفاده او ګټه اخیستې ده، ماخذونه یې د لیکنې د منل شوې لارې سره سم څرګند او ښودلي دي. ده په خپله دغه پخه ژبنۍ څیړنه او لیکنه کې لیک نښې په پوره دقت سره مراعات کړې. لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په خپله برخه کې روانه، عام فهمه او په ډېره خوږه ساده پښتو يې ليکلې ده، په ليکنه کې تنافر، ځنډ او ځنډ والی نه ليدل کيږي، دروانو اوبو په شان رواني لري، د هر چا د پاره يې لوستنه او مطالعه ډيره اسانه او زړه پورې ده. ما يې په لوستلو کې هيڅ ډول ستونزه احساس نه کړه او په زړه پورې راته وايسيده، په مينه مې ټول اثر مطالعه کړ، د هر چا د پاره يې د تيرايانو او تيرايې ژبې په پيژندنه کې ګټه ډيره ده...

په پای کې د دغه ټکي يادونه کوم، که چېرې د استاد ملاتړ داژبنۍ اثر د چاپ او خپرونې په ګاڼه ښکلي شي، ګټه به يې د علم په دنيا کې عامه او زياته شي.

زه دده دغه علمي زيار ستايم، په علمي چارواکي يې د لاډيرو برياليتوبونو هيله او غوښتنه کوم. د اثر د چاپ په برخه کې مې نظر مثبت دی، ځکه موږ دده په دغه اثر سره د دغې ورکې ژبې ترخاورو لاندې لعلونو راسپړلو او لاس ته راوړلو د پاره هڅوي. ملاتړ استاد ته د الله(ج) له دربار او مهربانۍ نه ورته دروغتيا، عزت او پوره خوشاله عمر هيله او دعا کوم.

په درنښت

خيرنپوه علی محمد منګل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

افغانستان یو لرغونی او تاریخي هیواد دی، چې له زمانو راهسې د پیړیو په پوړو کې بېلا بېل قومونه او توکمونه د اسیا لویې وچې په دې جغرافیوي ساحه او قلمرو کې میشت او د همدغو بېلا بېلو ژبو ویونکو ورونو قومونو د افغان ملت په نوم یو واحد ملت جوړ کړی دی.

د لوی او تاریخي افغانستان په مېشتو قومونو کې یو هم تیرایان دي. چې د استوګنې لرغونې سیمه او ټاټوبی یې په پښتونخوا کې ((تیرا)) نومې سیمه وه.خو څو پیړۍ د مخه د قومي او قبیلوي شخړو او جګړو له امله له هغه ځایه ننګرهار او د پښتونخوا پېښور ځینو برخو ته کوچیدلي او هورې میشت شوی دي.

د تیرا خلکو د تیراهي په نوم ځانکړی ژبه درلوده او یو قوم به توګه پخپله سیمه کې اوسیدل دتذکره الابرار والاشرار د مؤلف(اخوند درویزه) له قوله بایزید روښان په لسمه هجري پیړۍ کې دوی له دې سیمې په زور شړلي او پر ځای یې دغلته خپل مریدان (اورکزي او اپریدی پښتانه) استوګن کړي دي. تیراوال چې په دغه جبری کوچېدنه کې افغانستان او پښتونخوا نورو برخو ته تللي، د قومي لږکیو (اقلیتونو)په توګه به ځینو پښتنو قبیلو ورګډ شوي، دوخت په تیریدو یې خپله ژبه له لاسه ورکړې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتانه شوي دي. ځينو مؤرخينو لکه د حيات افغاني مؤلف حيات محمد خان، پښتانه د تاريخ په رڼا کې مؤلف ظفر کاکا خيل، د پښتنو قبيلو شجرې ليکوال ميرا جان سيال او نورو ددوی د نسب لړۍ په کرلاڼو پښتنو ورګډه وي او له پښتنې قبايلو څخه يې ګڼي.

خو واقيعت دادی چې دوی يو ځانګړی قوم دی چې پخوا يې خپله ژبه او کلتور درلود، خو اوس يې هغه له لاسه ورکړی او ژبه يې په مړو ژبو کې شمير ده.

ځينو بهرنيو ختيځپوهانو لکه مارګنسټرين، ګريرسيون، کانکوفسکي او نورو ددوی د ژبې او قوم په اړه څېړنې کړي، د تيراهي ژبې ځنې وييونه او عبارتونه يې ثبت کړي، چې ورڅخه ددې ژبې پوره ځانګړتوب جوتيږي.

زما دمعلوماتو له مخې معاصرو افغاني ليکوالو کې به سر محقق دوست شينواری لومړنی ليکوال وي چې د افغانستان ژبې او توکمونه نومي اثر کې يې د نورو ژبو او قومونو د پيژندنې په لړ کې په پښتو ژبه ددوی يا دونه هم کړی او تيراهي ژبې ځينې ګرامري ځانګړنې يې ښودلې او ځينې لغتونه او عبارتونه يې هم ثبت کړي دي. او بيا ددی اثر ليکوال ښاعلي زکريا ملاتړ د ۱۳۵۷ لمريز کال د زيري کالنۍ د تيرايان او تيراهي ژبه تر سرليک لاندې يوه مفصله مقاله ليکلې او په کالنۍ کې خپره شوې وه.

کلونو کلونه ورسته چې نوموړی د هجرت له تياتوبي (پښتونخوا) څخه هيواد ته راستون شو، او د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز پښتو ژبې او ادبياتو دانستيتوت په علمي غړيتوب ومنل شو. نو د علمي څېړنيزې پروژې په توګه يې همدغه موضوع د څېړندوی علمي پوړته د لوړيدو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاره و ټاکله، سره له دې چې د موضوع شالید ته په کتنه په دې باب ډیرې لږې څیړنې شوي، نو د دې مړې ژبې او مخ په ورکیدو نکی قوم په اړه څیړنې ډیرې ستونزې لرلې خو نوموړی، د ډیرو ستونزو په ګاللو له مفرداتو سره په سمون کې په دې اړه پراخه څیړنې وکړی او د هغو پر بنسټ یې دا لیکنه تر ممکنې کچې په دې لاندې پنځو څپرکو کې په دې ترتیب سر ته ورسوله:

په لومړي څپرکي کې د معمول سره سم د هغو څیړنو څرنګوالي ته کره کتنه شوې چې پر دې باب د مخه تر سره شوي دي. په دویم څپرکي یې د تیرایانو د نسب لړۍ او شجره ، د تیرایانو میشت ځایونه او په ضمني توګه له روښانیانو سره د دوی په مخالفتونو بحثونه راغلي، چې لوستونکو ته د غه قوم ورپیژني.

په دریم څپرکي کې د تیرایانو د ټبر او د هغوی د ژبې په اړه د ځینو کورنیو او بهرنیو پوهانو نظریات په ډیر لنډیز سره راوړل شوي، چې دا هم د دې قوم د پیژندنې به اړه له لوستونکو سره مرسته کولی شي.

څلورم څپرکي مود اندو اروپایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې له دریځ او موقف څخه خبروي. لیکوال تربیلا بیلو سرلیکنو لاندې له نورو هم ګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې پر تلنه کړی، د دې ژبې به ګرامري جوړښت او نورو ځانګړنو یې په زړه پورې بحثونه کړي او په پای کې یې د دې ژبې د مړه کیدو او له منځه تلو اصلي لاملونه هم په منطقي ډول ښودلي دي. په وروستي (پنځم) څپرکي کې د دغه مړې شوې ژبې ځینې تر لاسه شوي و ییونه ،جملې بیلا بیل عبارتونه او یو نیمګړی شعر هم خوندی کړی دی.

زه د لیکوال د هم مسلکي او په یوه فرهنګي اداره کې د نږدې همکاره په توګه د دې شاهد یم چې نوموړې د دې څیړنې په بهیر کې د موادو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلوماتو د نه شتون له امله د ځومره ستونزو او کړاوونو سره مخامخ و ، ځکه چې هغه د یوې مړې ژبې او ځانګړي قوم(تیرایانو) په اړه څیړنه کوله، د داسې قوم په اړه څېړنه د معلوماتو پلټنه او راټولو نه، چې اوس په پښتنی قبلیو کی ورګډ شوی دي خپله ژبه یې هیره کړی، ورکه کړی او بالاخره مړه شوې ده. ربښتیا چې ډیر ستونزمن کار دی، خو ښاغلي ملاتړ صاحب چې د ډیرو نه سترې کیدونکو هلو ځلو په نتیجه کې د تیرایي ژبې او قوم په اړه دامواد او معلومات راټول کړي، زه یې ډیر ارزښمن پوره او غنیمت بولم ستاینه یې کوم او په دې باوري یم د هغه چا له پاره چې په دې اړه نورې څیړنې کوي ښه ګټور معلومات په لاس ورکوي.

په پای کې لیکوال ته ددې اثر د چاپ او خپراوي له امله مبارکي وایم، د لوی څښتن تعالی په دربار کې ورته د روغتیا او د نورو غوره فرهنګي خدمتونو د تر سره کولو له پاره د بریالیتوبونو هیله او دعا کوم.

په درښت

څیړنپوه سید محی الدین هاشمي

د علومو اکاډمی د ژبو او ادبیاتو مرکز مشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

زمونږ هېواد چې دلرغونو او معاصرو آريايي ژبو اصلي ټاټوبی او زانګو ده. دآريايانو دلېږد له مخې ورسره يو شمېر ژبې ختيځ او يو شمير نورې يې لويديځ لور ته تللي دي او هم يو شمير آريايي قومونه په خپل اصلي ټاټوبي کې پاتې شول او دبېلابېلو عواملو پر بنسټ يې يو او بل لوري ته لېږد وکړ.

دوخت په تېرېدو سره دمختلفو عواملو له مخې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوي او يا هم له منځه ولاړې، تيرايي ژبه زمونږ دهېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او دځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

د وخت په تېرېدو سره د مختلفو عواملو له مخې يې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوې او يا هم له منځه لاړې. تيرايي ژبه زمونږ د هېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او د ځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

کله چې زه د سيمې په کليوالي ښوونځي کې شامل شوم او په ليک لوست يو څه وپوهېدم، نو خپله تذکره مې چې پلار راته په کوچنيوالي کې جوړه کړې وه، وليده، دقوم په خانه کې يې تيرايي ليکل شوي وو، ما هغه وخت دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه، چې مونږ په قوم باندې څوک يو؟ هغه راته وويل چې مونږ په قوم باندې مومند يو، نو ماورته وويل چې زمونږ په تذکرو کې خو تيرايي ليکل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار مې راته وويل دا دهغه وخت دکاتبانو او ميرزايانو دناخبرۍ او ناپوهۍ له امله شوی کار دی، اوس دا سې ليکل شوي، تيرايي په مومند اړول کړاو غواړي.

اروا ښاد پوهاند صديق الله رښتين (دننگرهارننداره) نومې سفرنامه کې هم دا شان ورته موضوع ته اشاره کړې ده، چې په رښتيا سره دا هم يوه لويه تېروتنه ده.

دشيرشاهي (حصار شاهي) په سفر کې ليکي: ((...د دې ځای اکثره خلک دناخبرۍ او يا په دفترونو کې دميرزايانو دليکنې له امله دخپل نوم سره تاجيک ليکي، مگر دا خبره بالکل غلطه او بې اساسه ده، ځکه چې د دې ځای او سېدونکي په پنځو خېلونو وېشل شوي دي.

علي محمد خېل، گاسي خيل، ښادي خيل، حسن خېل، نته خېل، چې دا دخېلونو وېش او تقسيمات بې له پښتنو نه په بل چا کې نشته، دشيرشاهي لوستي او پوه کسان دې تاريخي غلطۍ ته متوجه شوي دي او ځانونه په لويه پښه کې مومند بولي.))[1]

همدا شان دکوټ درې خلک هم درواخله، په کوټ او بټيکوټ کې اکثره لوی کلي هم په خېلونو مشهور او يادېږي، چې دلته ديو څو کليو نومونو ته دمثال په ډول اشاره کوو، چې دکوټ او بټيکوټ خلک يې اکثره دنومونو سره بلد دي.

لکه: طاووس خېل، باره خېل، انارخېل، شاش خېل، هيبت خېل، حيدر خېل، عمر خېل، نصرت خېل، جاني خېل، سيد احمد خېل، عمرا خېل، فروخشاه خېل، شمه خېل، سدوخېل اونور.

---

[1] پوهاند صديق الله رښتين ، دننگرهار ننداره ، يونيورستي بک ايجنسي ،پيښور ، ۱۳۷۴ل کال ، ۲۲مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

همداشان په کوټ کې د داسې ځایونه نومونه هم شته، چې په احتمالي ډول د اسلام د مقدس دین څخه وړاندې دورو سره تړاو لري،لکه مطرانې، چوغانې، میتیانې، چنګړ، ګیزوانې، ختوانې، ډوانې، کتیانې، بنډوک چې اوس هم په دې نامه یادیږي.

کوټ او بټیکوټ چې دننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې دوه ولسوالۍ دي، د دې سیمې د اوسېدونکو په اړه د دې خبرې سپیناوی په ضرور کار دی، چې دوی له یوې مخې تیرایان دي او که څو محدودې کورنۍ ورته مهاجرې شوي دي.

اخوند درویزه ننګرهاری او نور څېړونکي په دې نظر دي، چې تیرایان د پیررو ښان د ظلم له امله له تیرا څخه وایستل شول او ځینې کورنۍ یې ننګرهار ته په کډه راغلې.

خو د سیمې خلک بیا داسې وایي، چې په پخوا وختونو کې د شینوارو او اپریدو له خوا په کوټ باندې حمله شوې وه، د میر خوش پر مشرۍ د کوټوالو یوه درنه جرګه د غره مومندو ته لاړه د مومندو له خوا دا حمله پر شا وتمبول شوه، چې د دې حملې د پر شا تمبولو څخه وروسته د مومند قام څو کورنۍ د کوټ په تنګي هم کې مېشتې شوي دي، له هغه وخته داتنګی د مومندو یوه تاڼه یا (څوکۍ) ده او د تنګي مومند ورته وایي.

داسې معلومیږي، چې له هماغه وخت نه د کوټ د خلکو او مومندو ترمنځ د عزیزولۍ داړیکو دساتلو ، سلسله ښه ټینګه موجوده وه؛ پر دې اساس د کوټ او بټي کوټ خلک ځانونه په مومندو کې شمېري.

تیرایي(تیراي) ژبه چې له نوم څخه یې څرګندیږي، دنسبتي (ي) پر اساس تیرا ته منسوبیږي، تیرا دننګرهار ولایت د شینوارو جنوب شرق

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواتـه یـوه پراخـه لـوړه غرنۍ یخـه او پـه ځنګلـو پټـه سـیمه ده، چې د پښتونخوا په خیبر ایجنسۍ پورې مربوطه ده.

په اوس وخت کې تیرایي ژبه د افغانستان د مړو او متروکو ژبو پـه ډلـه کې حسابیږي، پـه دې معنا چې تیرایي ژبه ویونکي نه لري او تیرایان په پښتو ژبه خبرې کوي.

ما په دې رساله کې زیات کوښښ کړی، چې کومې کلمې، نومونه، پـوره او نیمګړې جملې، چې د ځینو سیمو د خلکو په یاد کې پاتې وې، راټولې او هم هغه څېړنې، چې د بهرنیو او کورنیو پوهانو او څېړونکو لـه خوا پـه دې ژبه کې ترسره شوي په دې رساله کې یې خوندي کړم.

دا رسـاله ټـول پنځـه څپرکـي لـري او پـه پـای کـې پایلـه، وړاندیزونـه، د ماخذونو فهرست، ضمیمې او د ځینو ځایونو او نومونو پـه برخـه کـې هم معلومات وړاندې شوي دي. د دې خبرې یادونه هم ضروري ده، چې په تیرایي ژبه کې د پښتو، دري، هندوکو او نورو داردي ژبو نومونه د ګاونډیتوب پر اساس ډېر راګډ شوي دي، پـه دې معنا چې کله دا ژبـه ژوندۍ وه نو د نورو ګاونډیو ژبو تر اغېزې لاندې وه، ځکه د دې ژبې ویونکو د یوه کوچني اقلیت په توګه د پښتو ژبې ویونکو سیمو په منځ کې ژوند کاوه، چې کرار کرار یې خپله ژبه له لاسه ورکړه او پښتو ژبـه یې خپلـه کـړه، یعنې اوس تیرایي ټبر لـه څېرمې په پښتو ژبه خبرې کوي.

څرنګه چې تیرایي ژبه د مرکزي داردي ژبو پـه ډله کې راځي نو پـه ټـولیز ډول ویـلای شـو، چـې د دې رسـالې یـوه برخـه داردي ژبـو سـره د پرتلیـز او تشریحي میتود پر اساس او بله برخه یې د ساحوي ریسرچ پـر اسـاس څېړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې زه د خپل لاربنود استاد څېړنپوه د کتور اورمړ څخه د زړه لـه کومې مننه کوم چې ما سره يې د دې رسالې په بشپړولو کې ډېر زيار ګاللې دی او د ښاغلي څېړندوی عبدالظاهر شکيب ښاغلي څېړندوی وجيه الله شپون او ښاغلي محمد عارف ملاتړ څخه هم منندوی يم چې د رسالې په کمپوز ،سپارښتنو او ترجمې کې يې راسره په خلاص مټ مرسته کړې ده.

په درنښت

زکريا ملاتړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

دموضوع شالید یا پس منظر

تقریباً څولسیزې وړاندې د تیرایي ژبې څرک په هغو سیمو کې لګېده، چې تیرایان په کې پخوا او سیدل او د نوموړې ژبې څه ناڅه کلمې یا نیمګړې جملې د ځینو سپین ږیرو خلکو یا سپین سرو ښځو په یاد کې پاتې وې، مګر اوس په مکمله توګه له یوې مخې دا ژبه له منځه تللې او بیخي ویونکي نه لري او پر ځای یې پښتو ژبه ویل کیږي، په دې معنا چې دا ژبه مړه او متروکه شوې ده.

څرنګه، چې دا ژبه اوس له استعمال څخه غورځېدلې او د مړو او متروکو ژبو په کتار کې راځي، نو دا به یو څه ګران کار وي، چې د دې ژبې ټول اړخونه او ګرامري ځانګړنې لکه د نورو ژوندیو ژبو په شان وڅېړل شي.

د تیرایي ژبې په اړه اروا ښاد دوست محمد دوست (د افغانستان ژبې او توکمونه) نومې اثر کې چې په ۱۳۵۴ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی، د مرکزي دارد ي ژبو په ډله کې د خارجي ماخذونو په حواله ښه څېړنه کړې او د تیرایانو په باره کې معلومات یې دا خوند درویزه ننګرهاري د مخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار له آثارو څخه راخیستي دي او ځینې خبرې یې د خپلو څېړنو او علمي پوهې په اړه هم راوړې دي. پټه دې پاتې نه وي چې اروا ښاد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳۴-۴۴۰ مخونو کې د تیرایي ژبې پر ګرامري جوړښت پوره رڼا اچولې، چې تفصیل یې د دې رسالې په متن کې ځای په ځای راغلی دی.

د بهرنیو پوهانو او ختیځ پېژندونکوله خوا د تیرایي ژبې او نورو همګروپ (داردي ژبو) په اړه ګډې څېړنې هم ترسره شوي دي.

تر اوسه پورې په تیرایي ژبه مستقل اثر په پښتو ژبه کې نه دی لیکلی شوی.یوازې د افغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر کې د داردي ژبو په ګروپ کې یې یادونه او څه ناڅه څېړنه راغلې ده، د بهرنیو ماخذونو په حواله د ګریرسن یادښتونه او څېړنه، چې پوره تفصیل یې د دې رسالې په متن کې راغلی د موضوع په بشپړلو کې پوره مرسته کړې ده. زه هم د دې ژبې د نومونو، کلمو او جملو راټولولو پسې، کلي په کلي او سیمه په سیمه ګرځېدلی یم د خیبر پښتونخوا په تیرا او ټوله خیبر ایجنسۍ او د ننګرهار ځینې ولسوالۍ مې ورپسې چاڼ کړې دي، تر څو هغه ویینونه او جملې، چې د خلکو په یاد کې پاتې وې راټولې کړم او له بلې خوا داهم معلومه کړم، چې تیرایي ولس په کومو کومو ځایونو کې مېشتې دی.

لکه څنګه، چې د دې رسالې عنوان په دوو برخو مشتمل دی، چې یوه برخه یې (تیرایان) او بله برخه یې (تیرایي ژبه) ده.

په دې دواړو برخو کې ما د خپل توان په اندازه کوښښ کړی دی، چې په خپله څېړنه کې د ټولو موجودو ماخذونو څخه استفاده وکړم.

تر هر څه د مخه پکار ده، چې لومړی په تیرایانو باندې څېړنه او تحقیق وشي او وروسته یې بیا په ژبه باندې خبرې وشي.

د تیرایانو د نسب په برخه کې چې کوم ماخذونه او نظریات موجود دي، یوه نظریه په کې د محمد حیات خان (حیات افغاني) دویم ټوک دوهم چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳۷۰ کال ۱۲۰ مخ کې راغلې ده او بله نظریه د سید بهادر شاه ظفر کاکاخېل ده (پښتانه د تاریخ په رڼا کې، کرلاڼي قبایل ۲۲مخ)کې ذکر شوی، دریمه نظریه د میراجان سیال مومند "د پښتنو قبیلو شجرې" یونیورستي بک ایجنسي، پېښور ۱۳۶۵ل "۲۱۰-۲۱۱ "مخونو کې یادونه شوې ده، چې د تاریخ له پلوه دوی دریواړو خېړونکو د تیرایانو شجره او نسب کرلاڼي قبایلو ته منسوب کړی دی، چې یادونه یې وروسته درسالې د دویم څپرکي په یو جدول کې ښودل شوې ده. بله مهمه نظریه د تیرا څخه د تیرایانو د ویستلو موضوع ده.

چې په دې برخه کې اخوند درویزه ننګرهاري په (تذکرة الابرار والاشرار)په ۱۵۴مخ کې په واضح ډول داسې لیکلي دي: ((....مبلغ سیصد وبیست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد . چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند.

بعد از آن تمام اولس تیرای را بقتل وتاراج رسانیده، مگر اندکی از آن خلاص شدند وبه جانب ننگرهار بدر رفت....))[1]

دې ته ورته نظر د اخوند درویزه په بل مشهور تالیف مخزن الاسلام ۱۹۲۹ م کال چاپ د سید تقویم الحق کاکاخیل مقدمه کې د تیرایانو موضوع ته داسې اشاره شوې ده، چې ((بایزید ددې جنګ نه پس تیرا ته لاړ او داپریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو.)) په دې اړه د تاریخ مرصع دلیکوال افضل خان ختک او دوست محمد (دوست) نظریات سره ورته دي. اروابناد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه ۱۳۵۴کال چاپ په ۳۳۳ مخ کې لیکي: ((... بایزید چې کله تیرا ته راغی تیرایان که څه هم په ظاهره دده مریدان وو، خو په باطن یې د مغولو سره

---

[1] اخوند درویزه ننگرهاری تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مينه درلوده، پير روښان ددوی په دغه نيت پوه شو دوی يې وغلول او ورته يې وويل، که ما راضي کوئ خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسې لاسونه پرانيستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تيرايانو همداسې وکړل او په دغه صورت کې روښان درې سوه کسه ووژل...))[1]

مگر د اروابناد استاد قيام الدين خادم نظريه د(بايزيد روښان) نومې اثر په(۲۴) مخ کې د پورتنيو ليکوالو د نظريو څخه تو پير لري.اروابناد خادم ددرې سوه کسانو په ځای ۱۳۰۰ کسان ښودلي دي.

اوس به راشو تيرايي ژبې ته. کومه ژبه چې تيرايانو پرې خبرې کولې د تيرايي ژبې په نوم يادېږي.

څرنگه چې تيرايي ژبه د دارد ي ژبو گروپ په مرکزي څانگې پورې اړه لري، اروابناد دوست شينواري دافغانستان ژبې او توکمونو اثر ۴۰۳ او ۴۰۴ مخونو کې په عمومي ډول د دارد ي ژبو په اړه داسې ليکي:

((د دارد ي ژبو څېړنه عملاً د ۱۹ پېړۍ په د برشمو کلونو کې شروع شوه، چې په اتفاقي ډول د دارد ي ژبو په باب د سياحينو له خوا او همدا رنگه د عيسوي مبلغينو خپرونو (چې په ۱۹ پېړۍ په لومړيو شلو کلونو کې د انجيل يوه برخه په کشميري ژبه لومړی په نگاري الفباء او بيا د(۱۹۸۰-۱۹۹۰) کلونو په عربي الفباء کې د دارد ي ژبو لومړي شواهد چاپ شول، په دې باب لومړي آثار ډېر بسيط وو، لنډ لنډ گرامري معلومات او د هغو ژبو جغرافيوي ساحې ښودل کېدې، د دغې دورې آثار اوس يوازې تاريخي ارزښت لري، ځکه چې هغه وخت د ژبو علمي بريدونه نه وو درول شوي او

[1] څېړنمل دوست محمد دوست . دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي څېړنې نه وې پیل شوې او د بېرې ژبې لا نه وې څرګندې شوې او د یو شمیر ژبو دیالیکتونه لا د ځانګړو ژبو په حیث پېژندل کېدل.))

د تیرایي ژبې په اړه ګریرسن هم په زړه پورې کار کړی دی.

نوموړی داسې لیکي:

تیرایي ژبه یو له داردیک ژبو څخه ده، چې تر اوسه یې د پوره پېژندنې په اړه یو لړ ستونزې موجودې دي په دې اړه چې کوم لومړني مواد خپاره شوي دي، هغه دلیچ دلغاتو مختصره مجموعه ده، چې په ۱۸۳۸ م کال تالیف شوې ده.

دلیچ د څرګندونو له مخې د تیرایي ژبې ویونکي یو وخت د تیرا په وادۍ کې مېشت وو او بیا له هغه ځایه ننګرهار ته تللي، چې اوس هم هلته ژوند کوي. اوس په تیرا کې داپریدو او اورکزیو پښتنو دوه قومونه آباد دي. ګریرسن وایي: دیوې پېړۍ د څلورمې زیات وخت مې کوښښ وکړ چې د تیرایي ژبې په اړه یو څه معلومات ترلاسه کړم، مګر د دغې ژبې ویونکي په هغه ځای کې اوسیدل، چې د برتانوي هند له واکه بهر وه. په دې اړه زما هڅې بې پایلې پاتې شوې.

په ۱۹۲۱ م کال سر اوریل ستهین په پېښور کې وتوانید چې د تیرایي ژبې دوه کسه ویونکي پیدا کړي او د هغوی په مرسته مې د دغه ژبې د یو شمیر لغاتو لست ترتیب کړ، د دغه نویو معلوماتو او دلیچ قاموس په مرسته مې وکړای شول، چې په دې اړه ښه جزئیات برابر کړم، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه اهمیت لري». [1]

---

[1] George Grierson, On the tirahi language , Source journal of the Royal Asiatic Society great Britain and Ireland , no ۳ (dul , ۱۹۲۵ , pp ۵۰۵- ۴) ٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۲۴م کال کې ناروېژي نامتو عالم مارګن ستېرن افغانستان ته راغلی و، چې د ژبو د مطالعې په اړه د نو موړي محقق آثار د نورو څېړونکو لپاره ډېر ګټور ثابت شوي دي. مارګن ستېرن د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي کړې ده.

په پای کې د پورتنيو ليکنو په رڼا کې وايو، چې د تيرايانو په برخه کې د اخوند درويزه نظريات که څه هم د پيررو ښان په اړه بې بنياده او افراطي اړخ لري، خو د تيرايانو په اړه زموږ د موضوع سره ډېره مرسته کوي، ځکه وروستيو څېړونکو هم د اخوند درويزه د نظرياتو پلوي او ورڅخه استفاده کړې ده دا خبره بايد له ياده ونه باسو چې د اخوند درويزه نظريات د تيرايانو په برخه کې د لومړي لاس منابع تشکيلوي. په ننګرهار ولايت کې د تيرايانو په اړه د خلکو نظريات ډېر متفاوت دي، په دې رساله کې کوښښ شوی، چې د هر چا نظر بې د څه لاسوهنې کټ مټ راوړل شي.

چې په دې کار سره به له يوې خوا د تيرايانو د پخوانيو او اوسنيو د استوګنځايونو په باره کې پوره او کره معلومات وړاندې او له بلې خوا به څه ناڅه د تيرايي ژبې په باره کې هم څېړنه تر سره شي يعنې په لنډه توګه دا ويلای شو، چې د موضوع په اړه به خواره واره نظريات په يو اثر کې راټول کړی شي. ترڅو د دې موضوع مينه وال او راتلونکي څېړونکي ورڅخه په اسانۍ ګټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

تيرايانو نسب او شجره

که له يوې خوا تيرايي ژبه د(داردي) ژبو په مرکزي گروپ پورې اړه لري نو تيرايان هم په داردي اقوامو کې شمېرل کيږي، څرنګه چې تيرايان ځانګړې ژبه لري او ځانګړی قوم، خو د تاريخ نوميالي مؤرخ او څېړونکي محمد حيات خان د(حيات افغاني) په(۱۲۰) مخ کې د تيرايانو د نسب سلسله په لاندې جدول کې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسولې ده، چې دا ټول بيا په کرلاڼي قبايلو پورې اړه لري او پښتانه بلل شوي دي.

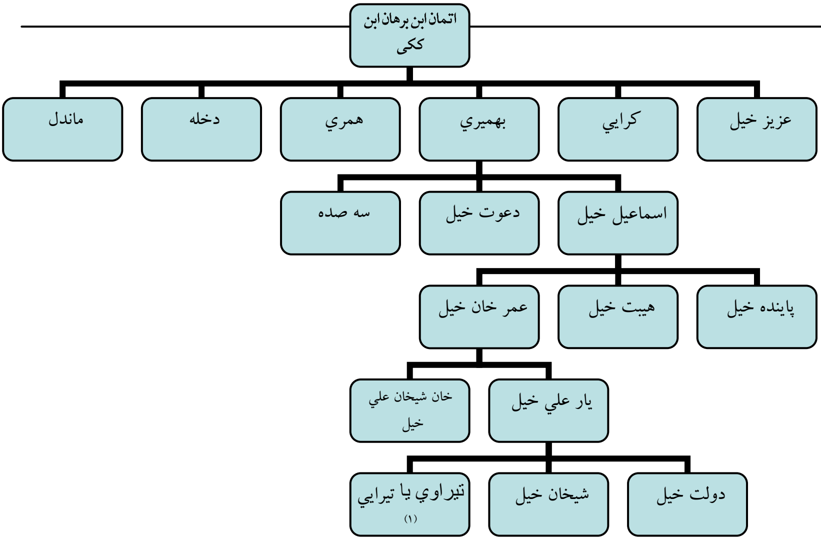

(۱) محمد حيات خان. حيات افغاني،دويم ټوک، دويم چاپ، ۱۳۷۰ ل کال، ۱۲۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا شان مشهور مؤرخ سید بهادرشاه ظفر کاکاخېل په خپل اثر (پښتانه دتاریخ په رڼا کې) هم دتیرایانو دشجرې او نسب په اړه یادونه کړې ده او تیراوي یا تیرایي ولس یې په کرلاڼي قبایلو کې شمېرلی دی، ددې خبرې دپوره وضاحت لپاره دتیرایانو دشجرې او نسب دجدول ضرورت ځکه لیدل کیږي، ترڅو دا موضوع پوره روښانه شي، البته ددې درې واړو جدولونو په ځینو نومونو کې لږ توپیر لیدل کیږي، خو په مجموع کې دتیرایانو دنسب په اړه درې واړه څېړونکي په یو نظر دي.

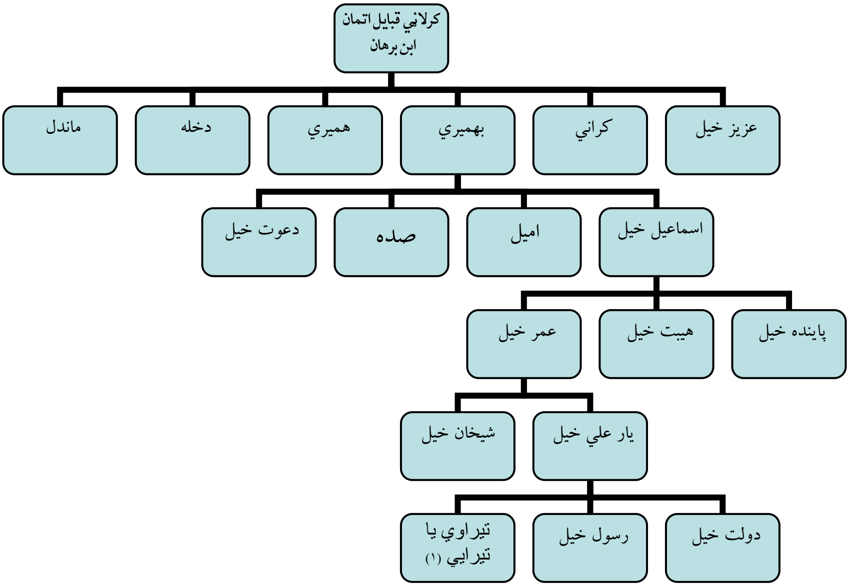

(۱) سید بهادر شاه ظفر کاکا خېل، پښتانه دتاریخ په رڼا کې، کرلاڼي قبایل، ۱۳۲۲مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي ميراجان سيال مومند (دپښتنو قبيلو شجرې)نومې اثر کې هم د تيراوي قبيلې يادونه په يو جدول کې داسې راوړې ده.

يادونه:

د تيرايانو د نسب د ساسلی په باب جدول، چې د پرتنيو پوهانو له خوا وړاندې شوې يو څه د غور وړهم دی. (د اثر ليکوال).

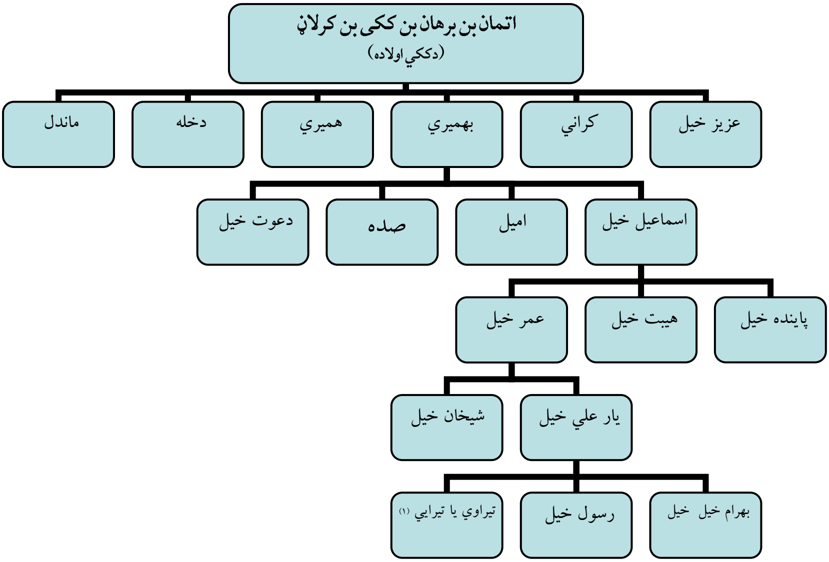

(۱) ميراجان سيال مومند. دپښتنو قبيلو شجرې، يونيورستي بک ايجنسي، پېښور، ۱۳۶۵ل کال، ۲۱۰–۲۱۱ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تیرایانو مېشتځایونه

الف: پخواني مېشتځایونه:

د تیرایانو پخوانی مېشتځای د تیرا سیمه ده.

تیرا د ګڼو غرونو او شنو ځنګلونو په منځ کې یوه پراخه شنه سیمه ده، خلک یې په خپلواکۍ مین دي، هوارې او میداني سیمې لري هوا یې ډېره سړه ده، په تیرا باندې اوس اته قامونه او ټپې اپریدي پراته دي.

داپریدو څخه وړاندې په دې سیمه باندې تیرایان او سیدل، داخوند درو یزه دوینا له مخې د پیرروښان د زور زیاتي له کبله اکثره تیرایان ووژل شول، کورونه او مالونه یې لوټ او تاراج شول، یو څه یې ژوندي پاتې شول، چې هغه لویدیځ پلو ته یعنې ننګرهار ته او څه یې نورو ځایونو ته په کډه لاړل.د دې موضوع پوره متن د دې رسالې په دریم څپرکي کې راغلی دی.

څرنګه چې تیرایانو د پښتنو سره دیو کوچني اقلیت په توګه ژوند کاوه نو کرار کرار یې خپله تیرایي ژبه له لاسه ورکړه، چې اوس تیرایي ژبه بالکل مړه او متروکه ده او خلک یې په پښتو ژبه خبرې کوي.

ب: د تیرایانو اوسني مېشتځایونه:

لومړی: تیرایي پایان او تیرایي بالا (کوز تیرایي او بر تیرایي)

د پېښور سره څېرمه د پچګۍ او اصحاب بابا ته په غځېدلي سړک، لویدیځ اړخ ته د تیرایي پایان او تیرایي بالا په نوم دوه لوی کلي پراته دي، دبُډنۍ لویه ویاله ددې کلیو په لویدیځ اړخ کې تېره شوې ده، دا ویاله د خلیلو ځمکې د تیرایانو له ځمکو څخه جلا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه په خپله دې کلي ته تللی وم او د کلي د مشرانو سره مې خبرې کړي دي، دوی وایي چې موږ د دې ځای اصلي او سېدونکي نه یو، پخوا مو غور نیکونه له افغانستان څخه دلته راغلي او مېشت شوي دي د پنځه سوه په شاوخوا کې کورنۍ دلته مېشته دي او د زرو جرېبو څخه زیاته ځمکه په واک کې لري، خو زیاتره خلک یې د پېښور په ښار کې کاروبار کوي په دې کلي کې یو څه هندکیان هم اوسیږي.[1]

دیادونې وړ خبره داده، چې د دې کلي خلک دا نه وایي چې موږ له تیرا نه راغلي یو، بلکې دا وایي، چې موږ له افغانستان څخه دلته راغلي یو.

کېدای شي چې داخوند درویزه دوینا مطابق هغه خلک چې د پیر روښان دزور او زیاتي له امله ننګرهار ته په کډه تللي او بیا وروسته دوی له ننګرهاره پېښور ته هجرت کړی وي.

دویم: بل ځای چې د تیرایانو هستوګنه په کې شوې کوټ او بټي کوټ ولسوالۍ دي، دا خبره حقیقت لري چې په لږ شمیر کې تیرایان په (کوټ او بټیکوټ) کې پخوا هستوګن وو، خو دا خبره د غور وړ ده، چې ټول د کوټ او بټیکوټ خلک تیرایان وبلل شي، بلکې دوی ټول ځانونه په مومندو ګڼوي، دا ځکه د تیرایانو له مهاجرت څخه دمخه خو دا سیمې (کوټ او بټي کوټ)بالکل د خلکو څخه خالي نه وې، پته دې پاتې نه وي، چې کوټ په ننګرهار ولایت کې ډېره اباده دره ده او دبودایي دور نښې نښانې هم په کې یو څه موندل شوي دي.

---

[1] حاجي تاج محمد دخیر محمد خان زوی او سیف الرحمن درحیم ګل خان زوی دتیرایي پایان له اوسېدونکو سره مې دمرکې له مخې پورته مطلب تیار کړی دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانيان او تيرايان

د پورته سرليک لاندې د تيرايانو په باب که له يوې خوا د پيرروښان زور زياتی بيان شوی نو له بلې خوا په خپله داخوند درويزه نظرياتو ته هم په کې اشاره شوې ده.

مخزن الاسلام، چې داخوند درويزه مهم تصنيف دی، د تيرايانو په اړه داسې ليکي:

((... بايزيد چې خبر شو نو ميرزا حکيم ته يې يو سفارشي خط وليکه، ميرزا حکيم د پيښاور حاکم معصوم خان ته خبر واستاوه، چې دی هم ووژنه، پاينده خان د معصوم خان په دربار کې خبر شو او بايزيد ته يې خبر واستولو، بايزيد سره د خپلو ملګرو ديو سفزو علاقې ته واوړېدو او ديو غر په سر يې ټيکاو وشو، د معصوم خان سړي ورپسې راغلل. ترمنځ يې جنګ وشو، جنګ بايزيد وګټلو او داسې د هغه او مغلو مصاف پيدا شو، بايزيد د دې ځای نوم آغاز پور کېښودو او دلته يې د برې مضبوطې کړې.

دا ځای د کلپانۍ شاوخوا او اندازتاً د شهباز ګړۍ سره نږدې و، بايزيد د دې جنګ نه پس تيرا ته لاړ، دا پريدو په مدد يې تيرايان لرې کړل او په علاقه قابض شو.))[1]

اخوند دروزه په مخزن الاسلام کې بل ځای داسې ليکي:

---

[1] اخوند درويزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښور، ۱۹۶۹ م کال، د مقدمه کج مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((... جمله غله يې وبله ټول کړه په (ټوټې) کې مېشته کړه، مسافر به يې وژلنه، له حرامو يې توبه کړه. دغه پس نيت وشو او تيرا وته روان شو. کل تيرا يې مريدان شو.

ولې زيات وو تيراي له عقله پلي، چې تاريک يې ننويست په لور د کلي، لکه نبي وو دا ويلي، هر چې ځای وګمراهانو وبدعت ته ورکوينه، خدای به خوار هغه ولس کا، هم لعنت به پرې وريږي تر پاينه.

ځکه خدای (ج) هم دا تاريک تيراي ته ولېږنه له زحمته، تيراي وبله غوځ کړ، دوی ويست له مملکته، دی هاله له ځانه خوښ شه، چې مهدي شوم، دمهدي چارې به کړمه، بنيادي هندوستان به ونيسمه، اوازې يې کړې ګډې، هر چې آس لري راځئ، اس په ما پورې باسئ، داکبر پادشاه ټنګې واړه زما دي، دوه کوڼه به درکومه، دغه ښادئ.

داکبر په مال يې واخيسته اسونه، دی ووت له ننګرهاره په ميدانونه، له هغه درسته ننګرهاره دغه يو پړو يې وسو په اورونه.

ده هم ژر په بېرته فير وغر ته وکړ په قراره، ولې محسن خان غازي ورپسې راغی، يک جلب تېزولی بې اختياره، دا ميدان دتور راغه و، چې تاريک، محسن خان ورغله وبله، لښکرې غوځ کړ، په ميدان کې تاريک ويلې کړې پر غونډۍ و ورختلی، ده اوبه نه وې مونډلې، ځکه دی و جل وهلی لکه دا له يې لړمون وسه، هم وعده يې دروغژنه شوه يک لخته، دغه پس اشنغر لره روان شه، په دې نږدې شپې کې، دی ولوېده له تخته، په ظاهر کې ګورستان يې اشنغر شو، په معنا کې يې سقر شو.

دغه پسه شيخ عمر واخسته توره، په يارانو خبر شه، چې راځئ ميا مړ نه دی حيات دی، پر هغه ځای شيخ عمر دی کښېنولی، کل جهان به هغه نيسي چې سر وې وعمر ته سپارلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه یو کال یې وتېزلې دلحد دګورستان ډېرې خوارۍ. دغه پسه شیخ عمر حکم پرې وکړ، چې میاله ګورستانه وکاږئ، دا لازم دي پر یارانو چې میا دې په صندوق کې ګرځوینه، لکه لوی مهم پرېوځي پر یارانو، دا میا به په هغه ساعت پاڅینه، دا جاهل عالم و، ډېر له عقله پلي هم په کفر کښېنولي دتاریک وسپین هډونه، دوی یې ګوښې ګوښي هډونه له لحده راوکښلي، په صندوق کې خوندي کړي، په تندي یې ګرځوینه، ولې داعقل یې نه کړ، چې دی مړ دی مړ چا کله پاڅونه». [1]

د پورتنیو څرګندونو په رڼا کې موږ دا خبره په یقین سره کوو، چې دتیرایانو په اړه دلومړي لاس ماخذونه داخوند درویزه دتالیفاتو څخه عبارت دي، همدارنګه داخوند درویزه په یوه بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې دروښانیانو او تیرایانو په اړه هم دې ته ورته موضوعات شته، چې دبېلګې په ډول دا لاندې متن ګورو:

((... بعد از مدتی این لعین بکوه تیرا توجه نمود و چون این مردم تیرای نیز کول ولی صلاح بودند جماعةاز ایشان بل اکثر ایشان مرید آن لعین امدند.

اما افغانان کوه بتمام هم مرید امدند وکافر شدند چه از دین محمدي ودر ایشان جز رسمی نبود واند وشرایع محمدی خبر رسمی نبود، او آن را نیز بگفته این لعین از دست دادند و مرتد شدند، اخرالامر اتفاق افاغنین به این لعین چنان افتاد که مردم تیرای را بقتل وتاراج برده و از تیرا بدر

[1] اخوند درویزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښوریونیورسټي، ۱۹۶۹م کال، ۱۳۳–۱۳۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رساند چه بواسطه ایشان مردم مغل در تیرا درمی ایند تا این مملکت از حکام اسلام خالی گردد...))[1]

اوس هم د ننگرهار په ځینو سیمو کې دا خبره شته، چې کله د شېخ عمر له خوا د پیر روښان هډوکي په تابوت کې واچول شول مریدانو به یې دا تابوت په اوږو باندې ګرځولو.

دا متل له هغه وخت نه مشهور شوی "تیر ایي له عقله پلي+ پیر روښان به یې ګرځاوه ولي په ولي ".

د استاد سرمحقق عبدالله بختاني له خولې دا خبره کوم، چې پیر روښان په ننګرهار کې ډېر مریدان لرل او د دې مریدانو پر اساس یې ننګرهار د مقاومت قوي سنګر ګرځولی و، د ده په مریدانو کې ښځې هم شاملې وې. د ننګرهار د غازي آباد په سیمه کې یوه ښځه د ګاګا په نوم وه، چې د پیر روښان په مریدانو کې شمېرل کېده.

د پیرروښان مخالفینو ورپسې دا شعر جوړ کړی و، چې یو بیت یې دا دی:

چې مریده یې ګاګاه ده

لایقه د ګنګا ده

---

[1] اخوند درویزه ننگرهاری، تذکرة الابرار والاشرار، اداره اشاعت سرحد، پیشاور، ۹۴۰، ۱۰۴۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریيم څپرکی

دتیرایانو اوژبې په برخه کې يې د پوهانو نظریات

الف: دکورنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

لومړی:

اخوند درويزه دمخزن الاسلام په یوه برخه کې دتیرایانو په اړه داسې وايي:

((... بایزید ددې جنګ نه پس تیرا ته لاړ، داپریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو، محسن خان ورپسې دکابل نه هېڅه وکړه او ویې تښتولو.

بایزید وهلی ځپلی کلپانۍ (شهباز ګړی) ته واپس راغی او د سردرد یا جل په مرض هلته مړ او ښخ شو، دا اندازتاً دکال ۹۸۱ هـ ق – ۱۵۷۳م کال یا ۹۸۲ هـ ق _ ۱۵۷۴م کال واقعه ده.))[1]

اخوند درويزه په خپل یو بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې دتیرایانو په باب وايي:

[1] اخوند درويزه ، مخزن الاسلام ، پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي ، دسید تقویم الحق کاکاخیل مقدمه ، ۱۹۶۹ م کال .

(c) ketabton.com: The Digital Library

((...چون مردمی تیرای از ین حادثه وازین مصلحت اگاه شدند بتماماً مهم مسعد جنگ امدند ، تا بعد ازآن این لعین مکر ، وتلبیس نمودند و خودرا پیروپښوا ساخته، بمردم تیرای نوشته ودعوت نمودند که شما برجانب خود تبلیغ کشیده اید وپیر خود را به بیدیانتی منسوب کرده اید این از شما گناه عظیم واقع شده، شاید وباید توبه بجا ارید وشرط توبه این است که دستها بسته بقد مبوس پیر خود برسد وپس از آن جا که مردم به سفاهت وحماقت مشهور اند ودرتحت گلیم شقاوت، بدعت وضلالت مستود اند ، اجابت نموده وانقیاد فرموده، مبلغ سیصدو بیست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد ، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند ، بعد از آن تمام ولس تیرای را بقتل وتاراج رسانیده، مگر اندکی از ایشان خلاص شد وبجانب ننگرهار بدررفت.

واز آن زمان بازتابه این مملکت تیرا به دست اولاد این لعین وبدست افغانان آن کوه مانده.))[1]

دویم:

دمحمد حیات خان نظر:

محمد حیات خان، دحیات افغاني په دویم ټوک، دویم چاپ (۲۷۱) مخ کې لیکي:

((.... په شپږمه هجري پېړۍ کې دتیرا قوم ډېر مشهور او دتیرا په سیمه یې پوره تسلط درلود ، دوی بت پرسته وو او دمسلمانانو سره یې سخته دښمني درلوده، په (۶۰۰_۶۰۱) هجري کلونو کې سلطان شهاب الدین غوري په دغه قوم یرغل وکړ، یو څه یې مړه شول او هغه چې له مرګه وژغورل شول په زور یې مسلمانان کړل، دا دخدای شان دی، چې دهغه لوی قوم څخه

[1] اخوند درویزه ننګرهاری ، تذکرة الابرار والاشرار ، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس لږ شمیر تیرایي مسلمانان د شینوارو په ملک کې او سیږي او یوازې په دې سبب د ذکر وړ دي، چې دوی ځانته بېله ژبه لري او له دغې ژبې څخه څرګندیږي، چې د سانسکریت له ژبې څخه به راوتلي وي، خو د پښتو ژبې ډېرې کلمې ورسره یو ځای شوي دي.))[1]

همدغه پورته نظر ملا فیض کاتب داسې رانقل کړی دی: ((این فرقه در ابتداء بت پرست بود، درحمله سلطان شهاب الدین غوري مشرف به دین اسلام شدن، اکنون عدهٔ دربین قوم شینوار متمکن وبه زبان خلاف زبان افغاني که از سنسکریت جدا وبا الفاظ زیاد از پشتو شامل وداخل شده متکلمند))[2]

دریم:

دافضل خان خټک نظر:

کله چې پیر روښان د(چورې) جنګ دچورې په کلکو درمو، چې نېږې یې ورڅخه جوړې کړې وې وګاټه یعنې مغل په دې جنګ کې مات شول. تیرایانو په دې جنګ کې هم برخه اخیستې وه له دې جنګ وروسته پیرروښان تیرا ته ولاړ او هلته په تیرایانو بدګومانه شو، افضل خان خټک دا پېښه داسې بیانوي:

((... تیراي عالم په ظاهره دده سره و، او په باطن کې یې دمغولو سره رویه درسته وه، هغو ته یې وویل: چې تاسو په باطن دمغولو سره یاست،

---

[1] محمد حیات خان، حیات افغاني، دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ ل کال، ۲۷۰ مخ.
[2] ملافیض محمد کاتب، نژادنامه افغان، فرقه تیرایي، ......۱۱۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دما دطريقې مردود الطريقه شوي ياست، اوس دوا ړه لاسونه پخپله وتړئ، چې ستاسو توبه همدغه ده.

هغو له اعتقاده چې په ده يې لرلو او يا له وېرې تيرسو(درې سوو) كسو لاسونه وتړل، ورلره راغلل، تيرسوه يې جدا جدا مړه كړل، يو دبل نه خبر نه شول، هغه باقي يې تاراج كړل، تيرا يې له تيراي خالي كړ.))[1]

څلورم:

دروانښاد استاد قيام الدين خادم نظر :

اروانښاد استاد خادم په خپل كتاب (بايزيد روښان) په (**۲۳-۲۵**) مخونو كې دتيرايانو په اړه ليكي:

((... تيراي عالم شايد په ښكاره دده سره و ، او په باطن كې دمغولو سره وو ، ده هغوى ته وويل، چې تاسو په باطن دمغولو سره ياست، زما له طريقې مردود شوى، اوس بويه واړه خپل لاسونه پخپله وتړئ، راشئ ستاسو توبه همدغه ده. هغوى له اعتقاده، يا له وېرې ديارلس سو كسو لاسونه وتړل ورله راغلل.*

---

[1] افضل خان خټک ، تاريخ مرصع ، مقابله وتصحيح او نوټونه ، دوست محمد خان كامل مومند ، يونيورستي بک ايجنسي ، پېښور ، ۲۳۹ مخ .

*داروانښاد خادم صيب ديارلس سو كسو تيرايانو وژل كېدل او بل ځاى دتذكرې په حواله دوه سوه شل كسانو وژل كېدل ، دغور او فكر خبره برېښي ، ددې خبرې سپيناوى پكار دى ، چې ايا دا املايي تېروتنه ده او كه درست نظر دى ، خو دا خبره دنورو ټولو ليكوالانو او څېړونكو له نظرياتو سره توپير لري ، ځكه دنورو ليكوالانو په نظر تيرايان ددرې سوه او درې سوه شل كسانو څخه زيات نه دي وژل شوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې ټول يې جدا جدا ووژل او تيرا يې له تيرايي خالي کړ او دغره پښتنو ته يې ورکړ. اپريدي او اورکزي يې ټول مرديان کړل.))

اروانښاد استاد قيام الدين خادم دياد شوي کتاب په (۲۴) مخ کې دتذکرې په حواله ليکي:

هر کله چې پيرروښان دچورې په جنګ کې مغول مات کړل او تيرا ته ولاړ په اخره کې دده دطرفداړانو پښتنو اتفاق په دې وشو، چې تيرايي خلک ووژني او يا يې له تيرا څخه خارج کاندي، ځکه چې ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، وايي چې په دغه خبره تيرايي خلک ددوی سره مخالف شول، ده ووېل څو لاس تړلي رانه شئ، عفوه به مو نه کړم، دغسې يې وکړه او دوه سوه شل کسه ورته راغلل، ده هغه ووژل او لږ څه يې خلاص شول، ننګرهار ته وتښتېدل او په دغه سبب تيرا له تيراي څخه خالي شو.[1]

پنځم:

داروانښاد دوست محمد دوست نظر:

((... بايزيد چې کله بيا تيرا ته راغی، تيرايان که څه هم په ظاهره دده مريدان وو، خو په باطن کې يې دمغولو سره مينه لرله.

پيرروښان ددوی په دغه نيت پوه شو، دوی يې وغوښتل او ورته يې وويل: که ما راضي کوئ، خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسو لاسونه پرانستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تيرايانو همداسې وکړل او په دغه صورت روښانيانو درې سوه تيرايان ووژل، کورونه او مالونه يې ددوي لوټ کړل، تيرا يې له دوی څخه

[1] قيام الدين خادم، بايزيد روښان، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال، ۲۳ – ۲۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خالي کړ او پاتي تيرايان له تيرا څخه په کوچ شول، چې دکوټ درې ته راغلل.

او له دوى څخه څوک په تيرا کې پاتې نه دي او ځايونه يې پښتنو ونيول، داخوند درويزه له وينا څخه دا حقيقت لاسته راځي، چې تيراياندپيرروښان له خوا دلسمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې له تيرا څخه دکوټ درې ته راغلي دي.

چې په دغو روايا تو باندې هم داخلي او هم خارجي څېړونکو او مؤرخينو لکه، مارگن سټېرن، گريرسون، گانکو فسکي، او نورو استناد کړی دی.[1]

شپږم:

دعلي محمد مخلص کندهاري نظر:

علي محمد مخلص کندهاری دحالنامه حضرت ميا روښان په **۳۵۴** مخ کې دمغولو سره په جنگ کې دتيرايانو گډون داسې بيانوي: ((...بعد پير دستگير فرصت يافته و از آن جا برآمده به جانب تيرا و خيبر رفت، چند گاه درملک تيرا تشريف داشت، چون پير دستگير درتيرا بود در آن روزها ميرزا سليمان برای ديدن اکبر پادشاه روان شده بود ، چون به نزديک خيبر رسيد ، مردم اپريدي سر راه گرفته، ميرزا به لشکر بدررفت. اردو مردم افريدي تاراج نمود ، چون پير دستگير از اين واقعه واقف شد ، آن طايفه را بسيار سرزنش کردند ، اما کار از دست رفته بود.

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ،دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۴۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعد از چند گاه حاکم پیشاور لشکر جمع کرد و افغانان را پیش کرده در ملک تیرا در آمد و مردم ورکزي وآفریدي و تیراي سر راه گرفتند و جنگ ها واقع شد و اخر لشکر مغل پیش امده نتوانست باز گشت. عداوت بر عداوت زیاد شد.

بعد پیر دستگیر فرمود که این سرزمین به مردم مغل نزدیک است درمیان ما وایشان جنگ واقع میشوند بهتر آن است که این ملک را گذاشته به جانب ملک یوسفزي بروم که آن ملک از مردم مغل گوشه است.))[1]

اووم:

د پوهاند عبدالحی حبیبي نظر:

پوهاند حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک کې د تیرا کشمکش تر عنوان لاندې د تیرا یانو په برخه کې لیکي : د۹۹۰هـ ق حدودو په شاوخوا کې پیر روښان خپل سیاسي او حربي مرکز په تیرا کې ونیو اپریدي او ورکزي یې په خپل سرفروشو مریدانو کې داخل کړل، دلته داتمان خېلو ځینې خلک هم دده په تابعانو کې شامل شول او دده نفوذ دونې په پښتنو کې خپور شو، چې له تیرا یې د ډېر خلک نفی بلد کړل، د تیرا په چوره کې دمغولو لښکر په ده پسې راغلل، دغرو خلکو وسله نه درلوده، دچورې دورمې د ډېرې کلکې وې، پیرروښان خپلو مریدانو ته وویل، چې دا دورمې

[1] علي محمد مخلص کندهاری. حالنامه میاروښان، چاپ وزارت اطلاعات وفرهنگ، ۱۳۸۸ش، ۳۵۴مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې کړئ، دا ستاسې وسله ده، روښانیانو په دغه جنګ کې ددورمو په ذریعه مغول مات کړل او دنېزو کار یې ځنې واخیست.

په تیرا کې ځینې خلک وو، چې په باطن دمغولو سره ملګري وو او دوی دپښتنو دلستونې ماران وو. روښانیان دوی ته وویل، باید په خپله خپل لاسونه وتړئ او راشئ ستاسې توبه همدغه ده، نو د اعتقاده یا له بېرې ۱۳۰۰ تنه لاس تړلي راغلل، روښانیان ددوی ګنهکاران ووژل او ځینې یې له تیرا څخه وشړل، په دې ډول افریدي او ورکزي ټول دده فرمانبرداره شول.

اخوند درویزه لیکي: چې دچورې په جنګ کې روښان دمغولو لښکر تارومار کړل، نو مغولو او پښتنو اتفاق وکړ، چې ځینې تیرایي خلک دمغولو سره مله دي او ددوی په واسطه مغول تیرا ته راځي، له دې جهته باید دوی دملي خاینانو په ډول له دې ازادو غرو څخه ورک شي، ځکه چې دازادۍ لپاره دغه داخلي خاینان هر وخت مضر دي، په دې ډول (۲۲۰) تنه دمغولو طرفداران ده ووژل او نور چې پاتې وو، ننګرهار ته وتښتېدل او تیرا دمغولو دطرفدارانو څخه خالي شو.))[1]

یادونه: همدغه پورته مطلب دتیرایانو په اړه کتې متې اروانښاد قیام الدین خادم هم دبایزید روښان نومې اثر په ۲۴ مخ کې رانقل کړی دی.

---

[1] عبدالحی حبیبي، دپښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ ل کال، ۲۸۶مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: د تیرایانو او ژبې په اړه یې د بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

تر دې ځایه پورې د کورنیو پوهانو نظریات د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه وړاندې شول. اوس د بهرنیو پوهانو نظریات، چې په عامه توګه یې د ټولو داردي ژبو په اړه وړاندې کړي او په خاصه توګه یې تیرایي ژبې ته هم پام اړولی او څه ناڅه معلومات یې د دې ژبې په برخه کې وړاندې کړي دي، د هغو بهرنیو پوهانو له جملې څخه، چې د تیرایي ژبې په اړه یې څېړنې کړي دي، په لاندې توګه وړاندې کیږي:

اروانباد دوست د افغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په **۴۰۵** او **۴۰۷** مخونو کې د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه د ځینو بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریاتو ته داسې اشاره کوي:

د(رابرت کلی شاو) په عقیده پامیري او داردي ژبې ډېر وخت له نورو اندو آریایي ژبو (هندي، باختري اریاني) ژبو څخه ګوښه وې، نو ځکه یې د نورو ژبو سره دومره رابطه نشته او یو تربله یې په خپلو منځو کې روابط ساتلي دي....

ګریرسن په خپلو وروستیو آثارو کې داسې نظریه ښکاره کړې، چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لویدیځ (باختري،آریاني) ژبو ترمنځ یو بیله ځانګړې دریمه څانګه ده.

د داردي ژبو د بشپړې مطالعې او کتنې په باره کې ګریرسن ډېر لوی لاس درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده د خپل اثر په اتم ټوک کې د افغانستان په داردي ژبو هم بشپړه رڼا اچولې او د ټولو داردي ژبو لغات یې په یو مقایسوي قاموس کې پرتله کړي دي.[1]

د تیرایي ژبې په اړه ګریرسن داسې لیکلي دي:

«مخکې له دې چې دا مواد خپاره شي او (داردیک) ژبې دیو مضمون په توګه محصلینو او مینه والو ته وړاندې شي، زیات وخت تیر شو....

تیرایي ژبه د(داردیک) له نورو څانګو سره نږدې تړاو لري لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه یي)، د ګلګیت(شینا)، داندوس (کوهستاني) او (کشمیري) د مثال په ډول د تیرایي (مالا) معنی (پلار) لفظ د شینا (مالو) او د(وت) لفظ معنی (ولاړ) په کشمیري کې (ووت) سره یوه ریښه لري.

د(داردیک) د نورو ژبو په څېر د تیرایي ژبې ځینې اصطلاحات د سنسکریټ پخوانۍ ژبې له لغاتو سره هم نږدې اړیکې لري، لکه (د ېن) د سنسکریټ د(دهېنوه) سره مشابهت لري. زیاتره پخواني اصطلاحات د لرغوني اریایي ژبې له لغاتو اخیستل شوي، چې (داردیک) ژبې هم له آریایي ژبې سرچینه اخلي. تیرایي ژبه د ګرامر او لغاتو له مخې له پښتو ژبې نه مستقله ده، چې دا ځانګړتیا یې موږ بې له لاسوهنې په خپل ځای پرېږدو.

تیرایي ژبه په دې سیمه کې له ځینو ژبو سره اړیکې لري، چې په لاندې ډول دي:

(پشه یي) چې د کونړ په ښکتنۍ برخه او په لغمان کې د کابل سیند په شمالي سیمه کې د محلي خلکو د خبرو ژبه ده، همدغه ډول تیرایي په

---

[1] G.A.Grirson , LSOT , Vol ۱ , Calcutta , ۱۹۲۷ , p ۱۵۵ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننگرهار کې دکابل سیند جنوب خواته دځینو وګړو دتکلم وسیله ده، له دغه ځای لرې په جنوب (وزیرستان) کې (اورمړي) ژبه په ایراني لهجه دځایي خلکو له خوا ویل کیږي، هغه وخت چې (اورمړیان) دغې سیمې ته په کډه شول، نو په دې سیمه کې له هغه خلکو سره اشنا شول، چې ددار دیک آر څخه وو او په دې توګه په اورمړي ژبه ددوی اثر وشو. همدغه ډول دتهال (تل) چوتیالي سیمې په ختیځ کې ځینې خلک د(لاهندا) ژبې په بدله لهجه خبرې کوي، چې له داردیک سره مخلوط ښکاري. په (سند) کې ځینې خلک په داسې لهجه خبرې کوي، چې له داردیک اصطلاحاتو سره مشابهت لري. په دې لار کې مونږ ددار دیک لرغونو ژبو او لهجو آثار ولیدل، چې په (داردیستان) کې پرې خبرې کیږي او په دې کې تیرایي ژبه داړیکو له مخې مهم ځای لري. دکابل په شمال کې په هغو دریو ژبو کې د داردیک ژبو لرغوني اثرات او نښې وینو، چې داباسیند تر خولې رارسیدلي دي. جنوب خواته د داردیک ژبو دپراختیا خبره نوره پر ځای پرېږدو او ګورو چې دهند په مرکزي برخه کې د(بهیل) په ژبو او کله هم د(ماراټهي) په (کونکاني) لهجه د داردیک ژبو محدود مشابهت موجود دی. که دا وروستني څېړنیز معلومات وي، نو پر دې اساس ویلای شو، چې تیرایي ژبه دهغو ژبو په ځنځیر کې چې له (هندوکش) څخه تر (ګوا) رارسېدلې مهمه کړۍ ده.

دتیرایي ژبې غږ پوهنه (فونیټیکس):

باید په یاد ولرو چې کوم ډول مواد زمونږ په لاس کې دي دهغو دوو بې تعلیمه کسانو په څرګندونو پورې اړه لري، چې دهغوی له خولې رانقل شوي دي. (سر اوریل ستین) ددغه کسانو دخبرو او لهجې څخه په ښه دقت او زیار دتیرایي ژبې لغات او الفاظ ثبت کړي دي. په هغه صورت کې چې یوه ژبه معیاري او سټنډرډ نه وي او عمومیت ونه لري، دمعیاري او مترقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو پـه پرتله دالفاظو پـه ترتیبولو کې زیـاتې تېروتنې او نیمگړتیـاوې لـري، تر دې چې پـه دې اړه زیاتره پرمختللې او غني ژبې هم له اشتباهاتو خـالي نـه دي او پـه انگلیسي او هندي ژبو کې هم دغه ډول کمې او زیاتی لیدل کیږي، دتیرایي ژبې پـه څېر نالیکل شوې ژبې بیا دغه ډول زیات نـواقص او غلطـۍ لري، ځکه چې پـه مختلفو سیمو او حالاتو کې ډول ډول غږونـه او تلفظـات لـري، دمثـال پـه ډول ځینې خلک پـه تیرایي کې انسـان تـه (آدام) او ځینې (ادم) وایي، بعضې (ښه) ته (براډا) او ځینې (برېډا) وایي، ماشوم ته ځینې خلک (بدانا) او ځینې (بدنا) وایي. پـه دې اساس مشکله ده چې دتیرایي پـه شان ژبـو لپـاره خـاص معیـاري قواعـد وضـع شـي، پـه دې اړه مـوږ دلازیـاتو معلوماتو دلاس ته راوړلو پـه طمع یو. تیرایي ژبـه د داردیـک دنـورو ژبـو پـه څېر یو شمېر ساکن او متحرک واول حروف لري، چې د ساکنو حروفو پـه اړه باید دوه ډول مهم ټکي پـه پام کې ونیول شي، پـه یو حالت کې دلـومړي لفظ غږ ددویم لفظ دغږ پر وړاندې تغییـر مـومي، لکـه (دبـن) معنـی (غـوا) چې دویم لفظ یې (دهبنوه) دی، پـه بل حالت کې دمرکبو الفـاظو دلـومړي لفـظ اخرنی حرف چې واول او دویـم لفظ پـه سـاکن حرف شروع وي، پـه داسې صورت کې ددویم لفظ اخرنی حرف سره وصل کیږي لکه (نازارا - منزوم) پـه (نـازارام- منزوم) بـدلیږي، چې معنـی یـې ده (سـتا پـه نظرکـې) همدغـه ډول (برېکا - تونا) چې پـه (برېکـات- تونـا) بـدلیږي. معنـی (دونـې لانـدې) او لـه (یو - تي) څخه (یوت – تي) جوړیږي، چې معنی یې ده (هغه راغی).

پـه تیرایي ژبې کې ارټیکل:

پـه تیرایـي ژبـه کـې غیـر مشـخص ارټیکـل، چـې دجملـې دترکیـب لپـاره خاص حروف دالفاظو سره اضـافه کیـږي، لکـه پـه فـارسـي کـې (ي آ (یـآ) – ي وحدت) او پـه کشمیري (آ) حروف چې دلفـظ پـه اخیـر کـې پـر ځـای یـې (ي) اضـافه کیـږي لکـه (خـارآب- بـادان – ي) معنـی (خـراب هلـک) د(بـادانـا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوروستني (الف) پر ځای (ي) راغله او د مشخص ارټيکل په صورت کې مناسب ضمير (دا، هغه، دوی، هغوی) استعماليږي. په تيرايي کې دانګليسي په څېر دارټيکل څرګند ټکي لکه (ا، ان، دی) چې له اسم مخکې راځي نشته.

په تيرايي ژبه کې ښځينه او نارينه اسمونه:

په تيرايي کې ژبه د ښځينه او نارينه اسمونو د مشخصتيا لپاره کافي مواد نه لرو، چې له مذکر نومونو ښځينه نومونه جوړ شي، زياتره ښځينه اسمونه په (ې) پای مومي، چې په هندي کې په (ي) ختميږي لکه (سترې) معنی ښځه، (اکچې) په کشميري کې (کچ ي) معنی سترګه، (دې) په هندي کې (دهي) معنی (لور).

دتيرايي ژبې ګرامري جوړښت (ډکلېنشن):

په دې اړه دوه عمده حالات په مخکې لرو، چې د مشخصاتو لپاره يې اروپايي ګرامري اصطلاحات په کار اچول کيږي. يو حالت يې فاعلي حالت Nominative او بل عمومي حالت مفعول منه دی. په فاعلي حالت کې دفعل په اړه مفعول مشخص وي، چې همدا حالت د مفعولي حالت Ablative له پاره هم دی. که دفعل لپاره فاعل څرګند او د فعل ماضي دريم شکل استعمال شوی وي همدغه حالت په مفعول منه حالت کې هم ليدل کيږي.

په تيرايي ژبه کې په مفعول منه حالت کې (الف) اضافه کيږي لکه (پاندا-خوم) (نوم-پاند) معنی (د سرک پر سر)، (مولکا – مانزوم) (نوم – ملک) معنی (د مملکت په داخل کيږي، (براډا اداما – مآ) معنی (له يوه ښه سړي څخه) په ځينو حالاتو کې د (الف) پر ځای نور واول حروف لکه (يو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

و) هم راوړل کيږي. لکه (مالا تارافي – يو) معنی (هغه د پلار پر خوا راغی) ، (استو - مانزوم) (نوم – است) معنی (په لاس کې) مګر په عامه توګه (الف) مروج دی. ځينې وخت د مفعول منه (الف) له پامه غورځول کيږي او دفاعلي حالت په شان وي چې دواړه په شريک حالت کې دا سې وي لکه، (کوزارا داک ـ خوم) معنی (پرزوی) او معمولاً هغه وخت تکراريږي، چې کله دلغت په اخر کې واول راشي لکه (مالا - مآ) (نوم – مالا) معنی له پلار څخه، (غوسا – خوم) معنی (په غوسه کې) ، (بادا مآشي – خوم) معنی (دبد معاشی په حالت کې) ، (کوي ـ ما) معنی (له کوهي يا څاه څخه).

په تيرا يي ژبه کې (اس) زياتره د(اضافي) حالت Genitive دمشخصتيا لپاره په کار اچول کيږي او دملکيت اظهار په کې کيږي، همدغه ډول (اسي) د (مفعول له) Dative حالت لپاره استعماليږي او دهغه اسم لپاره په کار راځي، چې دفعل مفعول يې غير مستقيم وي او معمولاً دبعضې رابطه حروفو وروسته راوړل کيږي، په بعضې حالاتو کې دواړه يو له بل سره بدلېدا ی هم شي او په لاندې ډول يې مثالونه وړاندې کيږي:

(اضافي حالت) – (ليماس شيسي کيمات) معنی (دهغه څيز قيمت) دلته دواړه ډوله حالات (اس) او (اسي) داضافي حالت لپاره استعماليږي لکه (براډا ادا ماس تان) معنی (دښه سړي کور يا ځای) (لې تان مالاس تي) (نوم – مالا) معنی (دا دپلار کور دی) ، (ميانا تروراس پوتار) معنی (زما دتره زوی).

(مفعول له) – (مې تانو مالاسي بازوم) معنی (زه به خپل پلار ته ځم) ، (مې لی ادام ديانا سي ديتا وا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) ، (لې پاکيرا سي يک آنا دې) معنی (دې فقير ته يوه آنه ورکړه ،(ميانا دونسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خات یوت – تي) چې معنی يې (زما دلور له خوا يو خط راغی) ، (لېما بريجاسي لې بريج کازاتي) معنی (دا برج نسبت له هغه برج لوړ دی).

ځينې وخت اضافي حالت په دې ډول هم تعينيږي لکه ، (لې کيلا پک بانهیا – ما) معنی (دکلي له يوه دوکاندار څخه) ، (کوزاراداک – خوم) معنی (داس پرشا) يا داسې (کوزا راس زين) معنی (داس زين) ، (اسمان نازارا - مانزوم) معنی (داسمان په ليدو کې) ، (دوماّ ماآواز) معنی (ديو ډول يا نغارې اواز)

تيرا يې ژبه ځينې وخت او په خاص ډول په (اورمړي) کې داضافي حالت دمفعول له دحالت په شان وي لکه په لاندې دوو مثالونو کې:

(کانا مالا بربېا باتسا کوختو) معنی (زما پلار ښه غوا حلاله کړه) ، (سوری پوتار (پوتارا) تاّنو ماّل جاما کبری) معنی (کشر زوی خپل مال متاع ټوله کړه).

دجمعې او مفرد حالت:

دوه داسې اسمونه ذکر کيږي چې په غير منظم ډول مفعول منه حالت جوړوي، لکه (دې) معنی (يو لور) ، چې مفرد مفعول له (دونسي) دی او (سپاز) معنی (يو خور) چې مفرد مفعول له يې (سپازونسي) دی.

چې کله اسم په (الف) او (آ) پای ومومي هغه وخت مفرد هم دجمعې په شان وي لکه (مالا) معنی (پلار يا پلرونه) ، (ساناّ) معنی (سپی يا سپي) ، ځينې وخت دجمعې حالت لپاره يو (واول) اضافه کيږي لکه (بک اداماس دوو پوتارا تينا واّنا) معنی (هلته له يو سړي دوه زامن وو) ، (لې اداما خرآب تينا) معنی (هغه سړي خراب دي) ، (کانا ساّناس دانتې) مفرد (دانت) او معنی (ستا دسپي غاښونه) ، (ترې ادامو) معنی (درې سړي) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې حالت کې د جمعې لپاره د(ساوا) لفظ معنی (ټول) او د مفرد جمعې شکل لپاره د(او ساوا) لفظ معنی (موږ ټول) استعمالیږي.

د مفعول منه د جمعې حالت په اخر کې (ان) راځي، لکه(براډا ادمآن تانا) معنی (د ښه سړیو کورونه یا ځایونه)، (ساوا بریجان–مآ لې بریج کازا تي) معنی (له ټولو برجونو هغه برج نسبتاً لوړ دی). په ځینې حالت کې د جمعې لپاره د پښتو او پارسي ځینې الفاظ هم په کار راځي، چې دلته یې تشریح ته اړتیا نه وینم.

په بعضې حالت کې د اضافي حالت او د مفعول له مفرد الفاظ لکه(اس) او (اسي) د مفعول منه جمعې شکل لپاره هم اضافه کیږي، لکه (براډا ادامانسي خابار یوتي) معنی (له ښه سړیو خبرونه راځي).

په لاندې ډول د تیرایي ژبې ډ کلښنشن د(ادام) لفظ په اړه د نمونې په ډول وړاندې کیږي:

جمع	مفرد	حالت
اداما	ادام	فاعلي حالت
اداما	ادام	مفعولي حالت
ادامان	اداما	مفعول منه
ادامان	اداماس	اضافي حالت
ادامانو، ادامانسي	اداماسي	مفعول له

د مفعول منه په حالت کې د زمان او مکان د نورو اړیکو اصول د اسې ټاکل کیږي: لکه (خوم) معنی (له پاسه، په داخل کې، دا)، (مآ) معنی (له بله څخه)، (مانزوم) معنی (دننه یا په داخل کې) او (ني) معنی (مقایسوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساما ن الات) ، (پاتي)معنی (وروسته) ، (پتيکانا) معنی (شاته) ، (ساما) معنی (همراه ، سره يو ځای) ، (توونا) او (وازا) معنی (له يو شي لاندې يا تيټ) همدارنګه (کوزاراداکا) (داک) خوم)معنی (داس پر شا) ، (اوولېما کورسي – ماوتهوم) معنی (په دغه کرسۍ زه ودرېږم) ، (ميآنا تآنا – منزوم) معنی (زما په کور کې يا زما د کور دننه) ، (اوولېما جي ودستا – ني مارآګام) معنی (زه دلته له لوړې مړ کيږم) ، (لېما – پاتي مالا – تارافي وو) معنی (هغه وروسته دخپل پلار په خوا راغی) ، (چانا – پاتي کانا) معنی (ستا شاته) ، (تانو دوستآنا – ساما) معنی (زه له خپلو ملګرو سره) چې دلته له فارسي دوستان دجمع په شکل ذکر شوي ، (بريکات – توونا) او يا (بريکا - وازا) معنی (له يو ونې لاندې).

په تيرايي ژبه کې دصفتونو حالت:

اسم صفت دجنس، تعداد او کيفيت پر اساس يو له بله متفاوت وي، دتيرايي ژبې په اړه لازم مواد نه لرو، چې له مخې يې دصفت لپاره ثابته کړنلاره وټاکل شي، سره ددې بيا هم په عام ډول ويلای شو، چې دصفت جوړونې لپاره د(ې) حرف دښځينه اسم او يا دمذکر جمع اسم په اخر کې اضافه کيږي.

د شمېرنې اعداد:

تيرايي ژبه هم دنورو ژبو په څېر د شمېرنې اعداد لري، چې په لاندې ډول ليکل کيږي:

۱- يک ۲- دو ، ۳ – ترى، ۴- څاور، ۵- پانس، ۶ – خوو ، ۷- سات، ۸- اخت، ۹- ناب، ۱۰- ده، ۱۱- يکو ، ۱۲- بو ، ۱۳- ترو ، ۱۴- څاوده، ۱۵- پانزي، ۱۶ – خولا ، ۱۷ – ساتارا ، ۱۸ – اختارا ، ۱۹، کونې، ۲۰ بياو ، ۲۱- بياو يک ، او هم داسې نور...۳۰ – بياو ده، ۳۱- بياوده يکو ،او همداسې نور... ۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

-دوو بیاو ، ۴۱ -دو بیاو یک ، او همداسې نور... ۵۰ -دو بیاو ده، ۶۰ -تری بیاو ، ۷۰ -تری بیاو ده، ۸۰ څاور بیاو ، ۹۰ - څاور بیاو ده، ۱۰۰- پانز بې.

دشمارنې دغه ډول سیستم په شلګون ولاړ دی.

دتیرایي ژبې ضمایر:

حالت	زه		ته	
	مفرد	جمع	مفرد	جمع
فاعلي حالت	او ، اوو	او ، مېن	تو ، توو	تاو
مفعول منه	مې	او	تي	تا
اضافي حالت	میانا	میانا	کانا	کانا
مفعول له	ماسي	ماسي	؟	؟

په دې کې دپښتو او نیمه پښتو ضمایر هم استعمال شوي لکه (ما) څخه (دا - مې) یا (ماسي_ دا) په ځینو حالاتو کې جمع او مفرد دواړه یو ډول وي. دتیرایي ژبې ضمیرونه دهماغه دوو بې سپواده کسانو له خوا (سر اوریل ستین) ته اورول شوي، چې مخکې یې یادونه شوې ده. باید په یاد ولرو چې په دې اړه دفاعلي او مفعول منه دحالتونو ضمایر یو له بله بدلېدای هم شي. چې مثالونه یې په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اولېما جي ودستا – ني مارآگام) معنی (زه دلته له لوړې مرم) ، (مې لې ادام دبياناسي دېتاوا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) (لي ميانا پوتار مورآگا وآ) معنی (دا زما زوی مړ شو) ، (لاماسي دې) معنی (هغه ماته راکړه) ، (پاس دبيان – ما اوګېما) معنی (له وهلو وروسته لېرې ولاړم) ، (مېن سامو تری آدامو خاراسي دا – بازم) معنی (موږ درې واړه سړي بازار ته لاړو) ، تو هوخيار تيس) معنی (ته هوښيار يې) ، (تې ماسي تسيندارنا دېتا) معنی (تا ماته سپرلی رانه کړ) ، (کانا برايوت – تي) معنی (ستا ورور راغی) ، (تاو ساو خاراب تيزا) معنی (تاسو ټول خراب ياست).

هغه ضميرونه چې زيات مروج دي په دې ډول دي: (لې) يا (لا) معنی (دا ، هغه او هغه څوک) ، (دا) او (هغه) لپاره جلا لغات نه کارول کيږي ، (لې) ديو لپاره او (لا) دنورو لپاره استعماليږي ، همدغه ډول (لې) او (لا) بعضې وخت دمشخص ارټيکل په توګه کارول کيږي ، په دې اړه دتيرايي ډيکلېشن منظم دی ، مګر غير له هغه حالت څخه چې هلته اساس د(لېما) لفظ وي او مفعول منه حالت او دجمعې لپاره استعمال شوی وي ، په دې ارتباط نور مثالونه په لاندې ډول دي:

(لې برېډا آدام تي) معنی (دا يو ښه سړی دی) ، (لا بي ګا دور مولکاسي) معنی (دی لاړ ليرې وطن ته) ، (لېما استو – منزوم انګور تسيا (څيا)) معنی (تا په خپل لاس کې بنګړي واچول) ، (لېماس سپازونسي کازا) معنی (هغه دخپلې خور په نسبت لوړ دی) ، (لېسي بو ارام) معنی (زه به هغه ته ووايم) ، (لېما بريجاسي لي بريج کازاتي تي) معنی (دا برج له هغه برج نه لوړ دی).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لي ساوا حاضر وآنا) معنی (هغوی ټول حاضر وو) ، لېما ساوا براډې تینا) معنی (هغوی ټول ښه دي) ، (لې پکیرا سي ېک انا دي) معنی (دې فقیر ته یوه انه ورکړه) ، (لا ګاڼا پوتار غوسه خوم ګآ) معنی (مشر زوی په غوسه لاړ).

دارتباطي یا نسبتي ضمایرو لپاره دپارسي (کی) لفظ استعمالیږي ، دپوښتنیز یا سوالیه ضمایرو لپاره (کاما) چې اضافي حالت یې (کامیک) دی ، استعمالیږي ، معنی (څوک ؟ ، څه شی؟) ، لکه: (لې ادام کاماتي) معنی (هغه سړی څوک دی ؟) ، (کآنا پتیکانا کآمیک بادانا دي –و) معنی (کوم یو هلک ستا شاته راروان دی؟) (لی کی تی) معنی (دا څه شی دی؟).

دضمیرونو نور اشکال دا دي :

(کی) معنی (هر یو ، بعضې یو) (کاسا یا کېسا) (هر ډول یا څرنګه) ، (لېتیک) معنی (ډېر زیات (عدد)) ، (کاتیس) معنی (څومره زیات (پیمانه)) ؟(کاتیسي) معنی (څومره ډېر (عدد)) ؟ ، (تانو) معنی (زما ، ستا ، دهغې ، ستاسې ، دهغوی) ، دملکیت ضمیر دی ، چې په هندي ژبه کې د(اپنا) سره مترادف دی.

په تیرایي کې دفعل دحالت تعیین :

دفعلونو مختلف حالات په لاندې ګروپونو ویشل شوي:

شماره	مفرد	جمع
۱	(تیم)	(تیما)
۲	(تیس)	(تیزا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳	تي(مؤنث)	(تينا)
۵	واما (وام) معنی(زه وم)	(واما)
۶	(واز، وې)	واما (وازا)
۷	وآ(مؤنث يې وې)	(وانا)

په ماضي زمانه کې (واما) دمفرد فاعل لپاره او دجمعې مفعول لپاره استعمال شوی، مگر معلومه نه ده، چې صحيح به وي ؟، مثالونه يې په لاندې ډول دي:

(بروک گوناگار تيم) معنی (زه لوی گنهگار يم)، (تو هوخيار تيس) معنی (ته ماهر(هوښيار) يې. (مونا سيب ناتي) معنی (دا معمول يا رواج نه دی)، (او ساوا غريبانا تيزا)، معنی (مور ټول غريبانان يو)، (تاو ساوا خرابي تيزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست)، (اک بروکي ستورا تينا) معنی (نن هلته زيات ستوري دي) (مي (او) سورو واما(وام) لېما واکتا- خوم) معنی (په هغه وخت کې زه يو ماشوم وم)، (تو سورو واز جانگو واکتا مانزوم) معنی (ته يو ماشوم وې په هغه وخت دجنگ کې)، (خوشالي کاران مونا سيب وا) معنی (دا رواج و چې خوشحالي مو کړی وی)، (او ساوا لېما جي واما) معنی (مور ټول هلته وو)، (تا وا ساوا بوغا واما (وازا)) معنی (نېږدې وو، چې تاسې ټول(لويدلی وی)، (بک اداماس دو پوتارا واما) معنی (له يو سړي هلته دوه زامن وو).

اکتيو او څرگند فعل يو داسې فعلي اسم او يا مصدر لرونکی وي، چې په اخير کې يې داسې حرف راځي لکه(ن) په (کاران) کې معنی (دکارکولو عمل) په (مفعول له) حالت کې يو مصدر دعمل په حالت کې ښوول کيږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه: (مې لی آدام دبیانسي دیتا وا) معنی (ما ورکړی و هغه سړی وهلو ته).

په امریه جملو کې مفعول (دویم کس) مفرد وي لکه (دې) معنی (دې ته یې ورکړه) یا (ان) معنی (ته یې راوړه) دمفعول (دویم کس) دجمعې حالت جوړونې لپاره (آ) اضافه کیږي لکه په (آنا) معنی (تاسې یې راوړئ).

په تیرایي ژبه کې د(داردیک) او (غالکاه) دنورو ژبو په څیر (حال- مستقبل) زمانې لپاره دحال له قاعدې سره ځینې ټکي اضافه کیږي، چې په دې سره اوسمهال او یا راتلونکې زمانه مشخص کیږي. که وغواړئ چې حاضر (حال) زمانه تعیین شي، نو(دې) یا (دا) حرف چې د پښتو ژبې له (دا) سره مقایسه کیږي دمختاړي یا پېشوند په توګه اضافه کیږي، لکه (او دا- بازام) معنی (زه لاړم)، که وغواړئ چې اینده زمانه تعیین شي، نو څرنګه چې په پښتو کې رواج لري، همدغه ډول د(با) لفظ دمختاړي په توګه استعمالیږي، لکه (اوبا_دېم) معنی (زه بهٔ ورکړم)، چې ځینې وخت د(با) پرځای (بو) هم راځي.

دحال قاعده عمومي او څرګنده ده، مګر ما ځینې داسې فعلونه یادانښت کړي، چې د(ز) په اضافه کېدو یو اساس جوړوي، چې هغه په لاندې ډول دي:

له (کېر) معنی (وکړ) دحال قاعده لرو (کېر) له (بو) معنی (راغی یا لاړ) دحال قاعده (باز_) یا (بې_) ده، له (بې) معنی (کېناستل) دحال قاعده (ببز_) ده، له (ې) معنی (راغی) دحال قاعده (ېز) یا (ې) ده له له (دې) معنی (وهل یا بایلل) څخه دحال قاعده (دیز، داز، دې) دی. له (ز) اصطلاح سره مترادفه اصطلاح موږ په (شینا) ژبه کې (ج) ګڼو، لکه (بوجوم) معنی (زه لاړم).

(c) ketabton.com: The Digital Library

موربړ کافي مواد نه لرو، چې د هغه په ذريعه د غه زمانه په هر اړخيزه توګه مطالعه شي، مګر لاندې مثالونه به پرې يو څه رڼا واچوي. موږ مفرد او جمع شکلونه يې يو ځای داسې ګروپبندي کړي، چې په ترجمه به يې اختلافي اغېزه ونه لري، معمولاً هغه اشکال چې په (م) پای مومي مفرد او هغه چې په اخير کې يې (ما) راځي جمع ګڼل کيږي، موږ دلته د دويم مفرد کس (مفعول) او د جمع د رېمګړي چا لپاره مثالي جملې نه شو وړاندې کولی.

لومړنی کس (فاعل): (دا_بازام) معنی (زه لاړم)، (بو- ارام) معنی (زه به (شايد) ووايم)، (اوتهوم) معنی (زه ودرېدم)، (بېم) معنی (زه راغلم يا زه لاړم)، (بازام) معنی (زه به (شايد) لاړ شم)، (دا -بازام) معنی (زه لاړم يا موږ لاړو) (بېزوم) معنی (زه کېناستم)، (دېم) معنی (زه ورکوم يا بايلم)، (با_دېم) معنی (زه شايد دلاسه ورکړم)، (دې- کام(خام)) معنی (پرېږدئ چې وخورو)، (دا -کېرېم) معنی (زه (کار) کوم)، (دې -کارېم) معنی (پرېږدئ چې وکړو)، (بما) معنی (زه راغلم)، (دېما) معنی (ما ورکړ يا له لاسه ورکړ).

په هغه صورت کې چې د رېمګړی کس مفرد وي: لکه (اووې) معنی (دی راغی) (دايې) معنی (دا سړی راغی)، (ثارو) معنا (دا سړی مال ثروي).

د ساده حال زمانې لپاره د فعل لومړنی (حال) شکل استعمالیږي او حال - مستقبل لپاره د فعل استمراري شکل استعمالیږي لکه (ثارو -تې) معنی (دا سړی لګيا دی مال ثروي).

د نورو دارديک ژبو په څېر په تيرايي ژبه کې د ماضي لپاره د فعل دريم حالت استعمالیږي لازمي او متعدي فعلونه هر يو د استعمال ځانګړی ځای لري، دلازمي فعلونو په صورت کې د فعل وجه تسميه (پارتيسيپل participle (فاعلي يا مفعولي حالت) د د رېمګړي کس لپاره په کار اچول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، په لاندې ډول دلازمي فعل ددریم حالت په اړه دغه دوه یادابښتونه وړاندې کوو: (یو) یا (او) له (ې) معنی (راغی) څخه دی او په غیر منظم ډول (ګا) له (بو_) معنی (راغی یا لاړ) څخه دی، چې د (ګا) په فاعلي او مفعولي دواړو حالاتو کې استعمالیږي.

د (یو) او (او) په اړه مثالونه موږ یوازې ددرېمګړي مفرد اسم لپاره ذکر کوو چې یوه ببلګه یې داسې ده:

(خاتهاناسي بوغا و ګیدان نغارا دوماما اواز یو) معنی (کله چې هغه کلي (کور) ته رانږدې شو، نو دډول نغارې اواز یې ترغوږ شو).

د (ګا لپاره موږ زیات ډولونه لرو، په هغه صورت کې چې لومړی کس (فاعل) مفرد وي ددې لپاره (ګام) یا (ګېم) چې معمولاً صحیح یې (ګ ام) استعمالیږي لکه، (اوماراګام) معنی (زه مړ شوم یا زه مړ یم)، (او کانا حوکوم –ما باهر نا ګیم)، معنی (زه ستا له حکمه بهر نه یم تللی).

ددرېمګړي مفرد کس لپاره مثال په دې ډول دی: (لا بې ګا دور مولکاسي) معنی (او هغه لیرې وطن ته لاړ)، په هغه صوت کې چې فاعل جمع وي لکه (پاس دبېان –ما او ګېما) معنی (دهغه له وهلو وروسته موږ لیرې لاړو).

دمتعدي فعلونو په اړه لکه څرنګه چې په نورو دارديک ژبو کې رواج لري، همدغه ډول په تیرایي ژبه کې هم معمول دي، چې په دغه مثالونو کې دفعل، فاعل او زمان حالت داسې ښودل کیږي:

(کي تانو دوستانا ساما خوشالي کېري) معنی (ما چې له خپلو ملګرو سره یو ځای خوشحالي جوړه کړه) (تې بربډه باتسا کوختو) معنی (ستا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذریعه ښه غوا حلاله کړی شوه) (لاسي کي نا دیتا) معنی (هغه ته یو هم مه ورکوه).

په تیرایي ژبه کې د حال بشپړې perfect زماني لپاره فعل په لاندې مثال کې دا سې څرګندیږي:

(میانا دونسي حات یوت - تي) معنی (زما دلورله خوا یو خط راورسیده) ، (لې کیلا ېک باښیا - ما اچیتا - تي) معنی (دکلي له یو دوکاندار څخه مې دغه شی اخیستی) دبشپړې ماضي شکل لپاره دفعل ماضي حالت استعمالیږي لکه (لې میانا پوتار مورا ګاوا... لې ګار ګا وا) معنی (دا زما زوی مړ شوی دی... دی له منځه تللی دی یا ورک شوی دی) ، (او از ګاښا پاندا - خوم ګا واما) معنی (نن ورځ زه په اوږده لار لاړم).

دغه ډول پورتني یادا ښتونه مونږ ته په یوه ژبه کې د خبرو د جوړښت په اړه یوه ښه نظریه په لاس راکوي ، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه زیات مهم دي».

لکه څنګه چې ګریرسن د تیرایي ژبې په اړه ښه څیړنه کړې ده نو پر دې اساس مو د نوموړي نظریات په مفصل ډول را نقل کړل. باید یادونه وکړو ، چې د دې نظریاتو فونیټک متن د همدې رسالې په ضمیمه کې راغلی دی.

On the tirahi language
Author: george grierson
Source: journal of the royal asiatic society of great britain and ireland , no.۳ (jul, ۱۹۲۵) pp. ۴۰۵- ۴۱۲.
Published by: cambridge university press
Stable URL: http /www.jstor.org /stable / ۲۵۲۲۰۷۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلمې پېړۍ په سر کې د دارد ي ژبو يو شمير نورمحققين هم منځ ته راوتلي دي، چې د هغو په ډله کې ستين کونوف، د گريرسن همکار ښه شهرت لري.

په ۱۹۲۴م کال دناروې د کلتوري مقايسوي انستيتوت نامتو ناروېژي محقق مارگن ستېرن افغانستان ته راغی او د(داردي) ژبو بشپړه مطالعه يې وکړه، دنوموړي محقق آثار ددغو ژبو په باره کې دنورو محقيقينو لپاره گټور او مفيد ثابت شول، نوموړي وکړای شول، چې د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي پوره او داندو آريايي ژبو په منځ کې ددوی ځای او مقام داسې تطبيق کړي، چې دمنلو وړ وي.

خصوصاً د پشه يي ژبو په باب دده بشپړه گرامري او فونيټيکي تحليلونه او کامل قاموس د ډېر ارزښت وړ دی.[۱]

د ۱۹ پېړۍ د(۵۰-۲۰) کلونو په موده کې يو لړ څېړونکو د(داردي) ژبو په مطالعه پيل وکړ، چې د هغو په ډله کې يو جرمنی عالم (گيوگ بودرومن) ديادونې وړ دی، چې دوه په پوري ژبې گرامر او قاموس او داسې نورو څو داردي ژبو په باب يې ښه آثار خپاره کړي دي.

په ۱۳۴۰ل کال د کابل پوهنتون دژبو او ادبياتو په پوهنځي کې دافغانستان دژبو او ادبياتو اطلس جوړول پيل شول، چې په هغې کې دداردي ژبو بريدونه هم ښودل شوي دي.

همدا شان روسي څېړونکي (دوريانکوف) د پشه يي او ديگانو په گروپ کې ښه مطالعه کړې او زيات مواد يې ورکې راټول کړي دي، دنورستاني ژبو په باب د(ا-ل گريون بيرگ) له خوا راټول شوي او خپاره شوي مواد هم ډېر په زړه پورې دي.

---

[۱] G Morgan Sterne Report on a Linguistic Mission to afganistan . Oslo , ۱۹۲٦ , p ۵۲ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د(داردي) ژبو په باب دډېرو څېړونکو له خوا څېړنې شوي او خپرې شوي دي، چې دهغو ټولو داردي ژبو لنډه يادونه په پورته توگه وړاندې شوه.

ددغو ټولو څېړنو لنډيز د(داردي ژبې) په نامه کتاب کې وړاندې شوي، چې مؤلف يې (د. ی، ايديلمن) دی.

دا کتاب ددوريانکوف په مسؤليت دشوروي اتحاد دعلومو اکاډمۍ دآسيايي ولسونو دانستيتوت له خوا په ۱۹۲۵م کال کې په مسکو کې خپور شوی دی.[۱]

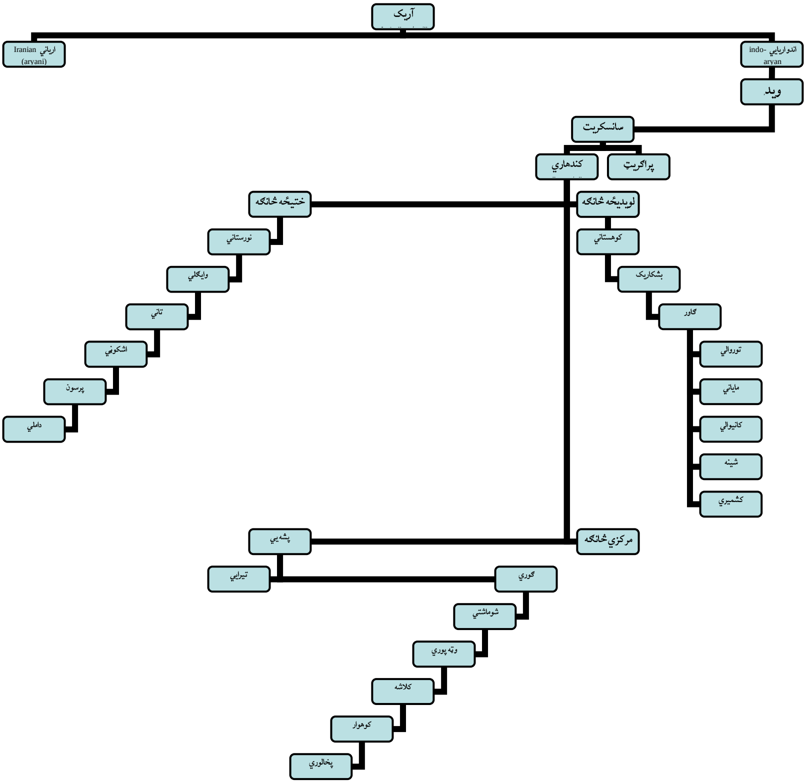

---

[۱] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۵ – ۴۰۷مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

دانډو اریایي ژبو په ډله کې دتیرایي ژبې دریځ

څرنگه چې داردي ژبې دآریایي ژبو په ډله کې شمېرل کیږي، داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص گروپ دی، چې مخصوص تاریخي فونیټیک او مورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې گڼل کیږي، چې دداردي ژبو د هغه دیالیکټ پر اساس انکشاف کړی دی، چې ویونکي یې لرغوني آریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

ددې لپاره چې د تیرایي ژبې دریځ پوره روښانه شي، بې ځایه به نه وي، چې دټولو داردي ژبو لنډه پېژندنه هم وړاندې شي.

داردي ژبې په دریو څانګو ویشل کیږي:

الف: لویدیځې داردي ژبې

ب: مرکزي داردي ژبې

ج: ختیځې داردي ژبې:

ختیځې داردي ژبې هم په دریو څانګو ویشل کیږي.[1]

---

[1] څیړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۹– ۴۰۰مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ څانګه یې دهغه داردي ژبو څخه عبارت دي، چې دپنجکوړې او اباسین سیند په غرنیو برخو کې، چې په کوهستان سره شهرت لري ژوندۍ دي.

ددغې څانګې اساسي ژبې دادي:

بشکاریک ژبه: دغه ژبه ددیر په کوهستان دپنجکوړې دسیند په پاسنۍ برخه کې موجوده ده.

کاروي ژبه: داژبه دسوات سیند په غرنیو سیمو کې موجوده ده او دبشکاریک ژبې سره ډېر نږدې والی لري او دژوند ساحه یې دبشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

تورو الي ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه دسوات او پنجکوړې دسیندونو په غرنیو برخو کې دګاروي په لاندینۍ سیمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: ددې ژبې ساحه داباسین سیند په غرنیو برخو کې او داباسین او سوات سیند ترمنځ له یوې خوا او له بلې خوا داباسین او جهلم دبېلتون نه تر یوځای کېدو، په دغه سیمه کې دا ژبه ژوندۍ ده، دا ژبه په کوهستاني ژبه هم شهرت لري.

شیني ژبه: دا ژبه دیو لړ ډیالیکتونو مجموعه ده، چې یو تر بله جلا شوي او دژوند ساحه یې اساساً په کشمیر کې دګلګیت، تانکیر، چیلاس او څو نور ځایونه دي.

پهالوري (پالولي) ژبه: دغه ژبه دچترال په ختیځ کې په څو وړو وړو کلیو کې ژوندۍ ده، دژبني خصوصیت له مخې دغه ژبه شینۍ(شینا) ژبې ته ډېره نږدې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیري ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه کشمیر دی، چې دزیاتو وګړو ژبه ده.

ددارديژبو دویونکو شمیر په یقیني ډول نه دی څرګند ، خو داټکل له مخې يې شمیر درې میلیونه خلکو ته رسیږي، چې دوه میلیونه يې یوازې په کشمیري ژبه خبرې کوي.

هغه دارديژبې، چې دژوند ساحه دافغانستان دنورستان خاوره ده، ددې ګروپ مشهورې ژبې دادي:

ـ کاتي (کتایي): ددغې ژبې دژوند ساحه دکتایي دره ده، چې دټولو دیالیکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده.

درامګل او کولوم دسیندونو دمنځ برخه هم په کې راځي، چې داسیمې په لویدیځ دیالیکټ پورې اړه لري او ختیځ دیالیکټ يې دباشګل په دره کې ویل کیږي.

ـ وایګلي: ګریرسون وایي، چې ددغې ژبې دموجودیت سیمه دوایګل دره ده، دپیچ په ځینو وړو وړو سیمو کې هم ددغې ژبې څرک لیدل کیږي.

ـ اشکوني: ددغې ژبې دموجودیت سیمه دالینګار او پیچ سیندونو ترمنځ ساحه ده.

ـ پراسوني یا پاروني ژبه: ددغې ژبې دموجودیت ساحه دپارون دره ده.

ـ داملي ژبه: دغه ژبه دنورستاني او داردي مرکزي ژبو ترمنځ دوصل دکړۍ حیثیت لري او کېدای شي دځینو زیاتو خصوصیاتو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي.[1]

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۱– ۳۹۳ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي داردي ژبې:

دداردي ژبو په دغه ډله کې بېلا بېلې ژبې شاملې دي او دمورفولوژیکي ځانګړنو پر اساس په دوو، یعنې شمالي او جنوبي ځانګو ویشل شوي دي.

چې تیرایي ژبه یې په جنوبي ځانګې پورې اړه لري.

په جنوبي ځانګه کې دغه لاندې ژبې شاملې دي:

پشه یي، شوماشتي، ننګلامي، وټه پوري، ګواري، کلشي، خواري او تیرایي.

پشه یي ژبه:

پشه یي ژبه د داردي ژبو یوه ځانګه ده، چې دنورستان په جنوبي برخو، دالیشنګ او الینګار دسیندونو په لاندینیو برخو، په دره نور، دمزار درې کینې اړخ او دکونړ سیند په ځینو غاړو، دکاپیسا ولایت په السایي او ځینو نورو وړو وړو سیمو کې ورباندې خلک غږیږي.

شوماشتي ژبه:

دغه ژبه دشوماشت ددرې په پاسنۍ برخه، دمزار درې په کینې اړخ او دکونړ سیند په ځینو غاړو کې مروجه ده، دشوماشت درې په لاندینۍ برخه کې پشه یې ژبه ویل کیږي.

ننګلامي ژبه:

ددغې ژبې دیالیکتونه، چې اوس مړه دي او دشوماشتي ژبې سره یې نسبي خپلوي لرله او دننګلام او سېدونکو پرې خبرې کولې او دپیچ او وایګل دیو ځای کېدو په سیمه کې ورباندې خبرې کېدلې، داسې ښکاري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د کوړنګلي ژبې ورسره ګډ خصوصیات لرل، کوړنګل د پیچ د سیند په ښۍ اړخ کې، چې وایګل سیند ورسره یو ځای کیږي، پروت دی.

وټه پوري:

دا ژبه په وټه پور او کټار کې یعنې د کونړ په سیند د پیچ د سیند د توئیدلو د ځای نه لږ څه پاس د غه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه:

ډېر مؤرخین د غه ژبه د ګورباتي په نامه هم یادوي، مګر په خپله ګواریان ورته ګواري ژبه وايي. دا ژبه د نورستاني ژبې په نوم هم یادیږي، د غه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې ویل کیږي.

کلشي ژبه:

د غه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د(بومبوریت) (ګلشګوم) او (بیرار) د چترال په جنوب کې ژوندۍ ده.

خواري ژبه:

د غه ژبه چې چتراري (چترالۍ) او همدارنګه د(ارنیه) په نومونو یادیږي، د چترال درې په پاسنۍ برخه کې ژوندۍ ده، د دغې ژبې یو شمیر ویونکي د تاجکستان د بدخشان په برخه کې هم موجود دي.

تیرایي ژبه:

تیرایي ژبه چې د دې پروژې اصلي برخه تشکیلوي او د مرکزي داردي ژبو په جنوبي څانګې پورې اړه لري څو کاله وړاندې د ننګرهار او کوټ درې په ځینو سیمو کې د پښتو ژبو وګړو ترمنځ څه ناڅه ژوندۍ وه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دا ژبه مړه او یوازې منفرد لغات یې دځینو خلکو په یاد کې پاتې وو، چې هغه خلک هم اوس وفات شوي دي.

ددې ژبې ویونکو دکونړ ولایت داکثریت (داردي ژبو) په شان په دوو ژبو خبرې کولې، چې دویمه ژبه یې پښتو وه.[1]

څرنګه چې دمخه وویل شول، تیرایي ژبه دپښتو ژبې سره یوازې دګاونډیتوب اړیکې لري او دپښتوژبې ډېرې کلمې په تیرایي ژبه کې په مستعار ډول رانغوتي دي، ځکه چې تیرایانو دیو کوچني اقلیت په توګه له پښتنو سره ګډ ژوند درلود. نو خامخا تیرایي ژبه دپښتو ژبې تر اغېز لاندې راغلې ده او ټول پښتو غږونه یې خپل کړي دي، په دې مانا چې کوم غږونه په پښتو کې موجود دي هماغه غږونه په تیرایي ژبه کې هم څه ناڅه شته، دعربي ژبې ځینې کلمې چې پښتو ژبې ته په مستعارډول راغلي دي، ګمان کیږي چې تیرایي ژبې ته به هم دپښتو ژبې له لیارې رانغوتې وي، لکه په تیرایي ژبه کې عورته، طرف او نورې کلمې. څرنګه چې تیرایي ژبه اوس وخت له یوې مخې مړه او متروکه ده، نو دا به ګران کار وي، چې دتیرایي ژبې ټولې فونیمیکي الفباء لپاره کلمې پیدا کړو، که څه هم ددې رسالې په متن کې دتیرایي ژبې داسې کلمات راغلي، چې دنومړې ژبې دالفباء مثالونه تریو حده پورې بشپړولی شي، دپورتنیو خبرو په رڼا کې موږ کوښښ کړی، چې دتیرایي ژبې دفونیمیکي الفباء دغږونو او تورو لپاره جدول جوړ کړو، دا خبره دیادولو وړ بریښي، چې تیرایي ژبه دداردي ژبو په ګروپ پورې اړه لري، خو الفباء یې لږ څه له داردي ژبو څخه توپیر لري، دبېلګې په ډول د(ث) غږ چې په پشه یي ژبه کې د(ل) او (ث) ترمنځ اداء

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۹۸مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، خو په تیرایي ژبه کې د پښه یي ژبې (ث) غږ په (ت) اداء کیږي، دمثال په توګه په تیرایي ژبه کې (پوتر) یعنې زوی او په پښه یي ژبه کې پوتر ته (پوثل) وایي، خو په نورو غږونو کې توپیر نه تر سترګو کیږي.

دتیرایي ژبې فونیمیکي الفباء:

۱	آ	ā	مالا(پلار)	mālā
۲	ا	a	ادم(سړی)	adam
۳	ب	b	بیاو(شل)	byaw
۴	پ	p	پوتر(زوی)	potar
۵	ت	t	تان(کور)	tān
۶	ټ	ṭ	اختاره(۱۸)	axṭāra
۷	ث	θ		
۸	ج	j	جرغات(مستې)	jorgat
۹	چ	č	چانه(ستا)	ćāna
۱۰	ځ	ĵ	ځپالی(روټه)	ĵapālay
۱۱	څ	c	څور(۱۴)	cawar
۱۲	ح	ĥ		
۱۳	خ	x	خات(ختت)	xāt

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴	د	d	دنت(غانښ)	dant
۱۵	ډ	ď	براډه (ښه)	brāḍa
۱۲	ذ	z		
۱۷	ر	r	کرپاسته(غوزان)	karpāsta
۱۸	ړ	ṛ	تړون(انتظام)	taṛon
۱۹	ز	z	میزې(شوملې)	meze
۲۰	ژ	ž		
۲۱	ږ	ĝ	سپوږمیا(سپوږمۍ)	spoĝmay
۲۲	س	s	سپازه(خویندې)	spāza
۲۳	ش	Š	اتش(اور)	ātaŠ
۲۴	ښ	ş		
۲	ص	ŝ		

(c) ketabton.com: The Digital Library

				۵
		ż	ض	۲۶
		ŧ	ط	۲۷
		ź	ظ	۲۸
			ع	۲۹
rāγa	راغه	λ	غ	۳۰
tarfe	طرفی(خوا)	f	ف	۳۱
qadar	قدر(عزت)	q	ق	۳۲
kāna	کانه(غټ)	k	ک	۳۳
gumā	گوما(ډوډۍ)	g	گ	۳۴
limā	لیما (هغه)	L	ل	۳۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

min	مین(موږ)	m	م	۳٦
āna	آنه(فلزي پیسه)	n	ن	۳۷
pāṇi	پاڼي(اوبه)	ṇ	ڼ	۳۸
jowār	جوار(جوار)	w	و	۳۹
hisa	هیسه(برخه)	h	هـ	۴۰
palyāte[1]	پلیاتي(منډې)	e	ی	۴۱

په تیرایي ژبه کې (۷) غږونه خپلواک (واول) دي، چې عبارت دي له:

(ā، a، ə، e، i، o، u) او دوه نیمه خپلواک غږونه هم لري، لکه (w او y) پورته واولونه موږ په لاندې کلمو کې ښودلی شو:

ā_ mālā (پلار)، مالا

a_ adam (سړی)، ادم

ə_ xṛəpās (ختهل)، خړپاس

e_ tasen dār (سپړلی)، تسیندار

---

[1] – په تیرایي ژبه کې د "ی" نور ډولونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

i_ danti (غاښونه) ، دنتي

o_ potar (زوی) ، پوتر

u_ manzum (منځ)

او نيمه خپلواک غږونه لکه په لاندې کلمو کې:

w_ alwān (رنګ) ، الوان

y_ peya (رودل) ، پيه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې پرتلنه له همګروپ ژبو سره:

دمخه تردې، چې دتیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره وکړو، نو پکارده، چې لږډېر دداردي ژبو د تعریف په اړه، هم څه ناڅه رڼا واچول شي.

(دار) په پشه ژبه کې غرته وايي، نو پر دې اساس داردیک ژبې دغرنیو ژبو معنا ورکوي.[1]

د(داردي) اصطلاح له(داراده darada) څخه هم اخیستل شوې، چې په سانسکریت ژبه کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، یعنې هم په جغرافیایي آثارو کې او هم په حماسي نژادي قصایدو کې، دا اصطلاح دهغو ولسونو په برخه کې استعمال شوې، چې هغه وخت دهند دنیمې وچې په شمال لویدیځو سیمو کې اوسېدل، دغه اصطلاح لرغونو مؤرخانو او مؤلفینو هم استعمال کړې ده، همدا شان بطلیموس د ارادري daradria، ستربون د دیردایي derdai، اوپلینوس د اردا darda په شکل سره استعمال کړې ده.

دهندي لرغونو مأخذونو درواياتو له مخې(داردي) ولسونو په تحریف شوې آریایي ژبې خبرې کولې.

ددې روایاتو څخه داسې معلومیږي، چې دوی دآریایي ژبو په کوم ډیالیکټ خبرې کولې، چې وروسته دغه ډیالیکټ په ډیالیکټونو او بیا په ژبو واوښت، له دې څخه داسې معلومیږي چې د (داردي) او هندي ژبو

[1] څېړنیار وجیه الله شپون، دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې، ناچاپ اثر، دعلومو اکاډمي، دژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۵ل کال، ۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ څه ښېلتون موجود و ، چې یادونه یې په لرغونو هندي ماخذونو کې شوې ده.

دمؤرخینو په عقیده داباسین دحوزې په مرکزي برخو کې دقبل المیلاد دزرو کلونو په منځ کې هغه ملت یا ملتونه تشکیل شول، چې په (داردي) ژبو یې خبرې کولې.[1]

دځینو مؤرخینو لکه گریرسن او نورو له خوا د(داردي) پر ځای ددغه گروپ ژبو ته د(پیشاچه pishacha) یا (پي شا چي pishachi) اصطلاح منل شوې ده ، چې دا هم دلرغونو ژبو په استناد ده. یو شمیر خلک دا خیال کوي چې (دادیک) دتاجیک سره سمون لري، مگر دا خبره تاریخي سندونه نه لري، ځکه نو دا نظریه سمه نه ښکاري.

دغه اصطلاح دیوې (پراکاریتي) ژبې نوم و ، چې دتاریخي فونیتیک له مخې کېدای شي، دیو لړ (داردي) ژبو (نیا) وګڼل شي.[2]

مګر دهندي تاریخي ماخذونو له مخې دغه اصطلاح یوه بله معنا هم لري یعنې دهرې غیر آریایي محاورې ژبې په مقابل کې استعمالېدله، چې دآریایي ژبو دمنلو تروخته پورې به موجوده وه او له هغې وروسته د(داردي) ولسونو لپاره محققینو ددغې اصطلاح استعمال پرېښود.

یو ناني مؤرخ هیرودت د(داردیک) دکلمې سره (داردي) سمون ورکړی، کوم هېواد چې د(ګندهارا) دشمال په غرونو کې و ، (دادیک) او ګندهاریانو ، اپارتیانو (اپریدو) او ستاګیدیانو (ختکو یا ستکو) دقبایلو په شمول دهخامنشیانو دامپراتورۍ اووم مالیاتي ولایت

[1] ښېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۱ مخ .
[2] ښېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۴۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ساتراپ) تشکیل کړې و، داردیانو (دادیکانو) دګنډهاریانو سره دهخامنشیانو په لښکرو کې یو شریک پلټن جوړ کړې و او یو شریک سرلښکر یې درلوده، چې دادیکان له داردیانو څخه عبارت دي، بلکه شاهدي داده، چې دکشمیر او هغه ته څېرمه دغرنیو سیمو او سېدونکي (دادیکان) وو، چې نن په داردي قبایلو کې شامل دي.

د داردي ژبو مقایسه او پرتلیز پلان:

۱ـ یو معنا لرونکی متن دټولو ژبو په عبارتي قالبونو کې وراچول او مقایسه کول.

۲ـ په ټاکلې ژبه کې دهغې ژبې اصلي فولکلوري اثار وړاندې کول.

۳ـ معیاري لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې کول.

دژبو دپرتلنې په برخه کې دود داسې دی، چې یو تربله خپلوي باید ددوی دفونیټیک، ګرامري ځانګړنو او کلمو دخپلوۍ په رڼا کې موجود وي.

که څه هم دغنوي واولو غږونو موجودیت په ټولو داردي ژبو کې یو شان نه دی، مثلاً په ځینو داردي ژبو کې لکه: (دامیلي، اشکوڼي او ګواري) کې دصایتو دغنې سبب دادی، چې غنه یې دبې غږه کانسونانټ ترمخه واقع وي او په ځینو نورو کې داغنه ډېره کمزورې ده.

غنه معمولاً دکلمو په پای، ډېرلږ دکلمو په منځ په هغو صایتو sayito کې وي، چې تلفظ یې واضح نه وي، لکه: د(شیني، پهالوري او نورو) په ځینو کې غنوي واول په یو لږ هغو ټاکلو کلمو کې دایماً موجود وي، چې دمعنا لرونکې کلمې دجوړولو خصوصیت لري، یعنې په هغو کلمو کې که واول په غنه سره افاده نه شي، دکلمې معنا اوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه لړغنه په یو لړ هندي ژبو کې هم شته او د پښتو ژبې یوازې په (ڼ) کې موجوده ده.

د(داردي) ژبو دلویدیځې څانګې (کشمیري، کوهستاني) او دمرکزي ګروپ دیو لړ ژبو بل ګڼ خصوصیت دادی، چې دفونولوژۍ له مخې دځرګندي (ي) او اوږدې (ې) توپیر په کې نه لیدل کیږي.

د کانسونانټ او ازونو په باره کې دترڅلو مخرجونو دغږونو ددرې (۳) لړیو موجودیت ددغو ژبو یوه خاصه ده. چې دالړۍ دغږونو ګونګو تنفسي او ګونګو غیر تنفسي مخرجونو څخه عبارت دي.

په آریایي بېلابېلو ژبو کې غیر له هندي ژبو، کردي، پراچي او دبلوچي دلویدیځ ډیالیکټ نه پرته، دتنفسي او غیر تنفسي دتقابل خاصه نه ده. په دې باره کې نورستاني ژبې (اشکونې، وایګلي، کاتي، پراسوني او پشه یي) ژبې تنفسي غږونه نه لري.

په نورستاني ژبو کې دتنفسي مخرجونو له منځه تلل د(س، خ، هـ) دلرغوني بدلون سره سمون لري، چې په لرغونو زمانو کې په باختري او آریاني ژبو کې لیدل کیږي او دا تاریخي بدلون ددې یوه نښه ده، چې دغه ژبې (نورستاني او پشه یي) له هندي څانګې څخه باختري اوآریاني څانګو ته زیاتې نږدې دي.

د(داردي) ژبو یوه لویه خاصه داده، چې په دې کې سریبرال (څ، ټ، ڼ، ډ، ړ او نور) بې غږه او غیرسریبرال بې غږه مخرجونه لکه په ټولو هندي او ځینو باختري ژبو (پښتو) کې چې موجود دي.

مګر دځینو سریبرال مخرجونو دتقابل موجودیت په دغو ژبو کې مثلاً (څ، چ، ج، ژ) غږونه دا ژبې دهندي ژبو په نسبت باختري ژبو ته نږدې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنگه د(ځ) غږ په (داردي) او تيرايي ژبه کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته دا یو دليل دی، چې (داردي) او تيرايي ژبه د هندي ژبو په نسبت مرکزي آريايي (باختري) ژبو ته نږدې کوي.

په (داردي) ژبو کې ددوو واولونو Enter vocalic ترمنځ، همدارنګه د کلمو په پای کې د غږيز دبې غږه کولو قانون چې په منځنيو پيړيو کې په (پایشاچي) ژبه کې موجود و ، او نن هم په دغو ژبو کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته او په مرکزي آريايي (باختري) لکه (پښتو) او ځينو آرياني ژبو کې موجود دی.

د(داردي) او تيرايي ژبې يو خصوصيت دادی، چې (اوږده = ې او څرګنده =ي) ترمنځ د سر او پای بې غږه توري په فشار سره سخت اداء کيږي، چې دې ته پلاتا ليزسيون paltalization وايي.

دغه خصوصيت او ځانګړنې د باختري په پاميري ژبو کې هم شته او په هندي ګروپ کې نشته.

په تيرايي ژبه کې اصلاً د(ف، ح، ع، ط، ظ، ث، ذ ، ص....) غږونه نشته، دا غږونه يوازې د نورو ژبو څخه په اخيستل شويو کلمو کې ليدل کيږي.

د(ف، ح) غږونو په بدل کې اکثره د(پ، پهه) (ک، کهه) غږونه اوريدل کيږي.

دلرغونو ژبو (ت، ر) په داردي او تيرايي ژبه کې ساتل شوي، خو په ځينو ژبو کې په (چ) او په ځينو کې په (ش) اوښتي دي او ډېر لږ د(ت) غږ په هندي ژبو کې پاتې دی.

لکه د سانسکرت پوتره potra (زوی) په هندي کې (پوت pote) په وايګلي کې پيوتر pviutar په کلشي او تيرايي کې پوتر potar په کشميري

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې پوتر pootar په مجهول (و) سره، په شینۍ ژبه کې پوش pooŠ وایي او په مایاني کې په پوچ pooch اوړي.

د گواري، وټه پوري، شوماشتي او باشکاریک ژبو په گروپ کې د کلمو د سر (ت، ر) په اړخیز (ل) چې د خولې په یو اړخ کې اداء کیږي، بدل شوی، چې دې ته لاتیرال lateral مخرج وایي، چې د ښېړونکو له خوا (هـ، ل) ورڅخه تعبیر شوی دی.

لرغوني آریایي تري tre درې(۳) په پشه یي کې ثلي θle گواري کې هلي hle په وټه پوري کې (ټا) یا (هله hla) په شوماشتي کې هیله hila په ننگلامي کې شلې Šle باشکاریک کې هله hla او په تیرایي ژبه کې تري tre ویل کیږي.

همدارنگه د سانسکرت پوتره potra او د تیرایي پوتر potar په باشکاریک ژبه کې پوهله pohala په پشه یي کې پوثل poθal په وټه پوري کې پوړ poor̩ په شوماشتي او گواري کې پوهل pohal ویل کیږي.[1]

د داردي ژبو ځینې مورفولوژیکي خصوصیات:

د مورفولوژي په برخه کې د(داردي) ژبو خصوصیات په دې ډول ښودل شوي دي:

* په اکثرو (داردي) او تیرایي ژبه کې مذکر او مونث دواړه شته، په اسم ذات او صفت کې داردي ژبو د مونث لپاره (څرگنده = ي) نښه لري، چې دا ځانگړنې د داردي ژبو یو له بله سره شریکې اړیکې ثابتوي او له بله پلوه د غه ژبې د هندي گروپ سره نږدې کوي.

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۱۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبو دمفرد او جمع کټګورۍ دهندي ژبو په شان دګرامري حالت دکټګورۍ سره نږدې والی لري.

په دې لړ ژبو کې د اسم ذات او د مفرد دبېلتون لپاره کومې خاصې ګرامري نښې نشته، جمع او مفرد یې یوازې دقرینې له مخې ښکاره کېږي.

دمرکزي داردي ژبو ځانګړنې:

دشوماشتي، تیرایي اوګواري ژبو، دغیر ذیروحو او اسم ذات داستعمال طریقه په یو خاص ګروپ کې راځي.

دصفت په برخه کې داردي ژبې دمونث لپاره د(څرګنده = ي) روستاړی لري او مذکر په نورو مختاړو او روستاړو سره افاده کوي.

په زیاتو داردي ژبو کې صفت هم دجنس (مذکر، مونث) هم دجمع او مفرد او هم نور ګرامري حالتونه لري.

داردي ژبې معمولاً دقید لپاره خاصې صیغې نه لري، دادنده غالباً صفت او کله کله اسم ذات اجرا کوي.

(داردي) ژبې دشخصي ضمیرونو لپاره یوازې دمتکلم، مخاطب، جمع او مفرد ضمیرونه لري، غایب ضمیرونه یوازې داشاري اسمونو وظیفه اجراء کوي.

اشاري ضمیرونه دواړه له مخې تر پنځو درجو پورې لري. په (داردي) ژبو کې (دویدي او منځنیو هندي ژبو په شان) دمتصلو خپلواکو ضمیرونو استعمال ډېر زیات دی.

دشمیر په برخه کې دکشمیري او په لږ تغییر دتیرایي ژبې نه پرته ټولې داردي ژبې یو شان خصوصیات لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې معنا چې په شمير کې د(شلګونو) سيستم لري مثلاً د پرشو (۳۰) ته شل او لس وايي، پنځه د پرشو(۳۵) ته شل لس او پنځه وايي، څلو ښتو(۴۰) ته دوه شلې، پنځوسو (۵۰) ته دوه شلې او لس ويل کيږي. چې دا لړۍ د پورتني فورمول له مخې دوام پيدا کوي.

چې وروسته به يې په تيرايي ژبه کې يادونه راشي.

(داردي) ژبې د فعل په برخه کې، چې د څېړونکو لپاره زيات په زړه پورې ده هغه د پښتو په شان ايرګاتيف سيستم دی.

په دې معنا چې په داردي ژبو کې متعدي ماضي د مفعول تابع ده نه د فاعل.

مګر دا ايرګاتيف سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دی او د ګرامري حالت له مخې يو له بله توپير لري.[1]

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، د افغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۱، ۴۱۳مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرايي ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې:

د پورتني عنوان څخه وړاندې مو د تیرايي ژبې عمومي پرتلنه د(داردي) ژبو سره وکړه، د دغو ژبو مشترک اړخونه او ګډ خصوصیات، مورفولوژیک بدلونونه او ځینو نورو ورته ګرامري ځانګړنو باندې رڼا واچول شوه.

اوس یو ازې د تیرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې غږیږو:

د اسم ذات له پلوه تیرايي ژبه جنس(نرینه او ښځینه) شمیر (مفرد ، جمع) او هم نور ګرامري حالتونه لري.[1]

د جنس توپیر په کې کم لیدل کیږي، چې اساساً د کونټکسټ یا قرینو څخه معلومیږي، په دې معنا چې د صفت په صورت کې او یا د فعل په تصریف کې لیدل کیږي، چې موضوع د(فعل، فاعل) سره د جنس په لحاظ سمون نه لري.

د مفرد او جمعې صیغې هم په ګرامري حالتونو افاده کیږي، چې په تیرايي ژبه کې دوه ګرامري حالتونه وجود لري:

د شمیر په کلمو کې د جمعې علامه زور دی، لکه: سپاز spāz (خور) سپازه spāza (خویندې)

په ګرامري دویم حالت کې هغه اسمونه چې په واول پای ته رسیږي، هغه دلومړي حالت سره توپیر نه لري لکه: مالا\mālā \ (پلار) او چې په کانسونانټ تمامیږي، لکه د پوتر\potar\(زوی) کلمه چې هغه هم تغییر نه

[1] څرنګه چې دا ژبه له منځه تللې او متروکه ده ، نو ددې ژبې بشپړې ګرامري ځانګړنې به لکه دنورو ژبو په شان یو څه ستونزمن کار وي ، خو په پنځم څپرکي کې دا موضوع ددې ژبې په ترلاسه شوو جملو او کلمو کې څه نا څه څېړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، کله ددويم حالت علامه (الف) ورپورې نښلي، لکه: دام dam (ځنې يا مزى). کله کله اوږده (ې) يا مجهول (و) ورپورې نښلي، لکه: طرف tarf (خوا) او (است \ ast) (لاس) دکلمو دويم حالت طرفې tarfe او asto استو راځي.

دجمعې علامه يې يان ده.

ادم adam (وګړى) ادميان adamian (وګړي). کله کله هغه مفرد مونث نومونه، چې په اول پاى ته رسيدلي وي، دجمع جوړولو په صورت کې دکلمې دپاى واول په ځرګند واو u= اوړي لکه دي di (لور) سپازه spaza (خور) جمع يې دون dun– سپازون spazun (لونې – خويندې) سره جوړيږي.

صفت:

هغه کلمې چې دنوم ځرنګوالى بيانوي، صفت ورته وايي.

په تيرايي ژبه کې صفت هم جنس (نرينه، ښځينه) لري، لکه: سوره sura (وور، وړوکى) سوري suri (وړه، وړوکې)، کانه kāna (غټ) کاني kāni (لويه، غټه) او هم شمېر (جمع او مفرد) لري. لکه: براډه ستره -bərāda satra (ښه ښځه) او براډي ستري bərādi satri (ښې ښځې).

ځرنګه چې ليدل کيږي په تيرايي ژبه کې دنورو ژبو (پښتو) په شان صفت ترموصوف دمخه راځي. لکه په پورته ذکر شوې جمله کې چې صفت ترموصوف دمخه راغلى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمیر:

په لاندې ډول شخصي ضمیرونه په تیرايي ژبه کې موجود دي:

متکلم مخاطب	مفرد او ou (زه) تو tu (ته)	لومړی حالت جمع ما mā (موږ) تاو tāw (تاسو)	دویم حالت مفرد مې me (ما) تې te (تا)	جمع مین men (موږ) تا ta (تاسو)

په تیرايي ژبه کې اشاري ضمیر د غایب شخصي ضمیر وظیفه هم اجراء کوي.

د متعدي ماضي فاعل د پښتو په شان په دویم حالت کې راځي، چې دې ته د ژبپوهنې په اصطلاح ایرگاتیف سیستم وایي، لکه:

مې دې ته وا me de ta wā (ما وواهه).

اضافي ضمیرونه:

چې تملیکي او خپلواک ضمیرونه هم ورته وایي، لکه زما، ستا، دده، دهغه، ددوی، دهغې، دا ضمیرونه تر مضاف دمخه راځي لکه، زما کتاب.

په تیرايي ژبه کې اضافي ضمیرونه لکه میانه myāna (زما) د نارینه مضاف لپاره او میانې myāne د ښځینه مضاف لپاره راځي لکه: بې میانې خواخي be mayane xowaxi (دا زما خوابنې ده).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشاري ضميرونه:

په تيرايي ژبه کې اشاري ضميرونه (لاlā، لېle، ليما limā) دي، چې دواړه په لحاظ کوم توپير سره نه لري.

اشاري ضميرونه د جنس په لحاظ بدلون نه لري او نه په ګرامري حالاتو کې تغيير مومي، د نږدې لپاره بل اشاري ضمير هم موجود دی، چې له (اسېase، ايسه aysa) (دغه – دا) څخه عبادت دی.

نور ضميرونه په دې ډول دي (کامه kāma (څوک، چا)، (کیkay، څه، کوم) (کاميکkāmik دچا)، (تانو tāno خپل) (لتيک Latik دومره)، (کتيس katis څومره)، چې دې ته مبهم ضميرونه هم وايي.

عدد:

په تيرايي ژبه کې اعداد په لاندې ډول دی:

(ek= يک۱)، (do= دو ۲)، (tri= تري ۳)، (cwar= څور۴)، (panj= پانس۵)، (xo= خو۶)، (sāt= سات ۷)، (axt=اخت ۸)، (nab نـاب=۹)، (dah= ده ۱۰)، (dahekoيا eko=۱۱ ده اېکو)، (buahdo=۱۲بو)، (dahtri يا tәro=۱۳ ده تري)، (cwardah=۱۴ څور ده)، (panji=۱۵ پانزي)،(dahxolā =۱۶ خولا)، (sātara= ساترا ۱۷)، (axṭarā= اختارا ۱۸)، (koni=۱۹ کونی)، (byāw=۲۰ بياو)، (byāw da =۳۰ بياو ده)، (byāw do=۴۰ دو بياو)(do byāw dah =۵۰ دوبياو ده) (da byāw cwar=۹۰ څور بياو ده)، (panjbi=۱۰۰ پانزبي).

فعل:

په تيرايي ژبه کې د مصدر علامه د(ن) روستاړی دی، لکه کرنkaran = (کول، کړل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبیانdabyan=(ډبول)، دبیان برادې نه تېda byan brade nate =وهل ښه نه دي).[1]

فعلي تصریف:

لومړی ـ د کومکي فعل تصریف، چې په جملو کې درابطې په حیث وظیفه اجراء کوي او د پښتو دغیر مستعمل (ول) کومکي فعل سره سمون خوري په درې واړو زمانو کې په لاندې ډول وړاندې کیږي:

ماضي | حال او مستقبل

	مفرد ـ جمع	مفرد ـ جمع
متکلم	تیم tem (یم) تیمه temə یو	وامه wāmə - وامه wāmə
مخاطب	تیس tis (یې) ـ تیزا tezā	واز wāz ـ مامنه māmənə
غایب	تي ti مذکر، مؤنث دېde، ده da	واما wāmā ـ مذکر، وېwe مؤنث

په تیرایي ژبه کې د حال او مستقبل تغییر دصیغو له مخې نشته، یوازې د پښتو په شان د(به) ادات دمستقبل لپاره راځي.

امر:

[1] آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال، ۸۷۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تیرايي ژبه کې د امر صیغه داسې جوړیږي، لکه بیز biz (کښېنه)، اچیتو ačito (واخله) تری tre (وتره)، ګړی gaŗi (وایه، وګړېږه).

د جمعې صیغو په پای کې (زور، یا الف) اضافه کیږي.

(انا anā = راوړئ)، (څیبه ciba واغوندئ).

دلته د تیرایي ژبې یو وړوکی متن د ترانسکرپشن او ترجمې سره وړاندې کوو، د دې لپاره چې د دې متن مقایسوي بڼه د نورو داردي ژبو سره هم شوې وي وګورئ تفصیل یې په وروسته ډول راغلی دی:

ek admas do putra wāna

lema manzum sŭreŕ putra mālā

detānes ay mālā my āna mālā

manjum ki hisa owē la malside

دا متن دایډیملن په حواله د ګریرسن له لینګویستیک سروې اف انډیا څخه اخیستل شوی دی.

(ایک ادمس، دو پوترا، وانه، لیمه، منزوم، سوری پوتر مالا، دیتانس، ای، مالا، میانه، ماله، منزوم، کی هیسه، اووی، له ملسی دی.)

ترجمه:

(یو سړي دوه زامن لرل، له دوی څخه کشر زوی پلار ته وویل:

ای پلاره! زما کومه برخه چې ستا په شتمنۍ کې رسیږي، هغه راته بېله کړه.)

د دې متن تحلیل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

یک (یو) عدد دی، ادم (سړی) اسم ذات دی، دو(دوه) عدد دی، پوتره(زامن) داسم ذات جمع ده، چې مفرد يې (پوتر= زوی) دی، وانه(وو) دکومکي فعل دماضي دجمع صيغه ده. ليمه (ددوی) اشاري ضمير دی، منزوم (منځ، منځنی)، سوری (کشر) صفت دی، مالا (پلار) اسم ذات دی، ديتانس (ويل هغه ته)، ای (دندا توری) دی، ماله منزوم (دمال له منځه) له ماله (څخه) کې (چې) دتابع جملو رابطې ادات، هيسه (برخه، حصه) اسم ذات، (اوی) (کيږي، رسيږي) دغايب مفرد دحال صيغه ده.

پورتنی متن په څو نورو داردي ژبو کې هم راغلی دی، چې دپرتلې په توگه يې دلته وړاندې کول اړين بولو:

گواري متن:

ای موشو جو ژيژوو استانی هتيان موجی څيرو تاتونی ريستی

ای تات ماتی با شوتان مال ارکی ماتی تاريران ديت.

ay mošo jū žižau wāstāni hateān muji cirō tatoneresti ay tāt māte bāšo tān māl ārki māte tariran dēt.

ترجمه:

يو سړي دوه زامن درلودل، کشر يې پلار ته وويل:

ای پلاره ستا له شتمنۍ څخه ماته برخه راکړه، کومه چې زما رسيږي.

گاتي متن:

ای مانجی دو پيتر ازامی امنو پاميجو کنيشتی توت اوس تو گيجی کړس ايهمه توت اتو لاتری پاميجو بړسته گځ.

ay mānje du pitar azame āmno pamiju kaņište tot osto giji kaŗas ehama tot āto lātri pamiju bŗista gac

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترجمه:

دیو سړي دوه زامن وو ، کشر يې خپل پلار ته وويل:

ای پلاره دخپلې شتمنۍ څخه زما برخه رابېله کړه.

وايګلي متن:

ايو مانشه به دو پوتراړی دويه کينی کوشتو پوترس تاتيسه کين ماتری:
تانی تو به ماله متهی او متهانی اوګری.

ew manašā ba dů pūtraŗē důyä kēni košto putras tātisa ken mātre tātn e tū ba māla maţio ū mäţa ne ogre.

ترجمه:

يو سړي دوه زامن لرل، له دوو څخه يو کشر يې خپل پلار ته وويل:

ای پلاره ته خپله شتمني وويشه او زما برخه راکړه.[1]

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۳۹ – ۴۴۵ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیراییي ژبې دمړې کېدلو او متروک کېدلو لاملونه:

دیوې ژوندۍ او طبیعي ژبې زوال، مړینه او بالاخره له منځه تلل داسې یوه پروسه ده، چې بېلابېل عوامل لري.

هیڅ یو قام او ولس په دې راضي نه دی، چې دخپل ژوند تاریخ او کلتور اساسي پایه او ستن په خپلو لاسو سره ړنګه کړي او خپله هستي او هویت له لاسه ورکړي.

دبشر په تاریخ کې به داسې یو مثال پیدا نه کړای شي، چې موږ ته داسې یو ولس را په ګوته کړي، چې خپله مورنۍ ژبه یې په رضا او خوښه له لاسه ورکړې وي.

موږ یادونه وکړه، چې دیوې ژبې مړینه او له منځه تلل مختلف علتونه لري له هغې جملې څخه ځنې علتونه یې په لاندې ډول یادوو:

* کله چې دیوې ژبې دویونکو شمیر داسې حد او مرحلې ته ورسیږي، چې نور دورکېدو په حال کې وي، په داسې حال کې دا ژبه دژوندیو ژبو له کتاره ووځي او کرار کرار خپل نوم او مقام له لاسه ورکوي.

* کله داسې هم کیږي، چې دځینو وجوهاتو له امله یوه ژبه دبلې ژبې ځای نیسي.

هغه ژبه چې خپل ځای یې له لاسه ورکړی وي، نور نو دخلکو په منځ کې دپوهولو او پوهولو دیوې وسیلې په توګه فعالیت نه شي کولای او ولس نور د خپل منځي اړیکو لپاره یوه بله ژبه دپوهولو او پوهولو دوسیلې په توګه په خپل منځ کې استعمالوي، ځکه یوه بشري ټولنه دژبې څخه پرته اصلاً ژوند نه شي کولای. دا هغه څه دي چې په پخوا وختونو کې په مصر کې شوي او دمصرۍ ژبې ځای عربي ژبې نیولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

* همداشان هغه ولسونه یانظامونه چې دخپلو موخود ترلاسه کولو لپاره په نورو ولسونو تیری کوي دنورو ډیرو ژبو پر ځای یې پر خپله ژبه زیانونو په څنګ کې یې یو زیان داوي، چې ددوی ژبه هم کرار کرار له منځه وړي او پر ځای یې خپله ژبه رامنځته کوي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک یې نه کاروي، نو داسې ویلای شو، چې دولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې دوخت جابر او ظالم ځواکونه یې په ستوني او مری چاړه راکاږي.

نو له دې امله دا کمزوری ولس مجبور دی، چې بله ژبه دخپل منځي اړیکو دساتلو لپاره دیوې وسیلې په توګه وکاروي، ځکه بې له ژبې ژوند ګران کار دی. او ټول انسانان دې ته اړ دي، چې دخپل ژوند دپرمخ بیولو او ژوندي پاتې کېدو لپاره حتمي یوه ژبه په واک کې ولري.

ددې خبرې ډیر ښه مثال دالجزایر هیواد دی. کوم وخت کې، چې الجزایر فرانسویانو لاندې کړنو دنور واک ترڅنګ یې داهم وکړل، چې فرانسوي ژبه یې په کې حاکمه کړه او عربي ژبه یې شاته کړه. دوخت په تیریدو سره په الجزایر کې یوه داسې لویه ستونزه راپیدا شوه چې خلک یې په اسانۍ سره په خپله ژبه نه پوهیدل.

مطلب دادی، چې یوه ژبه هسې نه مري اونه داسمان څخه کومه ټکه پرې را غورځي. د ژبې دله منځه تللو او مړینې ټول عوامل او سببونه په ټولنه کې نغښتي دي.

دالجزایر هیواد دازادۍ تراخیستلو وروسته دخپلې نیمژواندې ژبې دبیا ژوندۍ کیدو تکل وکړ او دنورو عربي هیوادو په تیره بیا مصر څخه یې د عربي ژبې دتدریس استادان خپل هیواد ته راوستل ترڅو په ښوونځیو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعربي ژبې د زده کړې او تدريس چارې پرمخ بوځي او په دې اساس دوی وکړای شول دعربي ژبې دمړينې او دله منځه تللو مخنيوی وکړي.

دژبې دبېرته راژوندي کولو ستونزه ډېر ژر او ګړندی نه شي ترسره کېدای، بلکې دوخت ځواکمن او تيري کوونکي هېوادونه، لکه دمثال په ډول فرانسويانو په الجزاير کې ترسره کړل، که هغوی دا کار نه وای کړی نو هيڅکله به امکان نه و ، چې يوه ژبه مړه او له ستونزو سره مخامخ شي. او پر دې اساس به ډېرې ژبې تر اوسه پورې په هماغه پخوانی بڼه خوندي او ژوندی پاتې وای.

موږ داويلای شو ، چې په هرډول لاروچارو ، چې يوه ژبه دکاراو فعاليت څخه ولويږي اونور دا توان ونه لري چې دخلکو او ولس په منځ کې د پوهولوراپوهولو په پروسه کې کار ورځنې واخيستل شي اودفکري فعاليت دلاښه انسجام ديوې آلې په ډول خلکواوټولنې ته خدمت وکړي نورنو داژبه ژوندی ژبه نه شميرل کيږي ،بلکې خلک يې دمړو ژبو په ليکه کې حسابوي.

په پورتنی څرګندونه کې دا ټکی دغوروړ دی، چې کله يو څوک په دې وتوانيږي چې يوه ژبه زده کړي، نو کولای شي په هماغه ژبه ديوې موضوع يا يو شي په باره کې فکر وکړي، نيمګړتيا يې په ګوته کړي، ضرورت يې څرګند کړي او ښې او بدې خواوې يې خلکو ته وښيي.

موږ کولای شو چې په اوس وخت کې په اروپا ، هند او دنړی په نورو هېوادونو کې داسې پوهان او څېړونکي پيدا کړو ، چې په لاتين او سانسکريټ باندې پوهيږي، ايا دغه پوهان به ددې توان ونه لري، چې په نومړو ژبو فکر وکړي ؟دا منلې او پر ځای خبره ده، چې په داسې ژبو دخلکو په منځ کې افهام او تفهيم نه شي کېدای، ځکه چې دا ژبې نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلکو او ولسونو په منځ کې شتون نه لري، مړې شوي دي، د دې امکان هم نشته چې معلومات پرې و استول شي، ځکه چې نور د پوهولو راپوهولو وسیله نه ده او ځای یې نورو داسې ژبو نیولی، چې خلک او ولسونه یې په خپلو منځو کې کاروي او خپلې ستونزې ورباندې حل کوي.[١]

د پورته اوږدې څېړنې په رڼا کې د تیرایي ژبې د مړه کېدو لاملونه په لاندې توګه په ګوته کوو:

١. د پیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، هغوی له څېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

٢. دوی د شړل کېدلو له امله په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

٣. د دوی په منځ کې د اړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

[١] څېړنوال مولا جان تڼیوال، ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اکاډمي، شعیب مطبعه، ١٣٨٨ل کال، ١٦١ – ١٦٥ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

دتیرایي ژبې تر لاسه شوي ويیونه او جملې

تر دې ځایه موږ دتیرایي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړتیاوو بحث وکړو ، اوس به ددې ژبې یو څو تر لاسه شوي ويیونه د نمونې په ډول دترانسکریپشن او معنا سره یو ځای دلته وړاندې کړو:

Ĵorγāt	جورغات	مستې
mizi	میزي	شوملې
Dud	دود	شیدې
pāṇi	پاڼي	اوبه
gomā	ګوما	ډوډۍ
ĵəpālay	ځپالی	روټه
ĵowār	جوار	جوار
xāṛay	خاړی	وړی
kokaṛ	کوکړ	چرګه
Hā	ها	هګۍ
palyāte	پلیاتې	منډې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړه یا مورېک	تندرک	tandarək
ښځه	ستری	satre
هلک	بادانه	bādāna
سړی	ادم	adam
ښه	براډه	brāda
کور	تان	Tān
کشر	سوري	Suri
لور	دي	Di
سپی	سانا	sānā
وهل	دبیان	dabiān
سېرلی	تسیندار	tasindār
غوا	باتسا	bātsā
دکاندار	باڼییا	bņiyā

که مورېوغواړو دا لغتونه په جملو کې استعمال کړو ، نو کولای شو ، چې یو څو یې په لاندې ډول دتیرایي ژبې په جملو کې راوړو:

ما مستې وخوړې (ما جورغات دکا)	mā Ĵorγāt də kā
ما شوملې وښبلې (ما میزي دڅاپین)	mā mizi də capen

(c) ketabton.com: The Digital Library

mā dud də capeen	ما شيدې وڅښلې (ما دود دڅاپين)
mā gomā də kā	ما ډوډۍ وخوړه (ما گوما دکا)
y də kā mā pāṇi də capeen mā xāṛay də kā mā hā də kā	ما روټه وخوړه (ما ځپالی دکا) ما اوبه وڅښلې(ما پانې د څاپين) ماوړۍ وخوړ(ما خاړی دکا) ما هگۍ وخوړه (ما ها دکا)

په همدې توگه نور لغات هم په جملو کې استعمالولی شو او پر دې اساس تيرايي ژبه يو څه په خپلو پښو درېدلې او پراخېدلې شي.[1]

د تيرايي ژبې ترلاسه شوې جملې:

لومړۍ جمله:

يو کوچنی هلک دخپل ماشوم ورور په باره کې داسې وايي:

مين کره بدنه خدای(ج) پيدا کرتيه، حال دود پيه

Man kara badna xuday paydā kartiyā hal dud peya

[1] زکريا ملاتړ، تيرايي ژبه، دزيري کالنۍ، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ل کال، ۵۸۶–۶۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا یې داده، چې موږ کره خدای تعالی ماشوم پیدا کړی دی، چې اوس شیدې روي.

څرنګه چې دمخه هم داسې یادونه شوې وه، چې تیرا یې ژبې ته پر زیاتو پښتو کلمو سربېره دنورو ګاونډیو ژبو کلمو هم لار موندلې ده.

دلومړۍ جملې تجزیه:

Man(مین) موږ دجمعې متکلم ضمیر دی.

Kara (کره) دارتباط توری دی.

Badna (بدنه) ماشوم عام نوم دی.

Xudāy (خدای) دالله نوم او اسم ذات دی.

Paydā(پیدا)لازمي فعل دی.

Kartiya(کرتیه) مرستیال فعل دی.

ĥal(حال) دزمانې قید دی.

دویمه جمله:

دوه سړي دغلو او شوکمارو په برخه کې یو بل ته وایي:

ډنګه ډنګه ناتیه تور راغه پناتیه، درزاتیه، غرناتیه، مین خبار ناتیه

danga danga nā teya tor raγə panāteya dərə zāteya γar nā teya

man xabār nā teya

معنا یې داده، چې: نغاره ووهل شوه، غله له تور راغه څخه هم تېر شوي وو، او موږ یې په شور او درزا خبر نه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنۍ جملې په متن کې د غله لپاره کومه خاصه کلمه نه ده راغلې، یوازې د جملې د مفهوم پر اساس یې دلته معنا درک کولای شو.

ددې جملې تجزیه:

danga danγa(ډنگه ډنگه) صوتي نوم دی.

nātiya (ناتیه)(وهل) متعدي فعل دی.

tor ragə (تورراغه) خاص نوم دی.

panāteya (پناتیه) پناه کېدل، لازمي مصدر دی.

dorə zatiya (درزاتیه) صوتي نوم دی.

γar nātiya(غرناتیه) دا هم لازمي فعل دی.

man (مین) د جمعې ضمیر دی.

Xabār (خبار) اسم معنا دی.

دریمه جمله:

په دې جمله کې داسې یو مفهوم پروت دی، چې یو چا له هندو دکاندار ښخه سودا رانیولې ده.

سیره، میره،بڼییا الوان د پگړي بند.

sera mera bṇiya al wān də pagṛi band.

معنا یې داسې ده، چې سودا مودا مو له هغه دکاندار وکړه، چې دالوان پگړۍ یې په سر وه، هندوانو اکثرو پخوا سرې او دالوان پگړۍ تړلې.

ددې جملې تجزیه:

Sera (سیره) سودا ، عام اسم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

mera (میره) مهمل ترکیب.

bṇiya (بڼیيا) دوکاندار، عام اسم.

alwān (الوان)(رنگ) اسم صفت دی.

da داضافت توری دی.

pagṛi (پگړي) عام اسم دی.

band (بند) دتړلو معنا لري او متعدي فعل دی.

څلورمه جمله:

یوه ښځه بلې ته وايي:

سناتې اندر پيلی دخړپاس

Sanāte andar pelay da xəṛapas

دا جمله داسې هم اوربدل شوې:

اندر پيلی سناتې د پيخړه پاس

andar pelay sənate da pixṛa pās

معنا يې داده، چې سپي کلپي وختله.

ددې جملې تجزيه:

sānate (سناتي يا سانا) سپي ته وايي او عام نوم دی.

andar pelay (اندرپيلي) کلپي ته وايي او دظرف نوم دی.

pixṛa(پيخړه) خميرې تـه وايي او خاص نوم دی او پاس د ختلو معنا لري. متعدي فعل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه جمله:

مېره خپلې ښځې ته وايي:

ای ستري (اورتنې) تړون دپازو.

ay satre taṛun da pāzo

معنا يې داسې ده، چې:

ای ښځې دمېلمه لپاره دډوډۍ تياري وکړه.

په پورته جمله کې دمېلمه او ډوډۍ نوم نشته، خودکنايي په ډول دا جمله دپوره جملې مفهوم افاده کوي، لکه څوک چې خپل مېلمه کور ته رابولي، نو ورته داسې وايي چې (راځئ دننه) دلته نه دکور نوم اخلي او نه دمېلمه نوم اخلي او جمله په لنډيز سره اداء کوي.

دپورته جملې تجزيه:

ay (ای) دنداء توری دی.

ʕatre (اورتينې) عام نوم دی.

Taṛun (تړون) چې دلته دتياري په معنا دی او متعدي فعل دی.

da (د) داضافت توری دی.

pāzo (پازو) تياری دامر مرستيال فعل دی.

شپږمه جمله:

په شپږمه او پنځمه جمله کې دمعنا له پلوه ډېر توپير نه ليدل کيږي، خو په الفاظو کې يې فرق شته.

دا جمله هم دسړي له خوا ښځې ته ويل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اندلی (انډۍ) باندې کرو ، اتش ورلاندې کرو ، ملیشن (مېلمه) دتیه.

andalay bānde karo ateŠ war lānde karo maliŠan da tiya

معنا یې داده، چې:

انګولی باندې کا ، اور ورپسې کا مېلمه دی.

د پورته جملې تجزیه:

andalay (اندلي) کټوی، اسم ظرف دی.

bānde (باندې) دلته وستربل نه بلکې اسم دی.

karo (کرو) مرستیال فعل دی.

war (ور) سمتي ضمیر دی.

lānde (لاندې)وستربل دی.

Karo (کرو) مرستیال فعل.

ateš (اور) عام نوم دی.

maliŠan (مېلمه) عام نوم دی.

da (د) داضافت توری دی.

teia دراغلې معنا لري او لازمي فعل دی.

اوومه جمله:

دا جمله هم د پنځمې او شپږمې جملې په شان ورته معنا لري، خو الفاظ یې د تیرو جملو په ډول نه دي او بدل دي.

په دې جمله کې هم سړی خپلې ښځې ته داسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کدر ملیشن انداخت تړون کرو

Kadar maliŠan andāxt taŗun karo

معنا يې داده، چې:

د مېلمه د عزت او قدر لپاره تياری وکړه.

د دې جملې تجزيه:

kadar (قدر) اسم معنا.

maliŠan مېلمه عام نوم دی

andaxt (اچول) اسم مصدر.

taŗun د تياري په معنا دی، چې متعدي فعل دی.

karo کرو، مرستيال فعل.

اتمه جمله:

دنتی تین بین

danti tin bin

معنا يې ده تېرو بېر غاښونه.

د دې جملې تجزيه:

danti غاښونه، دنتي عام نوم دی.

tin bin پلوي قيد.

نهمه جمله:

بیچیز ما کرپاسته دکا

(c) ketabton.com: The Digital Library

bi čiz mā kar pāsta da kā

معنايې داده، چې غوږ ونيسه ما غوزان وخوړل.

ددې جملې تجزيه:

bičiz (بچيز) غوږ ونيسه دامر فعل دی.

mā (زه) په تيره زمانه کې په (ما) باندې اوړي. ضمير دی.

karpāsta غوزان، اسم جنس.

da داضافت توری دی.

kā دخوړلو معنا لري او متعدي مطلق فعل دی.

لسمه جمله:

سترې مشي ته، په تيرا يي ژبه کې.

کنه نه بززوايي.

ka na na bazaz

مثلاً که چاته نوم اخلي نو داسې ورته وايي:

Anwar ka na na bazaz

انوره ! سترې مشې.

او که عامه سترې مشي کوي، نو داسې ورته وايي: بد نه کنه نه بزز

bad na ka na na bazaz

ددې جملې تجزيه:

kana دسترې مشي معنا لري او صفت دی.

na يا مه دنفې توری دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

bazaz ، دلته د (شي) معنا لري او مرستیال فعل دی.

یوولسمه جمله:

لې پکیراسی یک آنه دی

Le pakirasi yak āna de

دې فقیر ته یوه آنه ورکړه.

د جملې تجزیه:

Le اشاري ضمیر.

Pakirasi "فقیر " عام نوم دی.

Yak شمېر نوم دی.

Āna خاص نوم دی.

de مرستیال فعل دی.

دولسمه جمله:

لیما بریجاسي لی بریج کا زاتي.

Lemā brejasi le baej kā zāti

هغه برج له دې برج نه لوړ دی.

تجزیه:

Lemā لیما ، اشاري ضمیر لري، د واټن لپاره.

brejasi بریجاسي، د مکان نوم دی.

Le نږدې اشاري ضمیر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

baej برج عام نوم دی.

Kā کا ، ارتباتي توری دی.

Zāti صفت او مرستیال فعل ګډ راغلی دي.

دیارلسمه جمله:

Kāna mālā bredā bātsā koxto

کانه مالا بریډا باتسا کوختو

معنا: ستا پلار ښه غوا حلاله کړه.

تجزیه:

Kāna ستا ، تملیکي ضمیر دی.

Mālā پلار عام اسم دی.

bred ښه، صفت دی.

Batsā غوا ، عام اسم دی.

Koxto حلالول متعدي فعل دی.

څوارلسمه جمله:

Brāda adāmas xabār yote

براډه ادامس خبار یوتې.

معنا: دښو سړیو خبرونه راځي.

تجزیه:

Brāda ښه صفت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Adāmas سړیو، عام نوم دی.

Xabar خبرونه، معنا لرونکی اسم.

Yote راځي، لازمي فعل.

پنځلسمه جمله:

Li miyāna putār morāgā wā

لي میانه پوتار موراګا وا.

معنا: دا زما زوی مړ شو.

تجزیه:

Li دا، اشاري ضمیر.

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Putār زوی، عام نوم.

morāgā wā مړ شو، لازمي فعل.

شپاړسمه جمله:

Kānā brāyot ti

کانا برایوت تي.

معنا: ستا ورور راغی.

تجزیه:

Kānā ستا، تملیکي ضمیر.

Brāyot ورور، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ti متعدي فعل.

اوولسمه جمله:

ya ādāmas du putrā wāmā

ایک ادامس دو پوترا واما.

معنا: دیوه سړي دوه زامن وو.

تجزیه:

yak یو، شمیر نوم.

Ādāmas سړی، عام نوم.

Du دوه، شمیر نوم.

Putrā زامن، دجمعې عام نوم.

Wāmā مرستیال فعل.

اتلسمه جمله:

Miyāna dunsi xāt yoti

میانه دونسي خات یوتي

معنا: زما دلور خط راغی.

تجزیه:

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Dunsi لور، عام نوم.

Xāt خط، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Yoti راغی، لازمي متعدي فعل.

نولسمه جمله:

Le kelā yak bāṇiyā mā ačitāti

لي کيلا يک بانی ما اچيتاتي.

معنا: دکلي له دوکاندار نه مې يو شی واخيست.

تجزيه:

Li دلته داضافت کار ورکوي.

Kelā کلی، دمکان نوم دی.

yak يو، دشمېر نوم دی.

Bāṇiyā دوکاندار، عام نوم دی.

Mā مې، متصل ملکي ضمير دی.

Ačitāti واخيست، متعدي فعل دی.

شلمه جمله:

Men sāmo tri ādāmo xārāsi da bāzum

مين سامو تري ادامو خاراسی دبازو.

معنا: موږ دري واړه سړي ښار ته لاړو.

تجزيه:

Men موږ، دجمع ضمير.

Sāmo يوځای، معنا لرونکی نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Tri درې، شمېر نوم.

Ādāmo سړي، عام نوم.

Xārāse ښار، عام نوم.

Da د ، د اضافت توری.

Bāzum لاړ، لازمی فعل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرايي ژبې نظم:

د تیرايي ژبې هغه نیمگړی نظم، چې زموږ لاس ته راغلی دا نظم څلور بیته لري.

معنا یې پوره نه ده واضح، خو د هندي ژبې د(کمار) او د پښتو ژبې د(سپوږمۍ) په کې راغلی دی:

میکو سپوږمیا کماري meko spoĝme komāri

تا تزابو کماري tā tazābuwā komari

سودا موتي نم sudā motinam

بړم نا تړم bṛam na tṛam[1]

---

[1] دتیرايي ژبې دا نیمگړی شعر ما دکوټ دسیمې دیو سپین بږیري څخه، چې نور الرحمان نومید او دهیبت خېلو دکلي اوسېدونکی و، دلته لیکلی چې دا سپین بږیری اوس وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

تیرایان او ژبه یې ترسرلیک لاندې دا علمي رساله په پنځوو څپرکو کې بشپړه شوې ده.

په دې علمي رساله کې د تیرایانو او تیرایي ژبې د څېړنې په اړه د ساحوي میتود څخه کار اخیستل شوی او بیا د داردي ژبو له ګروپ سره په مقایسوي ډول څېړل شوې ده، ځکه چې تیرایي ژبه د داردي ژبو په ډله کې راځي.

تر سریزې وروسته د موضوع شالید او پسمنظر راغلی دی، تر او سه پورې، چې کومې لیکنې او څېړنې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو او پوهانو له خوا په تیرایانو او تیرایي ژبه کې ترسره شوي، په لنډه توګه یې یادونه راغلې ده او همدارنګه د موضوع په اړه زیار ایستل شوی د لومړي لاس ماخذونو څخه استفاده شوې ده.

وروسته تر دې د تیرایانو په نسب او شجرې څېړنه شوې ده، درې تاریخي مشهور کتابونه لکه (حیات افغاني) د محمد حیات خان اثر د ۱۳۷۷ ل کال چاپ ۲۷۱ مخ کې او همدارنګه (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) د سید بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ۱۳۲۲ مخ او د مرحوم میراجان سیال مومند د پښتنو قبیلو شجرې ۲۱۰ – ۲۱۱ مخونو کې تیرایان په کرلاڼي قبایلو کې شمېرل شوي او د نسب سلسله یې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسېدلې ده، د رسالې په همدې برخه کې د تیرایانو پخواني او اوسني مېشت ځایونه هم په ګوته شوي او د مهاجرت او د ژبې متروک کېدلو لاملونه یې هم بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د پیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، دهغوی له څېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

۲. دوی د مهاجر کېدو او شړل کېدلو له امله په نویو استوګن ځایونو کې په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

۳. ددوی په منځ کې داړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

څرنګه چې تیرایي ژبه داندو آریایي ژبو په (داردي) ګروپ کې راځي، ټولې داردي ژبې دافغانستان په شمال ختیځو غرنیو سیمو کې، یو څه یې داوسني پښتونخوا ایالت په شمال او دهندوستان په شمال لویدیځو ځینو سیمو کې موجودې دي.

همدا ډول د تیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره هم شوې ده، یعنې دهمګروپ ژبو یو معنا لرونکی متن دټولو داردي ژبو په قالب کې اچول شوی او مقایسه شوی دی.

یا داچې دټاکلو ژبو لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې شوي دي دمثال په ډول د(ځ) غږ چې په داردي ژبو کې موجود دی او په اندوآریایي ګروپ ژبو کې نشته، نو په دې ډول مونږ دا دلیل راوړو، چې (داردي) ژبې داندو آریایي ګروپ ژبو په نسبت ختیځو آریاني (باختري) ژبو ته نږدې دي.

یا دا چې په داردي ژبو کې د(ف، ح، ع، ق) غږونه نشته، دا غږونه یوازې دنورو ژبو څخه په اخیستل شوو کلمو کې لیدل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو بله لويه فونيټيکي ځانګړنه داده، چې په دې ژبو کې سيريبرال (څ، ټ، ڼ، ډ، ړ) او نور کانسونانټ او غير سيريبرال غږونه هم شته، لکه په ټولو هندي او ځينو باختري ژبو لکه (پښتو) کې چې موجود دي نو پر دې اساس (داردي) ژبې د هندي ګروپ ژبو ته نږدې کوي.

همدا شان هغه دلايل چې تيرايي ژبه ولې متروکه او مړه شوه په ځغلنده توګه وړاندې شوي.

د بشر په تاريخ کې به داسې څوک نه وي چې خپله مورنۍ ژبه په خپل لاس او خوښه له لاسه ورکړي، په دې اړه وايو چې کله د يوې ژبې د ويونکو شمېر داسې يو حد ته ورسي، چې نور دوړکېدو په حال کې وي، نو ژبه يې هم د نورو ژبو له کتاره ووځي، دوی مجبور دي، چې يوه بله ژبه د وسيلې په توګه په خپل منځ کې استعمال کړي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک يې نه کاروي، د يو ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې د وخت ظالم ځواکونه يې په ستوني او مرۍ چاړه راکاږي.

همدا رنګه د رسالې په څلورمو او پنځو څپرکو کې د اريايي ژبو په ډله کې د تيرايي ژبو دريځ، پرتلنه، ګرامري او مورفولوژيکي ځانګړنې په تفصيل سره بيان شوي او هم يې ترلاسه شويو وييونو، نومونو او جملې د معنا او ترانسکرپشن سره څېړل شوي دي.

که يو څوک غواړي، چې داسې يوه مړه او له منځه تللې ژبه زده کړي او يا هم په خپلو څېړنو کې د هغې د ځينو برخو څخه ګټه واخلي په کار ده، چې د نو موړې ژبې موجوده برخې او متن ته مخه وکړي او د خپل توان په اندازه سره هغه ژبه تر يوه حده ثبت کړي، تر څو د نورو خپلوانو ژبو سره د اړيکو ساتلو په برخه کې زموږ سره مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهان په دې باره کې وايي، چې يو انسان کولای شي، چې يوه مړه ژبه زده کړي، خو نه شي کولای په هغه ژبه خبرې وکړي يا فکر پرې وکړي. دا ځکه چې دا ژبه دا توان نه لري، چې له يو ځای څخه بل ځای ته معلومات ولېږدوي.

دژبپوهانو په نظر ديوې يا دېرو مړو ژبو څېړنه په هماغه کچه ارزښت لري، چې ژوندۍ ژبه يا ژبې يې لري، په همدې علت ما هم دخپل هېواد ديوې لرغونې (تيرايي ژبې) څېړلو ته ملا وتړله او دخپلو شته امکاناتو څخه په گټې اخيستنې سره مې دا علمي څېړنيز اثر وليکه، خو زه دا نه وايم، چې زما دغه ليکنه به يوه بشپړه ليکنه وي، کېدای شي ترما وروسته نور ليکوالان دا لړۍ نوره هم پسې وغځوي او په دې برخه کې نورو نويو ماخذونو او منابعو ته لاس رسی ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه

تر هر څه لومړی که دژبو او ادبیاتو علمي مرکز دژبپوهنې دیپارتمنت دا موضوع په پام کې ولري ، چې کوم څېړونکي دداردي ژبو په برخه کې په علمي پروژو باندې کار کوي، لکه نورستاني، پشه يي، ګواري، وټه پوري، تیرايي او نور، پکار دي، چې دوی په مشترک ډول په دغو ژبو کې علمي کنفرانسونه او ګډې غونډې جوړې کړي، تر څو ددغو ټولو ژبو مشترک ټکي او اړخونه له یو بل سره روښانه شي.

څرنګه چې تیرايي ژبه اوس مړه او له استعمال څخه غورځېدلې ده، نو له دې امله، چې نورې داردي ژبې لکه ګواري، وټه پوري... هم په دې لار پل وانخلي باید ددې ژبو د لغاتو ذخیره او نورې ګرامري ځانګړتیاوې مخکې له مخکې په ښه او ثبت شي.

په دې علمي رساله کې هغه ټولې تېروتنې، چې د تیرايانو د مېشت ځایونو او وژل کېدو په برخه کې موجودې وې په نښه شوي دي.

همدا ډول د تیرايانو او تیرايي ژبې په برخه کې که له ما څخه کومه تېروتنه شوې وي او یا راڅخه کوم ماخذ پاتې وي، نو د ګرانو لوستونکو او څېړونکو څخه هیله مند یم، چې خپلې ګټورې لارښوونې او مشورې تل له ما ونه سپموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضميمې

۱- کوټ:

کوټ جنګي کلا ته وايي، خو په عامه اصطلاح يو ودان او لوی کلي ته هم کوټ وايي. په آريايي ټولنه کې د(جانا) يعنې د قام تشکيل د جنګي کلا په مفهوم راغلی دی، يعنې هغه وخت چې د جانا پادا د قبيلو مشر په جنګي کلا کې کښېناست د قوم د قبيلې واحد وزېږېد. چې د غې کلا ته پښتانه کوټ وايي.

په يوناني لرغونې ټولنه کې د(کنفدريسي)* جوړښت په کوټ کې وشو. روميان د روم په ښار کې د(کيوريانو)** مشر يې په کې کښېناوه.

د کوټ کلمه د آريايي دورې څخه راپاتې ده او په پښتو ژبه کې اوس هم ژوندۍ ده، د کوټ مشر تل د لويې جرګې د رابللو صلاحيت لرونکی وي.(۱)

په افغانستان او کوزه پښتونخوا کې ډېرې سيمې د کوټ په نوم ياديږي، چې دلته يې څو نمونه د مثال په ډول راوړو؛ لکه کوټ، بالاکوټ، وچ کوټ، بټي کوټ، سري کوټ، تني کوټ، پکتيا کوټ، ترين کوټ لنګر کوټ، سخا کوټ، بريکوټ او نور....

---

* کنفدريسي په يوناني ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه.

** کيوريان په رومي ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه.

۱ محمد ابراهيم عطايي، دپښتني قبيلو اصطلاحي قاموس، (حقوقي، جزايي، تعاملي) دعلومو اکاډمي، دپښتو څېړنو نړيوال مرکز، ۱۳۵۷ل کال، ۲۱۷–۲۱۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دې لیکنه کې زموږ مراد دهغه کوټ څخه دی، چې دننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې یوه ولسوالي ده. د کوټ په اړه په دې رساله کې داسې نظریات راغلي، چې دتیرا څخه ورته دتیرایانو کوچ شوی دی.

د کوټ ولسوالي د جلال آباد ښار جنوب خوا ته په شل کیلومتره کې واقع ده. دا ولسوالی پخوا د روداتو ولسوالی جزوه. په ۱۳۷۳ ل کال د ننګرهار ولایت په اداری تشکیل کې مستقله ولسوالی شوه. د بحر له سطحې څخه ۲۵۰ متره ارتفاع لری. مساحت یې ۳۳۲ کیلومتره مربع دی د ختیځ طول البلد په ۷۰ درجې ۳۰ د قیقي او ۲۴ ثانیه او شمالی عرض البلد په ۳۴ درجو ۱۴ د قیقو او ۴۷ ثانیو کې موقیعت لری. ددې ولسوالی شرق خوا ته بټیکوټ ولسوالی، غرب خوا ته هسکې مینی ولسوالی، شمال ته د روداتو ولسوالی او جنوب ته د اچین ولسوالی موقیعت لری. پنځه لیسی او دری صیحی کلینکو نه لري. آب هوا په اوړی ګرمه او په ژمی معتدله ده. عمده حاصلات یې غنم، جوار، اوربشی، وریجې او پمبه دي.

۲- چوره:

دتیرا په شمال ختیځه برخه کې او دزخه خیلو بازار جنوب ختیځ اړخ ته موقعیت لري، دجم خوړ دتخته بیګ دخلور لارې څخه تقریباً لس کیلومتره لیرې لویدیځ خواته پرته ده. ددې سیمې اکثره او سیدونکي اپریدي دي، خو په خاص ډول دملک دین خیلو او زخه خیلو قام په کې زیات استوګن دی بازار ته دباړې لار هم دچورې پر کنډو اوښتې ده.

په چوره کې دمغولو او پیر روښان دلښکرو له خوا یو تاریخي جنګ شوی، په دې جنګ کې دپیر روښان لښکرو او مریدانو، چې اورکزي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپريدي او تيراي په کې شامل وو د چورې دکلکو درمو څخه په استفادې سره مغولو ته ماتې ورکړې ده.[١]

۳- اورکزي:

اورکزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چې توکم پوهان يې کرلاڼيو ته منسوبوي. ددې قبيلې زياته برخه دکوهاټ په غرونو او ځينې يې د سپين غره په ختيځ او د تيرا په جنوبي واديو کې مېشت دي. دبنګښو قام څه دپاسه څلورسوه کاله دمخه دکوهاټ سيمه داورکزيو څخه ونيوله، خو بيا هم ددوی ترمنځ ددې سيمې پر سر جګړې روانې وې. داسې وايي چې دجګړې پر مهال ديو چا سترګې پر داسې سړي ولګېدې، چې په آس سپور و، دواړو خواوو پرېکړه وکړه چې ددغه سپاره سړي خبره به مني او دجګړې دبندولو په اړه بهٔ ددغه سړي پرېکړه عملي کوي، نوموړی سړی(دايي) نوميده او دشعر په ژبه يې داسې پرېکړه وکړه:

دايي خو داسې وايي
چې سمه دبنګښ غر داورکزي

تر دې وروسته سړی په خپله لار روان شو، که څه هم اورکزو ددغه سړي دوژلو تکل وکړ، خو په سيمه کې يې بنګښو مخه ونيوله، دا عجيبه او لنډه پرېکړه عملي شوه، خو بيا هم ددوی ترمنځ دښمني ورکه نه شوه. په اورکزيو کې دولتزي او مموزي زيات دي او بيا په دولتزيو کې دموخيلو او محمد

---

[١] دحبيب الله اپريدي دوينا څخه مې پورته مطلب تيار کړی دی، نوموړی يو وخت دافغانستان دعلومو اکاډمي علمي غړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیلو شمېر خورا زیات دی. په دوی کې د محمد خیلو له څانګې پرته نورې ټولې څانګې سني مذهبه دي او یوازې محمد خیل په کې شعیه ګان دي.

دغه ټول قام د(سمل) او (کاړه) په ګوندونو ویشل کیږي، د دوی دود او دستور اړیدیو ته ورته دی او په خپلو منځو کې ښې اړیکې نه لري، د دغه ښاخ سره چې نور ښاخونه او څانګې په ګډه او زیان کې شریکې دي، هغوی په اصل کې اورکزي نه دي خو د دوی سره یو ځای په اورکزیو کې شمېرل کیږي. دغه څانګې عبارت دي له ابراهیم خیلو، سوکړی، اختان، سورا، کنده تلی او دمېشتي ښاخ، چې له هغو څخه ماما زي، حیدر خیل او داد خیل راوتلي دي.

اورکزي زیاتره دوسلې سره مینه لري او تقریباً هر یو یې وسله لري، دوی ښه تکړه جنګیالي او خوځنده زیار کښ خلک دي، د کرنې او مالدارۍ په چارو بوخت دي، ځمکې یې حاصل خېزې دي. وریجې، وربشې، غنم او جوار یې ښه پیداور دي. د قومي مشرانو او عالمانو واک په دغه سیمو کې زیات دی، خلک یې ښهٔ مېلمه پال دي، څرنګه چې د اپریدو په ګاونډ کې پراته دي، نو زیاتره کړنې، دود او دستور یې د هغوی په شان دی.

د اورکزیو دوې مشهورې څانګې دولتزي او مستوره دي، انګرېزانو د خپلې استعماري واکمنۍ پرمهال هڅه کوله چې د دوی سیمې تر خپلې ولکې لاندې راولي، خو پر دې کار بریالي نه شول. څرنګه چې د اورکزیو په ټولو څانګو کې دولتزي او ممـوزي خورا زیات دي، چې زیاتره یې په کرمه او نور یې په اورکزي ایجنسۍ کې مېشت دي. ([1])

---

[1] آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۶ل کال، ۷۴۶مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- اپریدي:

اپریدي چې ټول نهه خېلونه دي، لکه ادم خیل، اکاخیل، سه پای، قمر خیل، ملک دین خیل، قمبر خیل، ذخه خیل، کوکي خیل او ستوري خیل. ددغه خیلونو څخه یوازې ستوري خیل په اورکزی ایجنسۍ کې مېشت دي.

اپریدي دککې بن کرلاڼ دځلورو زامنو (برهان، خوږیانی، سلیمان او شیتک) یعنې د برهان لومړی زوی عثمان نومیده او په اپریدي سره مشهور شو.

عثمان دا پریدي قبیلي مورث اعلی دی، چې وجهه تسمیه یې په دې ډول بیان شوی ده:

یوه ورځ څو تنه بې وزله مېلمانه دعثمان کور ته ورغلل، چې دډېرې یخنۍ له امله یو بل ته نږدې کښېناستل، کله چې عثمان راغی، مېلمنو پوښتنه وکړه، چې دا څوک دی، عثمان په پښتو ژبه ځواب ورکړ چې دا خدای افریده دی، تر دې وروسته دده اولاد په افریده او وروسته په اپریدي شهرت وموند.

اپریدي په خیبر دره، اخور دره، کوهاټ او تیرا کې اوسیږي، چې ختیځه پوله یې دخټکو سره برید لري، جنوب لور ته یې بنگښ او د سپین غره څمکني پراته دي، دبنگښو سره اورکزي هم اوسیږي. لویدیځ لور ته یې شینواري او شمال لور ته یې دمومندو سیمه ده. دپېښور په سیمه کې دکچه ګړۍ څخه بیا تر ننگرهار ولایت پورې ددوی په جنوب لویدیځو سیمو ولکه ده او دتیرا سیمه هم ددوی په لاس کې ده.

خو ددې قبیلې اصلي مرکز دتیرا دغرونو هغه سیمې دي، چې ډېرې ښې اوبۀ او ښه هوا لري او دباغ مېله په همدغه ځای کې کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ویل کیږي، چې دوی د څوارلسمې میلادي پېړۍ راهیسې په دې سیمه کې اوسېدلې دي.

د خیبر درې اپریدي ډېر زړور او توریالي خلک دي، د سکندر اعظم د پوځ کومه برخه چې په هند باندې د یرغل په نیت له دې سیمې (خیبر) نه تېرېدله، له دوی سره لاس او ګریوان شوي او د دوی د سخت مقاومت سره مخامخ شوي دي. د خیبر دره چې د تاریخ په اوږدو کې ډېره مشهوره دره ګڼل شوې ده، زیاتره اوسېدونکي یې اپریدي، شینواري، ملاګوري او شلماني دي، چې اپریدي په کې له نورو زیات دي، د باغ جماعت د دې خلکو د سیاسي او مذهبي چارو مهم مرکز دی.

کوکي خیل د راجګل په کڅ او د بازار په وادي د لاله چیني او بیا له جمرود څخه نیولې تر علي مسجد پورې پراته دي، چې د ژمي په موسم کې کجورۍ ته راځي، د زخه خیلو قوم جغرافیوي موقعیت زیات ارزښت لري، چې پېښور او جلال اباد ته تللې لار (خیبر) څخه یوه بله لار هم د زخه خیلو څخه تېرېږي.

قمبر خیل د باړې په لویدیځ او د سه پای د بآزار په کڅنۍ کې اوسېږي، د ژمي په موسم کې دوی هم کجورۍ ته راځي. دوی د علم ګودر په سیمه کې د وسلو کارخانې لري، چې هر ډول وسلې په کې جوړېږي.

اکاخیل د باړې جنوب ختیځ ته پراته دي او ادم خیل د کوهاټ شمال لور ته په دره کې اوسېږي، داپریدو ځینې کورنۍ په دکن، پاني پت، کشمیر او وزیرستان کې هم اوسېږي، د دوی د کرهنې وړ سیمه ډېره لږه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی له غرونو څخه د سونګ لرګي پېښور ته راوړي او خپله ګوزاره وربانديې کوي او هر کله خپل منځی، شخړې د جرګو له لارې فیصله کوي. ([1])

۵- خېل:

په پښتني قبیلو کې خیل یو اتنوګرافیک واحد دی، چې د قبیلې محور ګڼل کیږي، خیل د صلاحیت دواک مرجع ده، چې تصمیمونه یې په جرګه پورې اړه لري او جرګه هم د ټاکلو غړو څخه جوړیږي، لکه د پښو د مجموعې او لویو تصمیمونو لپاره چې مرجع ده، د خیل چوکاټ او موقف تر هرڅه وړاندې د جرګې په صلاحیت کې پوره معلومیږي، د خیل جرګه د پښې تر جرګې په لوی صلاحیت جوړیږي.

همدارنګه د ټبر په جرګه کې بیا خیل د یوه غړي په حیث رایه لري.

د خېل قبیلوي جوړښت په آریایي ټولنه کې چې د پښتني قبیلې مور بلل کیږي په جرګه کې پوره څرګند و.

د خیلونو نماینده ګانو به چې په جرګه کې ګډون کاوه او د تصمیمونو په نیولو کې یې ثابتې رایې درلودې، خو د(کاسټ) سیستم چې کله وزبرېدی نو قبیلوي اشرافیت د(کاسټ) تابع شو، په کاسټ کې هم د (برهمن، کشتري او ویسا) ترمنځ رابطه وه او تصمیمونه یې په ګډه نیول، یوازې څلورمه طبقه(شودرا) د صلاحیت څخه خارج او د مال په جمله کې وبلل شوه.

---

[1] آریانا دایرة المعارف ، لومړی ټوک ، دعلوموا کاډمي ، دنبراسکا مطبعه ، ۱۳۸۶ل کال ، ۱۸۲ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتني ټټنۍ قبیله کې خېل د قبیلې یو درست واحد دی، چې د عزیز ګلوۍ (kinship) بنا پر ولاړه ده.

خېل د (زي) سره یو مفهوم لري، خو دغه نومونه په عامه مکالمه کې د (پښتو) او قوم لپاره هم استعمالېږي، ولې د اتنوګرافیک واحد په حیث خېل د (زي) سره مساوي ځای لري.

د جنوبي سیمو په قبیلو کې د (خېل) کلمه او په لویدیځو قبیلو کې د (زي) کلمه د دغه قبلوي واحد د اصلي نامه په ضمیمه کې راځي.

په هغو قبیلو کې چې د قبیلې د نامه په ضمیمه یې (خېل) او (زي) نه وي راغلي د هغه په لاندینیو کړیو کې (پښتو) کې د خېل او زي لاحقه راغلې وي.

همدارنګه د خېل په لاندې پښنو کې د (پښې) د اصلي نامه په ضمیمه (زی) هم راځي.

د لویدیځې خوا د قبیلو د (زي) دواحد په (پښتو) کې د (خېل) د کلمې لاحقه ډېره لیدل کیږي.

دا د خیل صلاحیت دی چې یو مجرم سړی د قبیلې څخه وړټي (وشړي) او دا هم د خیل صلاحیت دی، چې د بلې قبیلې سړی په خپل خیل کې ونه مني. دا کار د خیل د جرګې په تصمیم عملي کیږي. د خیل قبیلوي موقف موږ ته تر هرڅه د مخه د هغه د جرګې په صلاحیت کې راڅرګندیږي. ([1])

[1] محمد ابراهیم عطایي، د پښتني قبیلو اصطلاحي قاموس، (حقوقي، جزایي، تعاملي) د علوموا کاډمي، د پښتو څېړنو نړیوال مرکز، ۱۳۵۷ل کال، ۱۰۵ – ۱۰۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- اتنوګرافي(ethnography):

دا یوه لاتیني اصطلاح ده چې ددوو کلیمو یا جزونو څخه جوړه شوې ده، چې لومړی جز یې (اتنو) دخلکو، قوم، قبیلې او توکم په معنا او دوهم جز (ګرافي) یې دلیکنې مفهوم افاده کوي، د(اتنو) کلمه دجمعې په حالت کې د(s) توري په زیاتولو دقبایلو، نژادونو او دخلکو هغه ګروپ او ډلې لپاره پکارول کیږي، چې تراوسه دلیکلو او لوستلو پړاو ته نه وي داخل شوي.

په همدې توګه د ګرافي کلمه چې یوناني بنه یې (graphain) د to write یا لیکنې په مفهوم استعمالیږي.

په بل عبارت اتنوګرافي دانسان پېژندنې دعلم یوه څانګه ده او په ځانګړې توګه دفرهنګي انسان پېژندنه ده، چې په عمومي ډول دبېلابېلو ټولنو او قومونو په فرهنګ لیکلو کار کوي، دقوم لیکنې او خلک لیکنې باندې هم نومول شوې ده، همدارنګه اتنوګرافي دتوکمونو دشرح کولو په مفهوم هم کارېدلې ده.

داتنوګرافي دتعریف او مفهوم په اړه دپورتنیو ویناوو په پام کې نیولو سره دې پایلې ته رسیږو، چې اتنوګرافي هغه پوهه ده، چې اساساً دخلکو (اتنوسونو) ترمنځ ورته والی لري، توپیرونه او هغه بدلونونه چې دوخت په تېرېدو سره ددوی په خصوصیاتو او مشخصاتو په اتنیکي بهیر کې رامنځته کیږي، مطالعه کوي.

یا په بل عبارت اتنوګرافي هغه علم دی، چې دټولنیزو سازمانونو دژوندانه، عرف، عاداتو او دودونو طرز او دخلکو دخپلوی اړیکې له نږدې څخه څېړي او مشاهده کوي، په حقیقت کې اتنوګرافي دفرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان پېژندنې په اړانه کې دعمومي انسان پېژندنې او انترو پولوژي دعلم يوه څانگه ده.

يا په بله ژبه کله چې دانسان پېژندنې په څېړنو کې دانسانانو فرهنگ مطالعه کيږي، دمطالعې دا برخه په اتنوگرافي پورې اړه لري.

اتنوگرافي ديو قوم دفرهنگي خصوصياتو دپېژندگلوئ لومړني مواد راټولوي او دفرهنگ انسان پېژندنې بلې څانگې ته يې چې داتنولوژي په نوم ياديږي ورکوي. دعلم دا څانگه يو تر بله بشپړه اړيکه سره لري او يو دبل سره مرسته کوي.

دبشر دقومي او قبيلوي ژوند په پړاو کې دبشر ټول لاسي شيان او آثار مطالعه کوي، له همدې امله په بېلابېلو قومونو پورې داړونده انسانانو داستفادې وړ جوړ شوي شيان او آثار راټولوي او له هغو څخه اتنوگرافي موزيمونه جوړوي. له بلې خوا داتنوگرافۍ او اتنولوژۍ دنده داتنکي کتلو دفرهنگي تکامل او انکشاف دمبداء او منشاء مطالعه او څېړنه ده او ددې مطالعې او څېړنې له لارې روښانه کيږي، چې اوسنيو انسانانو چې دانکشاف کوم پړاوونه وهلي او ددوی ددې اوږده تکامل په بهير کې پخوا څه ډول عقايد درلودل او دژوندانه دپرمختګ لپاره يې دڅه ډول وسايلو او افزارو څخه استفاده کړې ده، ددې لپاره چې داتنوگرافۍ دعلم څېړونکي وکړای شي دخپل څېړنيز کار او فعاليت په بهير کې لازم او ضروري معلومات ترلاسه کړي، پکار ده چې دټولنيزو علومو دبېلابېلو څانگو داساساتو سره اشنايي ولري او له هغې څخه مرسته وغواړي. (1)

---

[1] آريانا دايرة المعارف، لومړی ټوک، دعلوموا کاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۶ل کال، ۲۰۹ – ۲۱۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- ترانسکرپشن یا ترانویسي Transcription:

چې غږ ثبت لیکنه او اواز لیکنه هم ورته ویل کیږي له لاتیني کلمې trascripto څخه اخیستل شوې، چې یو لیک دود په بل لیک دود باندې داړوونکي معنا لري. په منظمه او ثابته توګه دودیز غږونه دلیکنې طریقې ته script او transcript ویل کیږي.

په غږ ثبتونه کې phonetic transcription کې دغږونو نښاني کول دهغوی د تلفظ یا اورېدنې دهویت پر بنسټ دي.

یعني غږ لیکنه دهغه اوازونو کښل او ثبتول دي، چې زموږ غوږونه یې اوري.

غږ لیکنه هغه عمل دي، چې دبهرنیو ژبو په تدریس، زده کړه او دقاموسونو په تدوین کې ترسره کیږي. (۱)

۸- تاریخ مرصع:

د تاریخ مرصع لیکوال افضل خان خټک چې دخوشال خان خټک لمسی دی. دا تاریخ د پښتنو دهغو ګوتو په شمېر تاریخونو څخه دی، چې په پښتو لیکل شوی او بشپړ متن یې موږ په لاس کې لرو، دا تاریخ د پښتنو په باب روایات راسپړي او تاریخي پېښې دمؤلف تر وخته پورې بیانوي. ددې تاریخ اساسي بحث د پښتنو داصل او نسب په باب دی. دریم باب یې دخالد بن ولید په اړه دی، چې په اسلامي دوره کې د پښتنو مشر بالـه شي. د پښتنو واکمنانو خبرې دلودیانو څخه راپیل کوي. په سلطان بهلول،

---

۱ پورتنی اثر، ۶۶۴مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان سکندر او ابراهیم لودي غربزي، بیا دخوشال خان ختک پر وخت دتاراگهړ په یو مهم خبرې کوي، بیا بېرته شاته ځي او پښور ته له کندهاره، غوري، خښي او کرلاڼي پښتنو دراتللو په پښنو غربزي، بیا دختکو او خپلې کورنۍ احوال بیانوي.

دپیر روښان او دده دکورنۍ پېښې رااخلي، دمیرویس خان غلجي دواکمنۍ بحث راوړي، په پښور کې دجمال خان غمیزه بیانوي، دبنگښو سره دجنگ احوال راوړي، بیا دخپل وخت پېښې چې مؤلف په کې خپل ځان دخیل بولي، بیانوي.

بیا دخوشال بابا په وفات او نورو موضوعاتو خبرې کوي.

دکتاب بله برخه دپښتنو اولیاؤ تذکره ده، چې بېټني، غرغښتي او کرلاڼي ستانه، عارفان او صوفیان په کې راپېژني.

دکتاب په وروستۍ برخه کې دپښتنو شجرې او نسب نامې راغلي دي.

افضل خان ختک په دې تاریخ کې دتېرې زمانې پېښې له زړو تاریخونو څخه او دخپل وخت پېښې یې په خپله په دقت سره څارلي او بیان کړي دي، دتاریخ مرصع دلویو ماخذونو څخه یو هم دخواجه نعمت الله هروي (مخزن افغاني) دی چې دپښتنو اصل او نسب یې ترې نېغ په نېغه ژباړلی دی او دپښتنو داولیاؤ په برخه کې یې ترې ډېر څه راخیستي دي.

دوه نور مهم ماخذونه یې یو مخزن الاسلام او بل تذکرة الابرار والاشرار داخون درویزه مهم تالیفات دي.

او پاتي دوه نور ماخذونه یو دجمیل بیگ (مناقب شیخ رحمکار) او بل دخوشال خان ختک یادښتونه چې په گڼو بیاضونو کې لیکل شوي وو او افضل خان ختک دموضوع داړتیا په صورت کې ترې اقتباسات کړي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ځای پر ځای یې لاسوهنه هم په کې کړې ده، داسې ویل کیږي چې د تاریخ مرصع په لیکلو په خپله خوشال خان ختک کار پیل کړی و، افضل خان ختک د خپل نیکه په جوړ شوي چوکاټ کار کړی او نور مطالب یې ورباندې زیات کړي دي.

په نتیجه کې ویلای شو چې د تاریخ مرصع متن ښیي، څنګه چې د خوشال بابا یادښتونه خواره واره وو او دیو منظم کتاب بڼه یې نه وه غوره کړې، همدا راز افضل خان هم دا راز یادښتونه راغونډ او د کتاب لپاره یې ترې فصلونه جوړ کړي دي، دا فصلونه منظم نه ښکاري، واقعات د پېښېدو له مخې وړاندې وروسته دي، د تاریخ مرصع وروستی چاپ په ۲۰۰۶ م کال کې تر سره شوی او د مخونو شمیر یې ۱۳۴۲ پورې رسیږي. ([1])

[1] آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ ل کال، ۵۸۹ – ۵۹۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال.
۲. افغاني، محمد حیات خان: حیات افغاني،دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ل کال.
۳. تڼیوال،څېړنوال مولا جان. ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اکاډمي، کابل، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال.
۴. حبیبي، عبدالحی. دپښتو ادبیاتو تاریخ دوهم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ل کال، ۲۸۵مخ.
۵. خادم،قیام الدین.بایزید روښان، پښتو ټولنه،دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال ۲۳-۲۴مخونه.
۶. خټک ،افضل خان. تاریخ مرصع، مقابله وتصحیح او نوټونه، دوست محمد خان کامل مومند ، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور.
۷. دوست، څېړنمل دوست محمد. دافغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ل کال.
۸. رښتین،پوهاند صدیق الله. دننګرهار ننداره، یونیورستي بک ایجنسي،پېښور، ۱۳۷۴ل کال.
۹. شپون، څېړنیار وجیه الله. دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۹ل کال.
۱۰. ننګرهاری، اخوند درویزه. تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور.
۱۱. ننګرهاری، اخوند درویزه. مخزن الاسلام،پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي، دسید تقویم الحق کاکا خېل مقدمه، ۱۹۶۹م کال.
۱۲. مخلص،کندهاری علي محمد: حالنامه میاروښان، لومړی چاپ وزارت اطلاعات وفرهنګ، ۱۳۸۸ل کال.
۱۳. ملاتړ،زکریا: تیرایي ژبه، دزیري کالنۍ،پښتو ټولنه، دولتي مطبعه،۱۳۵۷ل کال.
۱۴. G.A.Grirson , ISILS , Vool ۱ , calautta , ۱۹۲۷ .
۱۴. G Morgen Stierne Report on a Linguistic Mission to afganistan. Oslo , ۱۹۲۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیرایان او ژبه يې

زکريا ملاتړ

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: تیرایان او ژبه يې

لیکـــوال: زکریا ملاتړ

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

ډیزایـنګر: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۴۵)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیک مخ

دلاربنود استاد په توګه نظر ۱
تقریظ: ۸
تقریظ: ۱۴
سریزه.. ۱۸
لومړۍ څپرکی
د موضوع شالید.. ۲۳
دویم څپرکی
د تیرایانو نسب او شجره.. ۲۹
د تیرایانو میشت ځایونه.. ۳۲
روښانیان او تیرایان.. ۳۴
دریم څپرکی
د تیرایانو او ژبې په برخه کې د پوهانو نظریات.. ۳۸
الف ـ د کورنیو پوهانواو څیړونکو نظریات.. ۳۸
ب ـ د بهرنیو پوهانو او څیړونکو نظریات.. ۴۶
څلورم څپرکی
د اندوآریایې ژبو په ډله کې د تیرایې ژبې دریځ.. ۶۶
له همګروپ ژبو سره د تیرایې ژبې پرتلنه.. ۷۷
د تیرایې ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې ۸۵
د تیرایې ژبې د مړې کیدلو او متروک کیدلو لاملونه ۹۳
پنځم څپرکی
د تیرایې ژبې تر لاسه شوي وییونه او جملې (ترانسکرپ او تجزیه) ۹۷
د تیرایې ژبې نظم.. ۱۱۳
پایله.. ۱۱۴
وړاندیزونه.. ۱۱۸
ضمیمې.. ۱۱۹
ماخذونه.. ۱۳۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کورودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (احسان الله کاموال) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیر ایان او ژبه یي

د خپرونو لړ: ۴۵

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library